

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**Π.Μ.Σ.: ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΣΠΟΥΔΕΣ**

**Ευαγγελικοί Χριστιανοί στο Βόλο
και πρακτικές διαχείρισης του «τέλους της θρησκείας»**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Δήμητρας Πελεκάνου**

Εξεταστική Επιτροπή

Α΄ Επιβλέπουσα: Γιακουμάκη Βασιλική (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Β΄ Επιβλέπουσα: Δέλτσου Ελευθερία (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Επόπτης καθηγητής: Σμυρναίος Αντώνιος (Παν/μιο Θεσσαλίας)

Βόλος, 3 Ιουλίου 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Εισαγωγή
- 1. Οι Ευαγγελικοί της Ελλάδος μέσα στο πλαίσιο των θρησκευτικών μειονοτήτων
- 2. Εθνοτική σύσταση
- 3. «Νερό στο κρασί»: Η λίστα-Τα διαζύγια-Οι παραβάτες και η αλλαγή
- 4. Σιωπηλές δράσεις
- 5. Συμπεράσματα
- 6. Βιβλιογραφία
- 7. Φωτογραφίες

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος του τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στόχος της είναι να παρουσιάσει την προσπάθεια επιβίωσης της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου, τις στρατηγικές που ακολουθούνται, τους συμβιβασμούς και τις υποχωρήσεις καθώς και τις συμμαχίες που σαν μειονοτική ομάδα προβαίνουν, στην προσπάθεια προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα.

Η κοινότητα οχυρώνεται για να ανταπεξέλθει στην επικείμενη και πιθανή αριθμητική υποβάθμισή της, λόγω του μειούμενου αριθμού των πιστών που προσέρχονται. Προσπαθεί να «επιπλεύσει» και να γίνει ορατή στη δημόσια σφαίρα, προβαίνοντας σε δράσεις που συμβάλλουν στην κατεύθυνση της κοινωνίας πολιτών¹. Επίσης, ως πολυπολιτισμική πλέον κοινότητα οδηγείται σε αναγκαστικούς συμβιβασμούς.

Η επιλογή του θέματος έγινε, εξαιτίας της πολύχρονης φιλίας μου με ένα από τα μέλη της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου και τις πολύωρες και ουσιαστικές συζητήσεις μας για θέματα που αφορούσαν τη ζωή μέσα στην κοινότητα. Στην αρχή της φοίτησής μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στον πρώτο σεμιναριακό κύκλο, το πρώτο μάθημα που διατέθηκε, και το οποίο επέλεξα, ήταν «Θρησκεία, Εθνότητα, Εκκοσμίκευση» με διδάσκουσα την Βασιλική Γιακουμάκη και η έναρξη του σεμιναρίου έγινε με το Βιβλίο του Max Weber *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*.

Στο σημείο εκείνο υπήρξε συσχετισμός και ζεύξη μεταξύ των συζητήσεων με το μέλος της Ευαγγελικής κοινότητας και της ανάλυσης του Weber. Αυτό λοιπόν έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της διπλωματικής μου εργασίας. Στο πλαίσιο αυτού του ενδιαφέροντος εντάσσονται οι μαρτυρίες μελών της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του χειμερινού και του εαρινού εξαμήνου του 2015-2016. Η εργασία έχει στόχο να ρίξει φως στο προφίλ της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου και τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται με σκοπό την διατήρηση αυτής ως θρησκευτικό σώμα. Τέλος θέλω να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που συνέδραμαν σε αυτή την προσπάθεια

¹ Ο Γκράμσι έχει κάνει τη χρήσιμη αναλυτική διάκριση μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας, σύμφωνα με την οποία η πρώτη συγκροτείται από εθελούσιους ή τουλάχιστον ορθολογικούς και μη καταναγκαστικούς οργανισμούς όπως σχολεία, οικογένειες και σωματεία, ενώ η τελευταία από κρατικούς θεσμούς (στρατός, αστυνομία, διοικητική γραφειοκρατία) των οποίων ο ρόλος στην πολιτική ζωή είναι η άμεση κυριαρχία. Η κουλτούρα βέβαια, εμφανίζεται ενεργή μέσα στην κοινωνία των πολιτών, όπου η επιρροή των ιδεών, των θεσμών και των άλλων προσώπων ασκείται όχι μέσω καταναγκασμού αλλά μέσω αυτού που ο Γκράμσι αποκαλεί συναίνεση.

από το ξεκίνημα έως και σήμερα, για την υπομονή που επέδειξαν, καθώς και την αμέριστη βοήθεια και συμπαράσταση.

«Σου θυμίζω είμαστε μειονότητα»

Η μακροβιότητα της κοινότητας αποδεικνύεται, μετά τη σύντομη ανασκόπηση, την οποία παραθέτω αμέσως μετά. Με αναφορές σε ημερομηνίες και ακρίβεια στις περιγραφές των γεγονότων που αφορούσαν ιστορικά στοιχεία, όλοι οι αφηγητές έδωσαν πληροφορίες για τον εκκλησιαστικό θώκο που τους περιβάλλει, δείχνοντας απόλυτο σεβασμό στα πρόσωπα τα οποία «έστησαν» το «οικοδόμημα», του οποίου επιθυμούν να είναι μέλη. Αν μπορούσαμε να εμβαθύνουμε στην ανθρώπινη ανάγκη για τέτοιας μορφής συγκροτημένη συνεύρεση, θα μπορούσαμε να σταθούμε στα λόγια του Β.Α. ομιλητή ο οποίος επαναλαμβάνει τη λέξη μειονότητα, δείχνοντας απολύτως συμβιβασμένος με αυτή τη ιδέα: *«Σου θυμίζω είμαστε μειονότητα»*. Η επισήμανση του αφηγητή η οποία ήρθε απρόσμενα πρέπει να αναλυθεί. Ο μειονοτικός που είναι ή δεν είναι μειονότητα, είναι λευκός, μορφωμένος, με ικανοποιητικό οικονομικό background, ενταγμένος στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, πολίτης της συγκεκριμένης πόλης, γηγενής, και αποδεκτός κοινωνικά. Γιατί αυτοπροσδιορίζεται ως μειονότητα;

Οι έννοιες «εμείς» και οι «άλλοι» είναι ζητήματα που αναλύονται σε όλα τα κεφάλαια. Ο αυτοπροσδιορισμός της κοινότητας, το «μέσα» και το «έξω», η ανάγκη επιβίωσης, ακόμα και με την πιθανότητα ποιοτικής αλλοίωσης του προφίλ, που μέχρι τώρα έφερε η κοινότητα, είναι τα ζητήματα στα οποία η εργασία ρίχνει φως. Το παλαιόθεν πρόσωπο της κοινότητας (λευκός, εύπορος, «καλλιεργημένος») ανατρέπεται. Η προσπάθεια επιβίωσης κάνει τους παλαιούς πιστούς πιο ανεκτικούς. Αυτό όμως είναι μια επίφαση, η οποία διακρίνεται στις μαρτυρίες, δίνοντας το στίγμα της «ντροπής» της αναγκαστικής αποδοχής της διαφορετικότητας. Στο εσωτερικό της κοινότητας υπάρχει αναβρασμός, ενστάσεις, δυσαρέσκεια. Το προφίλ όμως που εμφανίζεται στη δημόσια σφαίρα, είναι διαφορετικό. Δείχνει ομοιόμορφο και συμπαγές. Προσπαθώντας να υπάρξουν, οι Ευαγγελικοί φτιάχνουν μια δημόσια εικόνα όπου το θεσμικό και το μη θεσμικό δείχνουν να συγκλίνουν, και όπου η αναγκαστική αποδοχή πραγματικοτήτων δεν φαίνεται. Στο σημείο αυτό επικαλούμαι τον Herzfeld: «Η εθνική αρμονία παρουσιάζει μια απατηλά ομαλή επιφάνεια, δεν αφήνει εύκολα να διαφανούν οι ρωγμές που υπάρχουν από κάτω» (2016:24) Όπως και ο συγγραφέας είχα τη φιλοδοξία να δω τη σχέση από μέσα, να δω τις ρωγμές. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι ενδιαφέροντα και ενδεικτικά της σχέσης του

μειονοτικού με το κυρίαρχο θρησκευτικό σύστημα και των σχέσεων που διαμορφώθηκαν στο εσωτερικό της κοινότητας. Σχέσεις που παλινδρομούν, αμφιταλαντεύονται, αμφισβητούνται, και σίγουρα δεν τροχοδρομούν. Η ομαλή επιφάνεια, το περιποιημένο περιτύλιγμα, μπορεί να κρύβει τις ρωγμές, δεν τις εξαλείφει όμως. Ο χρόνος δεν είναι σύμμαχός τους και αυτό που έχουν να αντιμετωπίσουν θέλει επιμονή και υπομονή, ανεκτικότητα και παραχωρήσεις, που δεν είναι σίγουρο ότι μπορούν να γίνουν.

Η Ευαγγελική κοινότητα πέρασε μια περίοδο που, θεωρούμενη ιδεολογικά ως τροχοπέδη από κάποια μέλη της, έχασε πιστούς που αποτελούσαν σημαντικό μέρος του δυναμικού της. Τα πιο πρόσφατα χρόνια, με την είσοδο των Αλβανών οικονομικών μεταναστών, το δημογραφικό προφίλ της κοινότητας αλλάζει, δείχνει ότι έχει τη δυναμική να επιβιώσει και να επιστρέψει. Αυτό όμως δεν τους βρίσκει όλους σύμφωνους. Εκεί οι τριγμοί και η δυσαρέσκεια επιβάλλουν το come back με τρόπους εκμοντερνισμού. Οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από την Ευαγγελική κοινότητα της δίνουν προοπτική για κάποια χρόνια αυθύπαρκτης παρουσίας. Αυτό θα φανεί στο εγγύς μέλλον.

Στη συνομιλία μου με τους ανθρώπους της Ευαγγελικής κοινότητας διέκρινα αυτοσυγκράτηση. Η διάθεση ήταν φιλική, ο χρόνος απεριόριστος, και δεν υπήρξε άρνηση ή δισταγμός. Μόνο ίσως ένας «ευγενικός περιορισμός» όπως ανέφερε ένας από τους ομιλητές.

Ιστορική Αναδρομή

Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου διεκδικεί το στέμμα της Δεύτερης Ευαγγελικής Ελληνικής Εκκλησίας, με πρώτη την Ευαγγελική Εκκλησία των Αθηνών.² Συνεπώς προηγήθηκε των εκκλησιών του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Η εκκλησία κτίστηκε στο μέσο της δεκαετίας του 1870, όχι στο ανεξάρτητο έθνος-κράτος αλλά κατά την εποχή ακόμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ειδικά κατά τις τελευταίες στιγμές της³. Ιδρυτής της Εκκλησίας υπήρξε η Νοτιοαμερικανική Ιεραποστολική Εταιρία η οποία αγόρασε ένα τμήμα του ελαιώνα στο κεντρικότερο σημείο σήμερα του Βόλου. Το τεμάχιο αυτό μέσα στα όριά του συμπεριελάμβανε ολόκληρο το τμήμα της οδού Κουμουνδούρου και το μισό του οικοδομικού τετραγώνου του

² Γεωγραφικά, στο κέντρο της Αθήνας, με το ιστορικό της κτίριο να βρίσκεται έναντι της πύλης του Αδριανού.

³ Προσάρτηση Θεσσαλίας, το 1881.

σημερινού Δημοτικού σχολείου. Μετά τις ρυμοτομήσεις έμεινε στην κατοχή της εκκλησίας το σημερινό οικόπεδο, με πρόσοψη τριών δρόμων: Κουμουνδούρου-Γαλλίας-Τάκη Οικονομάκη⁴.

Οι συγκεκριμένες πληροφορίες που αφορούν την ιστορική εξέλιξη της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου είναι παρμένες από τα *Ιστορικά σημειώματα περί της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου* του Δημητρίου Χατζηγιάννη, τα οποία παραχωρήθηκαν από μέλος της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου ώστε να συνδράμουν στην περαιτέρω διερεύνηση του θέματος⁵. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Χατζηγιάννη, ο πρώτος ποιμένας της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου ήταν ο Δημήτρης Λαούτσης, ο οποίος ανέλαβε το 1870, μετά την περάτωση του πρώτου κτιρίου, και διετέλεσε ποιμένας για 20-25 χρόνια. Ο Χατζηγιάννης κάνει λόγο για διωγμούς, οι οποίοι δεν είχαν επίσημη προέλευση, αλλά οφείλονταν στη «μισαλλοδοξία» του όχλου. Οι Ευαγγελικοί, αναφέρει, με κάθε ευκαιρία δεχόταν κακοποίηση και ύβρεις. Τους αποκαλούσαν «μασόνους» και συχνά τους πετροβολούσαν. Παρόλα αυτά η εκκλησία ανέπτυξε μια έντονη πνευματική ζωή.

Η εκκλησία οργανώθηκε κανονικά το 1889, μιας και τα προηγούμενα χρόνια λειτουργούσε σαν ομάδα. Με την επίσκεψη του Μιχαήλ Καλαποθάκη⁶ και συγκεκριμένα την Κυριακή 14 Δεκεμβρίου 1889, έγινε η ανακήρυξή της σε Εκκλησία, με δεκατέσσερα ιδρυτικά μέλη. Μετά τον Δημήτρη Λαούτση τη θέση του ποιμένα είχαν κατά σειρά ετών ο Κωνσταντινίδης⁷, ο Γεώργιος Λεμονόπουλος, ο Νικόλαος Τζωρτζάκης, ο Γεώργιος Προυσσαέας και ο Βασίλειος Σακέλλης.

Την ιστορία της κοινότητας αναφέρει στην αρχή της συνέντευξής του ο νυν ποιμένας της εκκλησίας Μελέτης Μελετιάδης. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι πως όλα τα μέλη της

⁴ Στη θέση στην οποία βρίσκεται σήμερα η Ευαγγελική εκκλησία δεν υπήρχε τίποτε άλλο εκτός από ένας απέραντος ελαιώνας. Ούτε σπίτια ούτε καλύβες, ούτε δρόμοι χαραγμένοι, στρωμένοι ή προβλεπόμενοι. Ο καθένας έκτιζε όπου νόμιζε και όπου τον βόλευε, όπως φαίνεται από τις πηγές.

⁵ Ο Χατζηγιάννης διετέλεσε γραμματέας του πρεσβυτερίου από το 1972 έως και το 1990 και τηρούσε λεπτομερή πρακτικά. Είναι γραμμένα σε γραφομηχανή και περιλαμβάνουν, εκτός από την ιστορική εξέλιξη της Εκκλησίας, και φωτογραφικό υλικό το οποίο παρατίθεται στο τέλος του πονήματος.

⁶ Ο Μιχαήλ Καλοποθάκης (1825-1911) ήταν ανιψιός του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη. Στην Αθήνα, όπου σπούδαζε, γνωρίστηκε με τον Αμερικανό ιεραπόστολο Jonas King και γοητεύτηκε από τον προτεσταντισμό. Παρότι σπούδασε ιατρική, εγκατέλειψε τη σταδιοδρομία του για να αφοσιωθεί στην ιεραποστολή. Μετέβη στις ΗΠΑ όπου σπούδασε θεολογία και χειροτονήθηκε ιερέας της Πρεσβυτεριανής εκκλησίας. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, άρχισε το ιεραποστολικό του έργο, αρχικά εκδίδοντας δυο προτεσταντικές εφημερίδες, τον *Αστέρα της Ανατολής* και την *Εφημερίδα των Παίδων*. Ήταν ιδρυτής της Α' Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας στην Αθήνα (1871) και συνέβαλε στην ίδρυση των Ευαγγελικών-Πρεσβυτεριανών Εκκλησιών στο Βόλο, στον Πειραιά, στα Ιωάννινα και στη Θεσσαλονίκη (Σμυρναίος 2016:451-452).

⁷ Αναφέρεται από τον Χατζηγιάννη ως «κάποιος Κωνσταντινίδης».

κοινότητας στα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα γνώριζαν την ιστορία της Εκκλησίας του Βόλου.

Για μια επιστημονική ιστορική πλαισίωση, στηρίχθηκα αρκετά στο έργο του Αντώνη Σμυρναίου (2006, 2016) ο οποίος είναι ιστορικός και είναι ειδήμων στο θέμα των Προτεσταντών. Το υπό έκδοση έργο του *Ο Καλβίνος στην Ιωλκό* (2016), είναι μια μελέτη της Ευαγγελικής- Πρεσβυτεριανής κοινότητας του Βόλου μέσα στο ιστορικό πλαίσιο της (1875-1901). Επίσης προηγήθηκε η Διδακτορική διατριβή του (2006) μια μελέτη του Προτεσταντικού «Φιλλελληνικού Παιδαγωγείου» της Σύρου. Πραγματικά δεν θα μπορούσα να βρω κάτι πιο ειδικό για το θέμα μου.

Μεθοδολογία

Τα ερευνητικά εργαλεία τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στην εργασία, ήταν η συμμετοχική παρατήρηση, η ημι-δομημένη συνέντευξη, η μελέτη γραπτών πηγών και κειμένων με τη βοήθεια οπτικοακουστικών μέσων.

Η ημι-δομημένη συνέντευξη με τη χρήση ψηφιακού μαγνητοφώνου, ήταν και η βασική πηγή καταγραφής απόψεων μελών της Ευαγγελικής κοινότητας. Μέσα από ποικιλία ερωτήσεων και ημι-κατευθυνόμενη συζήτηση τα μέλη, μίλησαν με τρόπο αυθόρμητο, αφήθηκαν κατά το ήμισυ, μετά την παρέλευση των πρώτων ερωτήσεων και στη συνέχεια κατά το πλείστον, έδωσαν ειλικρινείς απαντήσεις, ιδιαίτερα προς το τέλος, όπου και η χαλαρότητα ήταν μεγαλύτερη και το άγχος της μαγνητοφώνησης είχε προσπεραστεί.

Σημαντικό ρόλο έπαιξε στο ξεδίπλωμα των αφηγητών η ηλικία και το επάγγελμά μου. Όλοι σχεδόν οι πληροφορητές ήταν συνομήλικοί μου και το γεγονός ότι ήμουν εκπαιδευτικός, πιθανόν να τους δημιούργησε σιγουριά για τον τρόπο χειρισμού της συνέντευξης. Βέβαια αυτό συγχρόνως μπορεί να δημιουργεί πολλούς περιορισμούς γιατί ο πληροφορητής μπορεί να πιστεύει ότι αναμένεται ο ίδιος ή η ίδια να μιλήσει με λογικό τρόπο. Αυτό ήταν κάτι που είχα πάντα κατά νου. Πάντως, ως επί το πλείστον νομίζω πως ίσχυσε αυτό που είπε η ανθρωπολόγος Γκέφου-Μαδιανού, ότι, παρόλο που ήμουν «ξένη», «έγινα σύντομα αποδεκτή και επομένως έχαιρα μεγαλύτερης εμπιστοσύνης από τα μέλη της κοινότητας, τα οποία, ξέχασαν από ένα σημείο και μετά την παρουσία μου» (2011:240). Πλην ενός, οι ομιλητές δεν θέλησαν να αποκαλύψω την ταυτότητά τους και για αυτό γίνεται χρήση ψευδώνυμων.

Όλες οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε χώρους που οι συνομιλητές επέλεξαν, είτε στα σπίτια τους, είτε στο γραφείο τους, είτε ακόμα και σε «καφέ» του Βόλου.

Στην αρχή, όπως προείπα, συντάχθηκε ερωτηματολόγιο με ενδεικτικές ερωτήσεις, αλλά στην πορεία των συνεντεύξεων οι ερωτήσεις διαφοροποιήθηκαν και προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της εκάστοτε συζήτησης. Ιδιαίτερα στις τελευταίες συνεντεύξεις το αρχικό ερωτηματολόγιο το οποίο είχα συντάξει παρακάμφθηκε κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος. Αυτό συνέβη διότι αντιλήφθηκα τον περιορισμό του χρόνου και την κούραση του συνομιλητή και έτσι οι ερωτήσεις «εξοικείωσης» συμπυκνώθηκαν με στόχο να δοθεί χρόνος σε θέματα που ενδιέφεραν περισσότερο τη μελέτη αυτή. Βέβαια ο προφορικός λόγος λειτουργεί περιοριστικά. Η ανθρωπολόγος-ιστορικός Βαν Μπούσχοτεν αναφέρει ότι «ο άνθρωπος που επικοινωνεί με τον προφορικό λόγο περιορίζεται αναγκαστικά στα όσα ήδη υπάρχουν στη μνήμη του (αποτυπωμένες εμπειρίες, ατομικές και συλλογικές ερμηνείες και επανερμηνείες γεγονότων, εσωτερικές κατασκευές). Η ίδια η αφήγηση τον ωθεί μπροστά: δεν μπορεί εύκολα να ανατρέχει σε όσα έχει πει προηγουμένα, ούτε να τα διορθώσει» (1998:14).

Σε όλο αυτό το πλαίσιο γίνεται αναφορά, σε πολλά σημεία του πονήματος, για τον τρόπο συγκρότησης της μνήμης (κοινωνικής, ατομικής) και για το ποια είναι η αφηγηματική εκφορά καθώς και η πιθανή αιτιολόγηση της ατομικής θέσης, μέσα από το πλέγμα των κοινωνικών δεσμών που επιβάλλει η κοινότητα. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικός ο τρόπος που γίνεται η ανάγνωση των θέσεων καθώς και η τοποθέτηση των υποκειμενικοτήτων στο διηνεκές μιας ευρύτερης θέσης που διέπει με καταστατικά τα μέλη, περιορίζοντας τον τρόπο και το πεδίο αφηγηματικής έκφρασης και έκτασης. Οι αφηγητές δομούν εκ των έσω το λόγο και την αφήγηση που η κυρίαρχη ομάδα συστήνει, δίνοντας όμως μια εκδοχή που είναι emic⁸ και που ο αναλυτής πρέπει να την κάνει δυνάμει «αντικειμενική». Η Βαν Μπούσχοτεν αναφέρει ότι «ο προφορικός λόγος περιορίζει τις πληροφορίες με όσα υπάρχουν στη μνήμη του αφηγητή» (1997:14). Συνεπώς ποτέ δεν είμαστε «βέβαιοι» για τα λεγόμενα και τις πληροφορίες, μιας και ο προφορικός λόγος ακολουθεί τις δικές του διαδρομές, και, ούτως ή άλλως η κοινωνική επιστήμη έχει αμφισβητήσει αυτό που λέγεται «πλήρης εικόνα των συμβάντων του παρελθόντος».

Στη μεθοδολογική κατεύθυνση του έργου της «Ανάποδα χρόνια» η Βαν Μπούσχοτεν αναφέρει: «Θεωρώ ρευστά τα όρια μεταξύ του υποκειμενικού και του αντικειμενικού επιπέδου. Με ενδιαφέρει κυρίως η αλληλεπίδρασή τους μέσω της ανθρώπινης εμπειρίας. Η αμοιβαία αυτή

⁸ Εκ των έσω-η ζωή όπως τη ζουν και την περιγράφουν τα μέλη της ίδιας της κοινωνίας. Αυτό είναι το ημικό πεδίο. Έξωθεν- αναλυτικές περιγραφές και εξηγήσεις του ερευνητή. Αυτό είναι το ητικό πεδίο (etic) (Eriksen 2007: 74-75).

επιρροή υπάρχει πάντοτε, δεδομένου ότι ‘αντικειμενικά’, δηλαδή παρατηρήσιμα συμβάντα, απορρέουν από υποκειμενικές διαδικασίες και οδηγούν ταυτόχρονα σε νέες ερμηνείες, οι οποίες είναι με τη σειρά τους υποκειμενικές» (2003:17-18).

Συνταγή δεν υπάρχει, μας λέει ο Eriksen, και «κατ’ αρχάς, ο ίδιος ο ανθρωπολόγος αποτελεί το πιο σημαντικό επιστημονικό εργαλείο, μιας και επενδύει μεγάλο μέρος της προσωπικότητάς του στην ερευνητική διαδικασία» (2007:60).⁹ Στην «επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση» η γνώση προκύπτει μέσα από τη σχέση «παρατηρητή –παρατηρούμενου» (Agar 1980:191-2, Holy 1984:14, Spradley 1980:7-8). Αυτό γιατί η εθνογραφία αποτελεί συνθήκη ενός «διαμεσολαβημένου πλαισίου νοημάτων» που επιχειρεί να αναλύσει και να ερμηνεύσει τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνική δράση αποκτά νοήματα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο από τη σκοπιά ενός ‘άλλου’» (Giddens 1976:40,78).

Είναι θέμα του-της ερευνητή-τριας η συστηματοποίηση του υλικού και η θεωρητική αφαίρεση, μιας και ο στόχος είναι να ειπωθεί κάτι σημαντικό και όχι απλά αναπαραγωγή των λόγων των πληροφορητών. Αυτό προϋποθέτει καλή προετοιμασία, ενδελεχή μελέτη των προϋπαρχουσών ερευνών και καλή γνώση της βιβλιογραφίας. Το θέμα και η δυσκολία υπάρχει όταν το προϋπάρχον υλικό είναι λιγοστό, αλλά εκεί βρίσκεται και η μαγεία της πρώτης προσέγγισης.

«Για ορισμένους η συμμετοχική παρατήρηση αντανακλά μια ρομαντική άποψη για τον πολιτισμό, για άλλους μια «διαβατήρια τελετουργία» στη «μαγεία» της επιτόπιας έρευνας» (Stocking 1992:15-16)¹⁰. Πόσο αντικειμενική είναι μια μελέτη, εξαρτάται σίγουρα από τον παρατηρητή. Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας δεν ήταν η γενίκευση μετά από συλλογή δεδομένων και η εξαγωγή θεωρητικών συμπερασμάτων, αλλά μια περιγραφή δεδομένων που «δεν μπορεί να είναι απόλυτα αντικειμενική γιατί προσδιορίζονται από τη σκοπιά (point of view) του ερευνητή που είναι πάντοτε υποκειμενική» (Γκέφου-Μαδιανού 2011:276).

«Η ανθρωπολογία, η οποία γεννήθηκε σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, μπορεί και η ίδια να μελετηθεί ανθρωπολογικά» και αυτό γιατί «η γνώση δεν παράγεται σε ένα ησυχαστήριο που κατοικείται από το αγνό πνεύμα της επιστήμης, αλλά από ανθρώπινα όντα με σάρκα και οστά που είναι υπεύθυνα για την πρόοδο της ανάλυσης» (Eriksen 2007:76,78). Συνεπώς και η πιο «αγνή» προσπάθεια καταγραφής και ανάλυσης δεδομένων φέρει μαζί της και το βιογραφικό του ερευνητή. Το βιογραφικό μου λοιπόν έχοντας στη λίστα του Χριστιανή

⁹ Η Hastrup (1995), αναφέρεται στο έργο του Eriksen *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα*.

¹⁰ Γκέφου-Μαδιανού 2011.

Ορθόδοξη και μάλιστα διδάσκουσα του μαθήματος των θρησκευτικών στα σχολεία, με την ομολογιακή προσέγγιση, που είναι ως τώρα επιβεβλημένη στο αναλυτικό πρόγραμμα των δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων, θα μπορούσε να αποτελέσει τροχοπέδη στην προσπάθεια «αντικειμενικής» ανάλυσης, που είναι το ζητούμενο. Επίσης η μελέτη μιας τόσο οικείας συλλογικότητας (το σχολείο που υπηρετώ απέχει πέντε μέτρα από την Ευαγγελική εκκλησία) απαιτούσε απόλυτα διακριτική προσέγγιση και με σεβασμό προς τους παρατηρούμενους.

Εννοείται πως δεν υπάρχουν ανεξερεύνητες φυλές και η συγχρονική ανάλυση, το εθνογραφικό παρόν, παίρνει τη θέση των φυλετικών κοινωνιών. Στις επόμενες δυο παραγράφους εξηγώ τι εννοώ. Σε ένα μακρινό τόπο εύκολα κάποιος μπορεί να διακρίνει τις διαφορές, να προβεί σε συγκρίσεις να δει τη μοναδικότητα της δικής του κοινωνίας και οπωσδήποτε να μην αντιμετωπίσει πρόβλημα στη «μετάφραση». Εκεί το ημικό από το ητικό πεδίο έχουν σαφή όρια, και, για να κάνω λίγο χιούμορ (σε σχέση με το ανθρωπολογικό στερεότυπο), ο κόσμος των πληροφορητών πιθανόν έχει χρώμα δέρματος σκούρο, είναι ελαφρά ενδεδυμένος, και ζει σε σπιτάκια που καλύπτονται από φύλλα φοινικιάς. Ο-Η ανθρωπολόγος είναι επίδοξος *civis* προερχόμενος από κάποιο δυτικό *civilization* και στόχος του είναι να εξετάσει ένα *culture*. Η πνευματική υπεροχή του είναι δεδομένη, την κουβαλά στις αποσκευές του, καθώς εξετάζει με ενδελεχή τρόπο το σύστημα αξιών και ιδεών των «άλλων». Κανείς δεν υπονοεί πως αυτό είναι εύκολο, ίσως είναι δεκάδες φορές πιο δύσκολο. Έχει όμως σαφή όρια. Και, όταν με το καλό τελειώσει, ο καθένας θα επιστρέψει στη ζωή του, ενώ είναι πιθανόν παρατηρητής και παρατηρούμενος να μην συναντηθούν ποτέ ξανά στην συνέχεια.

Εδώ δεν συμβαίνει το ίδιο. Η ιθαγενής ανθρωπολογία είναι έρευνα στο εγγύτερο περιβάλλον του-της ανθρωπολόγου. Αυτό, κατά την Γκέφου-Μαδιανού, έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Οι άνθρωποι, οι πληροφορητές, τα υποκείμενα της έρευνας, είναι ή φίλοι, ή γνώριμοι, ή γείτονες. Συνεπώς στα «πλεονεκτήματα συμπεριλαμβάνεται η προνομιακή πιθανώς πρόσβαση σε ορισμένες πλευρές του τοπικού πολιτισμού, και κυρίως στη συγκινησιακή και σε άλλες ενδόμυχες διαστάσεις», όπως λέει η Ohnuki-Tierney το 1984¹¹. Έχει επίσης υποστηριχθεί ότι ο/η ιθαγενής ανθρωπολόγος ίσως συλλαμβάνει τις λεπτές διασυνδέσεις και αποχρώσεις των φαινομένων ενός πολιτισμού πιο εύκολα από τον «ξένο». Στα μειονεκτήματα συγκαταλέγονται η άμεση «τοποθέτηση» του ανθρωπολόγου στο πλαίσιο γνωστών κοινωνικών κατηγοριών (Mascarenhas-Keyes 1987)¹², «η μεγαλύτερη πίεση για συμμόρφωση στους τοπικούς κανόνες»

¹¹ Αναφέρεται στην Γκέφου- Μαδιανού 1998:335-336.

¹² Αναφέρεται στην Γκέφου- Μαδιανού 1998:335-336.

(Gefou-Madianou 1993:168) και «κάποια τάση στις προκατασκευασμένες αντιλήψεις» (Γκέφου-Μαδιανού 1998:355-356).

Πλεονέκτημα λοιπόν η εύκολη πρόσβαση στο χώρο και η επαφή με τα μέλη, κοινός ο τόπος διαμονής και διαβίωσης, πράγματα που οι άνθρωποι μπορούν να μοιραστούν και να γνωρίσουν καλύτερα πριν υπεισέλθουν στο προκείμενο. Μειονέκτημα ή περιορισμός το γεγονός της εύθραυστης ισορροπίας, της ανάγκης για προσοχή της εκφοράς των λόγων και των δεδομένων, καθώς και η προστασία των προσώπων που έδειξαν εμπιστοσύνη και κατέθεσαν την ψυχή τους, τις αμφιβολίες και τις ενστάσεις τους. Σε αυτή τη «συναισθηματική κοινότητα», όπου δηλ. τα μέλη δένονται με δεσμούς αισθήματος, μεταξύ άλλων, δεν μπορεί κάποιος να διαρρήξει τη συνοχή στο όνομα μιας μελέτης.

Για παράδειγμα, από την πρώτη κιόλας μέρα της έρευνας, ο ποιμένας, ή Αιδεσιμότατος, ενημερώθηκε για το σκοπό της εργασίας, για το ίδρυμα που διεξάγει τη μελέτη, τα άτομα που θα είχαν την εποπτεία, καθώς και το δικό μου πλαίσιο. Αυτές οι διαπιστεύσεις ήταν απαραίτητες (δεν ζητήθηκαν βέβαια σε χαρτί), μιας και τέτοιου είδους μελέτες σε ένα χώρο που θεωρείται οικείος πρέπει να τυγχάνουν ευαισθησίας και χειρισμών τέτοιων ώστε να μην διαρρήξουν το εσωτερικό της κοινότητας.

Τα ζητήματα

Η σειρά με την οποία τοποθετήθηκαν τα ζητήματα με τα οποία καταπιάνομαι στη μελέτη, φιλοδοξώντας να ρίξω λίγο φώς σε άγνωστες ως τώρα πτυχές της συγκεκριμένης κοινότητας, είναι η εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο στόχος είναι η ιστορική πλαισίωση των Ευαγγελικών στην Ελλάδα, και το τι σημαίνει να είναι κάποιος Ευαγγελικός στην Ελλάδα. Μέσα από το ιστορικό πλαίσιο θα φανούν οι θεσμικές αλλαγές στον Ελλαδικό χώρο, και οι αλλαγές των νόμων μετά το 1990 που αφορούν στις μειονοτικές θρησκευτικές κοινότητες. Αμέσως μετά θα επιχειρήσω μια κατάταξη των μειονοτικών ομάδων σε μια ιεραρχία, που τους προσδιορίζει στο ελληνικό θρησκευτικό γίγνεσθαι. Η εικόνα που έχουν οι ίδιοι οι Ευαγγελικοί αυτοπροσδιορίζοντας τον εαυτό τους, δεν απέχει πολύ από τον ετεροπροσδιορισμό της κυρίαρχης Ορθόδοξης ομάδας. Είναι άλλο πράγμα να είσαι χριστιανός, ασχέτως δόγματος, που σημαίνει ότι εντάσσεται στην ίδια «οικογένεια», με τις δικές της εσωτερικές ιεραρχίες, αλλά με κοινά βασικά διακυβεύματα και σίγουρα με την αίσθηση της ηγεμονικής θέσης. Η εβραϊκή κοινότητα, για παράδειγμα, δεν

έχει «μέρισμα» και άρα δεν «απειλεί». Είναι σύνθετες οι σχέσεις εξουσίας και οι πολιτικές που υπαγορεύουν τις εν λόγω ομάδες/συλλογικότητες. Το ποιος κατέχει δηλαδή το κυρίαρχο status θα μπορούσαμε να το δούμε και σαν παιχνίδι εξουσίας, politics.¹³

Στο δεύτερο κεφάλαιο κάνω αναφορά στο πολυπολιτισμικό προφίλ της κοινότητας του Βόλου, ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει πολλές θρησκευτικές κοινότητες σήμερα στην Ευρώπη, οι οποίες βρίσκουν τρόπους να «υπάρχουν» στις μεταναστευτικές ροές. Αυτό παρότι ενισχύει αριθμητικά τη δύναμη των κοινοτήτων και εδώ της Ευαγγελικής κοινότητας, δημιουργεί τριγμούς στο εσωτερικό της. Στον Herzfeld διαβάζουμε ότι ο Παμ Ντάο, διευθυντής της κυβερνητικής Vietnam Data communication σχολιάζοντας την αντίδραση της κυβέρνησης του Βιετνάμ στη διαδικτυακή σύνδεση της χώρας αναφέρει: «Όταν αρχίζουμε να ανοίγουμε την πόρτα μας, διαπιστώνουμε ότι μπαίνει καθαρός αέρας αλλά και σκόνη...Θέλουμε να κρατήσουμε τον καθαρό αέρα και να εμποδίσουμε τη σκόνη» (2016: 27). Αυτή είναι και η αντίδραση των μελών της κοινότητας που σε πολλές περιπτώσεις θεωρούν τον «ξένο» ως αναγκαστική αποδοχή μιας πραγματικότητας που απειλεί την ύπαρξή τους. Πιθανόν θα προτιμούσαν μια φυλετική καθαρότητα και την παραμονή της εξέχουσας ελίτ, που προϋπήρχε, ώστε το status να παραμείνει στο επίπεδο που ήταν, αλλά όταν αυτό δεν είναι εφικτό, η πόρτα ανοίγει με αποτέλεσμα να περάσει και «σκόνη». Όμως η «πληροφορία» παραμένει στο εσωτερικό της κοινότητας, πιθανόν με αίσθημα ντροπής, αλλά είναι στο εσωτερικό και μόνο, ακόμα και αν η εισροή ανθρώπων με άλλη κουλτούρα, αλλοιώνει το πολιτισμικό προφίλ, που ως τώρα διατηρούσαν πάππου προς πάππου τα μέλη, «αμιγές» και «καθαρό».

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται επίσης η θρησκευτική ταυτότητα των τακτικών και μη τακτικών επισκεπτών (ορθόδοξοι, μουσουλμάνοι), και οι λόγοι για τους οποίους επιλέγουν την Ευαγγελική Εκκλησία για να τον Κυριακάτικο εκκλησιασμό τους και όχι μόνο. Εδώ θα εστιάσω σε ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κομμάτια της εργασίας, που έχει να κάνει με την προσέλευση Ορθόδοξων στην Ευαγγελική Εκκλησία.

Στο τρίτο κεφάλαιο η μελέτη περιστρέφεται γύρω από την «παραβατική» συμπεριφορά όπως αυτή εννοείται μέσα από το θεσμικό πλαίσιο και τον Καταστατικό Χάρτη που διέπει την Ευαγγελική Εκκλησία. Εξακολουθώντας να ερευνώ το «μέσα», αναδεικνύω την προσπάθεια της κοινότητας να συμπλεύσει αρχικά με τις αυστηρές αρχές του παρελθόντος, οι οποίες όμως χαλαρώνουν υπό την απειλή της αριθμητικής υποβάθμισης. Ο εξοστρακισμός και η τιμωρητική πρακτική (στο παρελθόν), δίνει σήμερα τη θέση της σε στρατηγικές συγκατάβασης και

¹³ Με το όρο politics εννοείται η κατανομή εξουσίας στο πλαίσιο μια συγκεκριμένης κοινότητας, εδώ μιλούμε για τη μεγάλη θρησκευτική κοινότητα, την ιεραρχία μεταξύ των κοινοτήτων, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ τους.

ανεκτικότητας. Το αυστηρό προφίλ της προτεσταντικής ηθικής εναρμονίζεται με το σύγχρονο πλαίσιο του κοινωνικού χωροχρόνου στον οποίο υπάρχει. Είναι μια εσωτερική διαδικασία που προσαρμόζεται σιωπηλά, χωρίς να φαίνεται καθόλου στο δημόσιο πρόσωπο. Στον Herzfeld αναφέρεται: «Τα μεταβαλλόμενα σημεία δυαδικής έντασης δεν εντοπίζονται πάντα με ευκολία. Επειδή απευθύνονται σε αντιλήψεις περί αιώνιας αλήθειας οι στρατηγικές της χρήσης τους είναι καλά κρυμμένες: Το χαρακτηριστικό αυτό ενδύει το δυισμό του κώδικα με μια επίπλαστη αίσθηση κοινωνικής πραγματικότητας». Και «οι ικανοί δρώντες αξιοποιούν την άκαμπτη εμφάνιση για να πετύχουν αυτό που θέλουν» (2016:46).

Μέσα από τις αφηγήσεις διαφαίνεται η προσπάθεια εκμοντερνισμού της κοινότητας, η αλλαγή ρητορικής, και η χαλάρωση της θρησκευτικής πειθαρχίας, με στόχο να συμπλεύσει μερικώς με τις διαρκώς εξελισσόμενες απόψεις του ποιμνίου και να διαφύγει έτσι τον κίνδυνο των απωλειών. Αυτό πραγματεύεται το κεφάλαιο στο οποίο είναι φανερή η αλλαγή ρητορικής και η διάθεση εκσυγχρονισμού των απόψεων ακόμα κι αν αυτό δεν συμβαδίζει με τον Καταστατικό Χάρτη της Ευαγγελικής Εκκλησίας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφω τις προσπάθειες της κοινότητας ώστε να γίνει ορατή, και εννοώ ορατή μέσω διαφόρων δράσεων, που στόχο έχουν να συνεπικουρήσουν στις δράσεις της πολιτείας, ή άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων, όπως η Ορθόδοξη κοινότητα. Μέσω της παροχής βοήθειας σε περιπτώσεις ανάγκης ή μέσω δράσεων με περιβαλλοντική ευαισθησία, τα μέλη της κοινότητας και όχι μόνο του Βόλου, αναλαμβάνουν δράση και προσφέρουν όπου υπάρχει ανάγκη. Μέσω αυτής της προσφοράς γίνονται διακριτικά ορατοί.

Ως αποδέκτες ρατσιστικής συμπεριφοράς ενίοτε εκφράζουν το παράπονό τους αλλά και συμβιβάζονται, προσπαθώντας να περάσουν απαρατήρητοι και να γίνουν αποδεκτοί. Μιλούν για τη σχέση με τα άλλα δόγματα, εκφράζουν τους φόβους, τις αντιρρήσεις και την δυσαρέσκειά τους αλλά παράλληλα και τη διάθεση που υπάρχει για μια δογματική ζεύξη.

Στο πέμπτο κεφάλαιο τα συμπεράσματα και τα αποτελέσματα της έρευνας συμπυκνώνονται και τοποθετούνται σε σειρά, καθώς και ο προβληματισμός μου για τη θρησκευτική νεωτερικότητα. Το κοινό που άνετα εξασφάλιζαν ως τώρα οι θρησκείες, δείχνει να μην ακολουθεί και να μη συντάσσεται. Οι στρατηγικές των μειονοτικών ομάδων περνούν από το βαθύ συντηρητισμό και την πίεση σε μια φιλελευθεροποίηση και σε εκσυγχρονισμό, σε μια πιο μοντέρνα διαχείριση.

Ανατρέχοντας στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία και στα μέσα ενημέρωσης εντοπίστηκε ένας αριθμός εθνογραφιών που καταγράφουν και ασχολούνται με προτεσταντικές κοινωνίες του

σημερινού κόσμου. Η συγχρονική ανάλυση του θέματος, παρά το μικρό αριθμό επιστημονικών μελετών, περιέχει συγκριτική μελέτη από τη διεθνή κοινότητα. Συγκεκριμένα άρθρα που είχαν σχέση με τη μελετώμενη Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου, άλλες φορές περισσότερο και άλλες λιγότερο είναι τα εξής:

Στο «Defeatism and Northern Protestant 'Identity'» του Finlay αναλύεται το η υπόθεση που εξελίχθηκε στην Ιρλανδία μετά τον πόλεμο μεταξύ Προτεσταντών–Καθολικών, τον πόλεμο Λόντοντερι -Ντέρι¹⁴ και την απήχηση που είχε όλο αυτό το σκηνικό στον πληθυσμό. Χωρίς να είναι θρησκευτικός πόλεμος ενσωματώνεται στα πιο λαϊκά στρώματα προσδίδοντάς τους ταυτότητες. Η υπόθεση αφορά μια επανερμηνεία της προτεσταντικής υπεροχής στη Βόρεια Ιρλανδία και μια κριτική της επικρατούσας συναίνεσης. Στην ουσία πραγματεύεται και αναλύει, την σύγκρουση ταυτοτήτων. Την υπεροχή της προτεσταντικής ταυτότητας η οποία είχε «σφυρηλατηθεί» το δέκατο έβδομο αιώνα και εξακολουθεί να ασκεί μια επιρροή πάνω στην βορειοπροτεσταντική φαντασία με δόσεις ανωτερότητας, αρνούμενη να προσαρμοστεί στις ισχύουσες σημερινές συνθήκες. Μια ανάλυση για παλαιότερης μορφής προτεσταντικές κοινότητες από την οποία όμως μπορούν να αλιευθούν στοιχεία που αφορούν στη δική μου μελέτη.

Μια σύγχρονη κοινότητα που σχετίζεται άμεσα με το θέμα μου αναλύεται στο «Moral ambitions of Grace: The paradox of compassion and Accountability in Evangelical Faith – Based- Activism» της Omri γίνεται αναφορά στην προτεσταντική κοινότητα του Knoxville του Tennessee. Η κοινότητα των προτεσταντών δραστηριοποιείται με ακτιβιστικές δράσεις. Οι προτεστάντες του Knoxville ασχολούνται με πίστη η οποία βασίζεται στον ακτιβισμό και την κοινωνική ευαισθητοποίηση. Ένας Ευαγγελικός ακτιβισμός που δείχνει συμπόνια και υπευθυνότητα αλλά και τη λογοδοτεί. Δηλαδή μια προσωπική ευθύνη που συνδέεται με τις θρησκευτικές επιταγές, που απορρέουν από την συνολική ρουμπρίκα της χριστιανικής ιεραποστολής. Τα δώρα της θείας χάριτος είναι μια αμοιβαία υποχρέωση των πιστών και πρέπει να αποδοθούν στους αποδέκτες, με τη μορφή ακτιβιστικής δράσης.

Στο «Jewish identity and the meaning of community in contemporary Denmark» του Buckser γίνεται αναφορά στην εβραϊκή μειονότητα της Κοπεγχάγης και στον τρόπο επιβίωσής της. Η κοινότητα διατηρεί μεγάλη ζωτικότητα «great vitality» παρά τον κατακερματισμό των

¹⁴ Θέατρο ιστορικών συγκρούσεων Προτεσταντών - Καθολικών εδώ και πολλούς αιώνες, η πόλη έχει εξαιρετική συμβολική σημασία και για τις δύο πλευρές. Ο διχασμός αντανάκλαται και στο ίδιο της το όνομα - Ντέρι για τους Καθολικούς, Λόντοντερι για τους Προτεστάντες και Ντέρι/Λόντοντερι για τους Βρετανούς που επιθυμούν να εμφανίζονται ως αμερόληπτοι διαιτητές και όχι ως αντιδικοί.
<http://www.kathimerini.gr/94679/article/epikairothta/kosmos/to-teixos-den-epese-akomh-sth-v-irlandia>

μελών της παραμένοντας ισχυρή με τον εξής τρόπο. Δεν προωθείται από την κοινότητα ένα ενιαίο μοντέλο εθνικής ταυτότητας, αλλά παρέχει στα μέλη της ένα συμβολικό χώρο μέσα στον οποίο μπορούν να έχουν τις δικές τους αντιλήψεις, για τον εαυτό τους και την ομάδα. Ο ίδιος συγγραφέας συνεχίζει σε ένα δεύτερο άρθρο του «Religious practice and cultural politics in Jewish Copenhagen» να αναφέρει ότι η Εβραϊκή κοινότητα της Κοπεγχάγης είναι από τις πιο φιλελεύθερες κοινότητες της Ευρώπης, η οποία αφομοιώθηκε εύκολα στο στα συμφραζόμενα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έχει παραγκωνίσει το τελετουργικό κομμάτι. Η ηγεσία της κοινότητας εκτελεί με μεγάλη αυστηρότητα το τελετουργικό μέρος της πίστης διατηρώντας επίσης αυστηρά τις ορθόδοξες μορφές. Το άρθρο εξετάζει πως αυτή η ορθόδοξη κυριαρχία συνεχίζεται παρά τη συχνά δυναμική έκφραση δυσaráσκείας της φιλελεύθερης πλειοψηφίας. Αυτό δημιουργεί τριγμούς μεταξύ της παραδοσιακής ηγετικής ομάδας που επιθυμεί να διατηρήσει τον έλεγχο και των μελών τα οποία ως ενταγμένα μέλη μιας σύγχρονης κοινωνίας, αντιστέκονται και αλληλεπιδρούν απρόβλεπτα. Και στα δύο άρθρα υπάρχουν συσχετισμοί με την Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου και κοινά σημεία που αφορούν τις πρακτικές ελέγχου της ομάδας στο εσωτερικό της και τους τριγμούς που δημιουργούνται.

Στον Robins «The Globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity» γίνεται αναφορά σε ένα ιδιότυπο του Χριστιανισμού, όπου οι πιστοί λαμβάνουν τα δώρα του Αγίου Πνεύματος. Ο τύπος οργάνωσης, την οποία ο συγγραφέας ονομάζει P/c εξαπλώνεται με ταχείς ρυθμούς λόγω της παγκοσμιοποίησης, προσαρμόζεται ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες, αναπαράγει τον εαυτό της, και υπολογίζεται ως μια από τις μεγάλες επιτυχίες της σύγχρονης εποχής. Η μελέτη παρότι δεν συσχετίζεται άμεσα με τη μελετώμενη Ευαγγελική κοινότητα, αφορά μια σύγχρονη Προτεσταντική κοινότητα και έτσι η συμβατότητα με το θέμα είναι δεδομένη. Το ίδιο ισχύει και για τα επόμενα δυο άρθρα που ακολουθούν.

Στο «Sincerity, "Modernity," and the Protestants» του Keane εξετάζεται η θρησκευτική μετατροπή στο πλαίσιο της «νεωτερικότητας». Ο Χριστιανισμός στο μετααποικιακό κόσμο έχει συχνά γίνει αδιαχώριστος από τις ιδέες και τις πρακτικές που συνδέουν την έννοια της νεωτερικότητας με εκείνη της ανθρώπινης χειραφέτησης. Εθνογραφική μελέτη, από τις Ολλανδικές Ανατολικές Ινδίες και μετά την ανεξαρτησία της Ινδονησίας, Οι Καλβινιστές ιεραπόστολοι, προσπαθούν να μετατρέψουν τους ντόπιους, και εκείνοι αντιστέκονται στη μετατροπή. Το γεγονός αυτό δείχνει την κρίσιμη θέση του Χριστιανισμού στη νεωτερικότητα και ρίχνει νέο φως στη σημασία της θρησκείας στην αποικιακή και μεταποικιακή ιστορία.

Στους Pfeiffer, Kenneth Gimbel-Sherr και Orvaldo Joaquim Augusto «The Holy Spirit in the Household: Pentecostalism, Gender, and Neoliberalism in Mozambique» είναι μια μελέτη για την επέκταση του Πεντηκοστιανισμού στις ανεξάρτητες εκκλησίες της Αφρικής. Με βάση μια μελέτη της Πεντηκοστής και την υγεία στην πόλη της Chimoió, της Μοζαμβίκης, το 2002-03, που επικεντρώθηκε στην στάση απέναντι πρόσφατη κοινωνική αλλαγή, που υποστηρίζεται ότι: υπάρχει διαρθρωτική προσαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, που έχουν βαθύνει την οικονομική ανισότητα και επιδεινώνεται την κατάσταση των νοικοκυριών. Αυτό επηρεάζει τους άνδρες και τις γυναίκες με διαφορετικό τρόπο. Είναι προφανές ότι δεν υπάρχει συμβατότητα με το θέμα, αλλά διέκρινα κοινά σημεία που αφορούν στους τρόπους συμπεριφοράς και αντίδρασης των μελών, όταν αυτά βρίσκονται σε οικονομική δυσπραγία.

Συνάφεια υπήρξε στο «Protestant Alienation in Northern Ireland: A Political, Cultural and Geographical Examination» του Southern προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι η Προτεσταντική κοινότητα στην Βόρεια Ιρλανδία αποξενώνεται όλο και περισσότερο. Ενωτικοί πολιτικοί, Προτεστάντες ηγέτες, αλλά και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αναφέρουν ότι υπάρχει μια αποξένωση της Προτεσταντικής κοινότητας. Ωστόσο υπάρχει μια ασάφεια, όχι μόνο για τη διάρκεια αλλά και για τους παράγοντες που οδηγούν στην αποξένωση. Το άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει το φαινόμενο από τρεις αλληλένδετες πλευρές: την πολιτική την πολιτιστική και τη γεωγραφική. Μέσα στο άρθρο υποστηρίζεται ότι με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται μια σαφέστερη κατανόηση των παραγόντων της προτεσταντικής αλλοτρίωσης. Στην Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου η αποξένωση είναι μη επιθυμητή, γι αυτό και τα μέλη κάνουν ότι μπορούν για να την αποφύγουν. Τέλος τα δυο άρθρα που ακολουθούν έχουν άμεση σχέση με την μελέτη μιας και αφορούν εν γένει σύγχρονες προτεσταντικές κοινότητες

Ο Coleman στο «Only (Dis-) Connect: Pentecostal Global Networking as revelation and Concealment» που αφορά στις σύγχρονες μορφές Πεντηκοστιανισμού. Η Cannell στο άρθρο της «The Anthropology of Secularism» όπου περιγράφει τους κύκλους που γίνονται σχετικά το πρόβλημα της σχέσης της θρησκείας με τη νεωτερικότητα. Η αναφορά σε άλλες κοινότητες δίνει τη δυνατότητα στην εργασία να ανοίξει προς τον κόσμο και να υπάρξει συγκριτικό στοιχείο με άλλες κοινότητες σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο τίτλος της εργασίας αναφέρεται καταρχήν στη μειονότητα που παλεύει να υπάρξει και να διατηρήσει τη δύναμή της. Το ίδιο όμως συμβαίνει με τη θρησκεία γενικότερα. Δεν είναι ίδιον του μειονοτικού Ευαγγελικού ότι η εκκλησία του αδειάζει από κόσμο. Συμβαίνει και στις μεγάλες εκκλησίες που, προς το παρόν δεν ανησυχούν ιδιαίτερα, μιας και το κοινό τους είναι

εξασφαλισμένο. Ο αιώνας που διανύουμε είναι μια εποχή που δίνει τη δυνατότητα στο πνεύμα της λογικής και της εξατομίκευσης. Με αποχρώσεις σκεπτικισμού και ποικιλία απόψεων, προτάσσει σωρεία ιδεών, και ανοίγει δρόμους. Υπάρχουν δύο εξαναγκασμοί στους πιστούς ανά τους αιώνες: του νόμου και της πίστης. Με την πάροδο των ετών προστέθηκε και αυτός της λογικής σκέψης μιας και οι άνθρωποι δεν μπορούν στις μοντέρνες κοινωνίες να πιστεύουν με τυφλή πίστη.

Η κοσμική σκέψη επιτρέπει στη σφαίρα της γνώσης να εισάγει ένα σύστημα αξιών ανεξάρτητο από τη θρησκευτική αρχή. Οι κοσμικές αξίες δίνουν τη δυνατότητα στις κοινωνίες να μετατραπούν σε ορθολογικά κοσμικά συστήματα που δεν επιτρέπουν στις θρησκευτικές αρχές να παίρνουν αποφάσεις για τη μοίρα των πολιτών. Με την ορθολογικοποίηση του συστήματος, οι κοινωνίες που προοδεύουν και λειτουργώντας με δυναμισμό, διατηρούν μια πολιτική ισότητας απέναντι στα άτομα.

Η Εκκλησία έτσι χάνει σιγά σιγά το ρόλο που κατείχε παραδοσιακά στη δημόσια σφαίρα. Η νεωτερικότητα οδηγεί στην παρακμή της θρησκείας όπως την γνωρίζαμε. Αυτό συμβαίνει και στην εξεταζόμενη θρησκευτική κοινότητα αλλά και στο ευρύτερο θρησκευτικό πλαίσιο. Αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στη Καθολική Εκκλησία του Βόλου αλλά και στις Ορθόδοξες Εκκλησίες. Με επιφύλαξη όμως, διότι όπως αναφέρει ο Berger, αλλά και σειρά διανοητών, για την υποτιθέμενη εξαφάνιση της θρησκείας «κι αυτή η ιδέα είναι που αποδείχτηκε λανθασμένη» (1999b:2-3).

1.Οι Ευαγγελικοί μέσα στο πλαίσιο των θρησκευτικών μειονοτήτων

Στο σύντομο αυτό κεφάλαιο εξετάζω τι σημαίνει να είσαι Ευαγγελικός στη Ελλάδα, και ειδικότερα θίγω το θέμα του θεσμικού πλαισίου που διέπει τις θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα, και το ποιες άλλες θρησκευτικές μειονότητες καταλαμβάνουν τον υπόλοιπο θρησκευτικό χώρο που απομένει από την κυρίαρχη ορθόδοξη ομάδα. Εστιάζω στην Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου και τις σχέσεις της με τις υπόλοιπες θρησκευτικές μειονοτικές ομάδες τοποθετώντας κατ' αυτό τον τρόπο τις συλλογικότητες αυτές σε μια ιεραρχική κλίμακα που υπαγορεύεται κυρίως από τις σχέσεις τους με την «επικρατούσα» θρησκεία. Στόχος είναι να παράσχω ένα πλαίσιο του θρησκευτικού περιβάλλοντος στο Ελλαδικό χώρο, κάτι που αντικατοπτρίζεται με τον ίδιο τρόπο και στην κοινότητα του Βόλου.

Κατά τον Clogg (1988), το 1951 σε σύνολο πληθυσμού στην Ελλάδα 7.632.801 ανθρώπων, το 97,9% ήταν Ορθόδοξοι, το 1,4% Μουσουλμάνοι, το 0,4% Καθολικοί, το 0,2 Προτεστάντες και άλλοι Χριστιανοί, και τέλος το 0,1 ήταν Εβραίοι. Στην εισαγωγή του βιβλίου του *Minorities in Greece* αναφέρει: «Ημείς αγάπουμε και τιμώμεν, οι Έλληνες, ου μόνον τους Λατίνους, όντας χριστιανοί και ομογενείς, αλλά και τους αλλόθρησκους συμπολίτες ημών, οίον μουσουλμάνους και ισραηλίτας ως και τους Αρμενίους» (Αίολος, 19 Αυγούστου 1854).¹⁵

Στην Ελλάδα η ορθοδοξία είναι άρρηκτα δεμένη με την καθημερινή ζωή. Και σε αυτό όμως μπορεί να βρει κανείς διαφορές και διακυμάνσεις. Η Dubisch (1995) υποστηρίζει ότι η στάση απέναντι στη θρησκεία και τη θρησκευτική πρακτική διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική τάξη. Οι Έλληνες με κάποιο επίπεδο μόρφωσης ή τυπικής εκπαίδευσης, κατά τη συγγραφέα, είναι πιο σκεπτικοί και αδιάφοροι απέναντι στη θρησκεία ή τρέφουν ακόμα και εχθρικά αισθήματα για την ορθόδοξη εκκλησία. Αν και ο συσχετισμός παιδείας και θρησκευτικότητας έχει αμφισβητηθεί από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, στη χώρα υπάρχει ένα ποσοστό Ορθόδοξων Ελλήνων που δεν συμπλέει με τις πρακτικές της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επίσης κάποτε, υποστηρίζει η συγγραφέας, τα μη ορθόδοξα θρησκευόμενα είχαν πολύ περισσότερα μέλη στην Ελλάδα.

Κατά την Dubisch η πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών (που είναι Ορθόδοξοι) δυσκολεύονται να πιστέψουν πως οι Προτεστάντες είναι Χριστιανοί. Ο Προτεσταντισμός είναι κάπως ένα μυστηριώδες θέμα για τους Έλληνες Ορθόδοξους, και δύσκολα γίνεται αντιληπτός ως θρησκεία, επειδή έχει λίγα στοιχεία από αυτά που οι ίδιοι θεωρούν ουσιώδη στη θρησκευτική πρακτική (εικόνες, εορτασμοί αγίων κτλ). Αντίθετα η Dubisch υποστηρίζει πως ο Καθολικισμός

¹⁵ Εφημερίδα της Σύρου- Ερμούπολη 1854.

είναι παρεμφερής με την Ορθοδοξία και, παρόλο που υπάρχουν διαφορές, θεωρείται από τους Ορθόδοξους Χριστιανική θρησκεία.

Σύμφωνα με τον Τσιτσελίκη, που έχει μελετήσει ειδικά το θεσμικό καθεστώς που ισχύει στον Ελλαδικό χώρο και τις θρησκευτικές ελευθερίες των μειονοτικών ομάδων, «το καθεστώς της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα καθορίζεται καταρχάς από τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος (άρθρο 5 παρ.2 και 13), της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρα 9 και 14), του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (άρθρα 18 και 27), και της Διεθνούς Συνθήκης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθρα 14 και 30), την ερμηνεία που έχουν τύχει από τα Ελληνικά δικαστήρια και το ΕΔΔΑ, και βέβαια από τη θέση και τις έννομες σχέσεις της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας προς το κράτος και τις υπόλοιπες θρησκείες και δόγματα» (1987:276).

Γενικά οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα συναντούν, ή τουλάχιστον συναντούσαν, αναρίθμητα νομικά και διοικητικά εμπόδια στην άσκηση της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Κατά τον Τσιτσελίκη τα προβλήματα εντοπίζονται σε δυο επίπεδα: «Πρώτον στην νομική πρωτοκαθεδρία της ορθόδοξης εκκλησίας που έχει δημιουργήσει ένα καθεστώς πολλαπλά επιβαλλόμενης θρησκείας η οποία εντοπίζεται στην διατήρηση ορισμένων διατάξεων και διαδικασιών κατά τις οποίες η ορθόδοξη εκκλησία έχει δικαίωμα ελέγχου στις δραστηριότητες άλλων θρησκευτικών ομάδων. Δεύτερο στην αβελτηρία των κυβερνήσεων να εφαρμόσουν πολιτικές ίσων αποστάσεων μεταξύ των δογμάτων και θρησκειών, συντηρώντας παρωχημένες διατάξεις αλλά και εν γένει ευνοϊκή αντιμετώπιση της Ορθόδοξης Εκκλησίας» (2004: 277).

Διευρύνοντας το πεδίο και φεύγοντας από τον Ελλαδικό χώρο αναφέρω τη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, Άρθρο 9.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που υιοθετήθηκε το 1950 από το Συμβούλιο της Ευρώπης αναφέρει: «Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεων της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένος ή συλλογικώς, δημόσια ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών». Κατά τον Κτιστάκη «ενσαρκώνει την ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας» (2004:228).

Το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο είναι ευρύ και οι διακυμάνσεις πολλές. Επειδή στόχος της εργασίας είναι απλά να αναδεχθεί το περιβάλλον που διέπει τις σχέσεις μειονοτικού με το κυρίαρχο σύστημα στο οποίο διαβιεί, θα αναφέρω την Αρχή του Αυτοπροσδιορισμού των

Μειονοτήτων στην οποία αναφέρονται τα εξής: Άρθρο 27 της επιτροπής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ΟΗΕ «...τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες έχουν σύμφωνα με το Σύμφωνο το δικαίωμα να απολαμβάνουν το δικό τους πολιτισμό, να ομολογούν και να ασκούν τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις και να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας».

Όμως εδώ υπάρχει μια μεγάλη αντίθεση. Ανώτερα κυβερνητικά όργανα πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους ορκίζονταν μέχρι πρόσφατα «ομνύω εις το όνομα της Αγίας και ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδας» (άρθρο 59) και οι εκάστοτε κυβερνήσεις αντιτίθεντο στη διατύπωση π.χ. «στο όνομα του ελληνικού λαού και του έθνους»¹⁶. Αυτό και πολλά άλλα, είναι μια εμφανής επιβολή, πάνω στη θρησκευτική ελευθερία των πολιτών. Η διατήρηση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα μιας κοινωνίας είναι το σημερινό ζητούμενο.

Θα επισημάνω κάτι που ανήκει στο παρελθόν αλλά μπορεί να είναι και ενδεικτικό της νοοτροπίας στον Ελλαδικό χώρο. Ο Τσιτσελίκης αναφέρει «Σε συζήτηση στο ελληνικό κοινοβούλιο τονίστηκε ότι “η μετανάστευση αποτελεί εν γένει αλλοίωση του πληθυσμού της Ελλάδας” (Τρουμπέτα,2000:168)¹⁷. Έτσι για παράδειγμα οι Ελληνορθόδοξοι μετανάστες από την Αλβανία, είναι πολύ πιο συμπαθείς από τους μουσουλμάνους της Ασίας και της Αφρικής. Ο Έλληνας νομοθέτης παγιδευμένος μέσα σε κλίμα δυσπιστίας θεωρεί ότι τα άτομα που εισέρχονται από άλλες χώρες και ανήκουν σε θρησκευτικές μειονότητες, είναι «ελαττωμένης δικαιωματοκρατικής ικανότητας» (2004:272,273). Δεκαεπτά χρόνια μετά η νοοτροπία δεν έχει αλλάξει πολύ.

Το νομικό πλαίσιο υπήρξε ασαφές και δεν ακολουθούσε μια σταθερή τακτική για τις θρησκευτικές μειονότητες. Από το 1985 αναγνωρίζεται το δικαίωμα της ατομικής προσφυγής, που αφορά ζητήματα προστασίας θρησκευτικής ετερότητας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Δικαστήριο εξέτασε την πρώτη ατομική προσφυγή το 1991. Οπωσδήποτε γίνονται βήματα, όπως για παράδειγμα η μη αναγραφή του θρησκευματος στις ταυτότητες, αλλά η αλλαγή νοοτροπίας είναι κάτι που χρειάζεται χρόνο και, ωριμότητα επειδή είναι ζήτημα πολιτισμικό και όχι θεσμικό.

Οι θρησκευτικές μειονότητες «αόρατες» ή «φαντασιακές» κατά την Παπαπολυχρονίου «συναντούν εξαιρετικές δυσκολίες στην προσπάθειά τους να προωθήσουν τις επιθυμίες και τα διακυβεύματα, υλικά κα συμβολικά που θεωρούν σημαντικά για την επιβίωσή τους, με μια λέξη για τα συμφέροντά τους, ή αλλιώς για τις αξίες τους» (2008:89). Συνεπώς επιστρέφοντας στο αρχικό

¹⁶ Αθηναϊκό πρακτορείο ειδήσεων 2/5/98 <http://www.amna.gr/>

¹⁷ Αναφορά στον Τσιτσελίκη 2004:272.

ερώτημα του τι σημαίνει να είσαι Ευαγγελικός στην Ελλάδα θα περάσω σε ένα δεύτερο επίπεδο προβληματισμού.

Οι σχέσεις των μειονοτικών θρησκευτικών ομάδων μεταξύ τους, εκτός από τη σχέση με την κυρίαρχη θρησκευτική ομάδα, είναι ένα σημείο που προκαλεί ενδιαφέρον για περαιτέρω ανάλυση. Οι πιο γνωστές μειονοτικές θρησκευτικές ομάδες στον ελληνικό χώρο είναι Ευαγγελικοί, Πεντηκοστιανοί, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Καθολικοί, Παλαιοημερολογίτες (όλοι οι παραπάνω με χριστιανικό υπόβαθρο), Εβραίοι, και Μουσουλμάνοι. Αν δεχθούμε πως το status των ομάδων είναι διαφορετικό, θα μπορούσα ίσως να δώσω ένα μικρό σχέδιασμα των ιεραρχιών όσον αφορά τις μειονοτικές θρησκευτικές κοινότητες.

Οι Καθολικοί, αποστασιοποιημένοι από τις υπόλοιπες κοινότητες, απολαμβάνουν τη δυναμική που τους προσδίδει η Καθολική παντοδυναμία του δυτικού κόσμου. Κατά την έρευνα διαπίστωσα πως καλούνται από τους Ευαγγελικούς τους Βόλου σε ετήσια βάση, συνήθως τα Χριστούγεννα, και εκείνοι ανταποκρινόμενοι, συμμετέχουν με ένα ή δυο άτομα. Στην κοινή συνεύρεση, την οποία αναλύω στο κεφάλαιο «Εθνοτική Σύσταση», συμμετέχουν επίσης και Ορθόδοξοι. Συνεπώς μπορούμε να υποθέσουμε πως υπάρχουν σημεία σύγκλισης των τριών αυτών θρησκευτικών ομάδων και επίσης πως οι Ευαγγελικοί επιθυμούν να αυτοπροσδιορίζονται ως ισότιμοι με τους Ορθόδοξους και τους Καθολικούς. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τους Πεντηκοστιανούς (επίσης Προτεστάντες), που τους θεωρούν παρακλάδι τους. Εκείνοι δεν προσκαλούνται στην κοινή συνεύρεση. Το ίδιο συμβαίνει και με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά και τους οπαδούς του Παλαιού Ημερολογίου. Για τους Ευαγγελικούς, οι Πεντηκοστιανοί είναι αποτέλεσμα κακών χειρισμών. Αυτό προκύπτει από τις αφηγήσεις των ανθρώπων που αποστασιοποιούνται εντελώς από τη θρησκευτική κοινότητα των Πεντηκοστιανών. Το πιο εντυπωσιακό είναι όμως η άποψή τους για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά. Σε όλες τις αφηγήσεις, τις οποίες αναλύω στο κεφάλαιο «Σιωπηλές Δράσεις», η προσωνυμία Ιεχωβάς, που πολλές φορές τους απέδιδαν οι Ορθόδοξοι, ήταν γι αυτούς σαν βρισιά, σαν στίγμα. Το έφεραν βαρέως και προσπαθούσαν να απαλλαγούν από αυτό.

Γίνεται προφανές σε μένα λοιπόν ότι η ιεράρχηση που κατασκευάζουν διανοητικά και ιδεολογικά οι Ευαγγελικοί είναι ότι υψηλότερα στην ιεραρχία τοποθετούν τους εαυτούς τους, τους Ορθόδοξους και τους Καθολικούς, ενώ ακολουθούν οι Πεντηκοστιανοί. Για τους Παλαιοημερολογίτες δεν γίνεται λόγος. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά είναι για τους Ευαγγελικούς στην τελευταία βαθμίδα, μη μπορώντας να συμπεριληφθούν στη Χριστιανική συλλογικότητα. Μπορούν να δεχθούν στο χώρο τους τον Μουσουλμάνο αλβανικής καταγωγής, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο

«Εθνοτική Σύσταση», αλλά δεν θέλουν να μιλήσουν καθόλου για τον Μάρτυρα του Ιεχωβά. Τέλος για την Εβραϊκή κοινότητα δεν γίνεται καθόλου λόγος, ούτε τίθεται ζήτημα ιεραρχιών ή ζήτημα σύγκλισης. Είναι κάπου «μακριά», δεν υπάρχουν σημεία επαφής, δεν υπάρχουν διακυβεύματα, συνεπώς δεν απασχολεί τη σκέψη των πιστών την Ευαγγελική κοινότητα.

Συνοψίζοντας η Ευαγγελική κοινότητα βρίσκεται υψηλά στην ιεραρχία των θρησκευτικών μειονοτήτων. Αυτοπροσδιορίζεται στην ίδια βαθμίδα με την κυρίαρχη Ορθόδοξη ομάδα, τοποθετώντας στο ίδιο επίπεδο και την Καθολική μειονότητα. Οι άλλες μειονότητες ακολουθούν, αλλά βρίσκονται σε χαμηλότερες θέσεις της κλίμακας. Το prestige των μελών της κοινότητας του Βόλου ενισχύεται από την επαφή τους με τις Ευαγγελικές κοινότητες άλλων περιοχών της Ελλάδος αλλά και του εξωτερικού: *«Τα συνέδριά μας γινόταν στην Ουτρέχτη»* λέει ένας από τους αφηγητές. *«Τα Σαββατοκύριακα πηγαίναμε πολλές φορές σε συνέδρια στην Κατερίνη, Θεσσαλονίκη, Αθήνα».*

Οικονομική ευρωστία, κάποιες φορές υψηλό μορφωτικό επίπεδο, μουσικές σπουδές σε όργανα όπως το πιάνο και το βιολί, ακριβά σπορ όπως χειμερινό σκι, κατοικίες σε περίοπτες περιοχές του Βόλου, είναι μόνο μερικά από τα στοιχεία που μπορούν να ενισχύσουν την άποψη, ότι το status της κοινότητας ήταν/είναι υψηλό. Το ίδιο συμπέρανα και από την αφήγηση κατοίκου της Κατερίνης για τους Ευαγγελικούς της περιοχής: *«Στις εκδηλώσεις προβάλλονται όποτε δεν τους πειράζει, αλλά κατά τα άλλα κρατούνε μια στάση υπεροχής πολλές φορές. Θα το εξηγήσω μισό λεπτό. Από την άποψη 'δεν σε έχω ανάγκη', 'δεν ανακατεύομαι μαζί σου', 'δεν με ενδιαφέρει' ή 'μου είσαι αδιάφορος'. Είναι σνομπ. Θεωρούν τον εαυτό τους... επειδή έχουν σχέση με την Αμερική, ότι η Αμερική σημαίνει κάτι. Έρχονται μαζί με παρέες από την Αμερική. Έρχονται το καλοκαίρι και φέρνουν μαζί και τους φίλους τους».* Η αφηγήτρια κατοικεί απέναντι από την Ευαγγελική κοινότητα της Κατερίνης και δεν είναι Προτεστάντης. Παραθέτοντας μικρά κομμάτια αφηγήσεων, θέλω να δώσω μια γεύση από τα εθνογραφικά στοιχεία που συνέλεξα, δίνοντας προβάδισμα στη εικόνα του Ευαγγελικού, που προσδιορίζει τελικά τη σχέση του με την κυρίαρχη θρησκευτική ομάδα αλλά και με τις λοιπές μειονοτικές ομάδες. Η πλαισίωση είναι σημαντική, διότι τροποποιεί τη δράση των υποκειμένων και τη στάση τους, η οποία προσαρμόζεται στα συμφραζόμενα.

Οι Ευαγγελικοί όπως ανέφερα και στην αρχή διατηρούν επιτηδευμένα ένα χαμηλό προφίλ. Το κρατούν χαμηλό, στα πλαίσια μιας πολιτικής που ακολουθεί η ηγεσία και το ποίμνιο. Παρόλο που υπάρχει η δυνατότητα να ακουστούν και να ξεχωρίσουν, προτιμούν να περνούν απαρατήρητοι. Με την ανάλυση του εθνογραφικού υλικού, θα αναδειχθεί η στρατηγική του μειονοτικού πληθυσμού, που ως στόχο έχει την επιβίωση.

2. Εθνοτική σύσταση

«Οι μεγάλοι πεθαίνουν. Νέες γενιές δεν υπήρχαν στο Βόλο. Οι οικογένειες που ήμασταν, οι μεγάλοι έχουν πεθάνει. Αυτοί που έχεις γνωρίσει έχουν μείνει αυτόνομα εκεί πέρα (δεν έχουν κάνει οικογένεια) και από κει και πέρα έχουν μείνει άτομα. Ήμασταν καμιά εικοσαριά οικογένειες. Φύγανε. Είκοσι με τριάντα άτομα είναι πια από τους παλιούς Βολιώτες Ευαγγελικούς. Τώρα ξένοι, Βορειοηπειρώτες».

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναδειχθεί το σημερινό προφίλ της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου και η γκάμα των συναισθημάτων των υποκειμένων όσον αφορά τις αλλαγές αυτού του προφίλ, για λόγους βιωσιμότητας της κοινότητας. Η ανάγκη της αριθμητικής αποκατάστασης, λόγω των απωλειών που υπέστη η κοινότητα με την πάροδο των ετών, ενέτεινε τις προσπάθειες της κοινότητας να ανοίξει τις πύλες της σε νέα μέλη. Αυτό δημιούργησε προβλήματα στο εσωτερικό της κοινότητας, ενστάσεις από τα παλαιά μέλη καθώς και δυσαρέσκεια. Πρόβαλαν, άθελα ή και ηθελημένα, τις στρατηγικές αποδοχής των νέων μελών καθώς και την ανάγκη των συμβιβαστικών λύσεων, στη προσπάθεια να παραμείνει η κοινότητα ισχυρή, όπως στο παρελθόν.

Το νεωτερικό στοιχείο που προξένησε εντάσεις υπήρξε η προσχώρηση νέων μελών αλβανικής καταγωγής, που, για κάποιους ομιλητές, άλλαξαν το προφίλ της κοινότητας και μπορεί να της έδωσαν μια αριθμητική ανάσα από τη μια, αλλά από την άλλη άλλαξαν το ύφος της, καθώς και το οικονομικό και μορφωτικό επίπεδό της.

Ο χαρακτήρας της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου προβάλλεται ως πολυσυλλεκτικός από την ίδια την ομάδα, ενώ η εικόνα που έχουμε είναι ότι αποτελείται από Αλβανούς, Γερμανούς, Φιλανδούς, Δομινικανούς, Βραζιλιάνους, Ρομά κ.ά. Αυτό ανταποκρίνεται στο πνεύμα της πλειονότητας των προτεσταντών του Βόλου, με τους οποίους ήρθα σε επαφή, οι περισσότεροι από τους οποίους ρητορικά προβάλλουν πως δεν βλέπουν χρώμα, φυλή, φύλο. Η πραγματικότητα είναι ότι η φυλετική «καθαρότητα» θα ήταν προτιμότερη για τους ίδιους αν δεν προέκυπτε η ανάγκη αριθμητικής εξισορρόπησης της κοινότητας. Βεβαίως δεν ετέθη θέμα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων για τους «δυτικούς» νεοεισερχόμενους αλλά κυρίως για τους «μη δυτικού τύπου» νέους πιστούς. Οι εθνοτικές ομάδες οι οποίες εισήλθαν ιδιαίτερα από το 1993 και μετά, συμπίπτοντας με την αθρόα μετανάστευση των Αλβανών στον Ελλαδικό χώρο, έφεραν την κοινότητα μπροστά στο δίλλημα του γίνομαι ανεκτικός και αριθμητικά πιο ισχυρός, ή εμμένω στην φυλετική ομοιομορφία και αποδυναμώνομαι.

Οφείλεται λοιπόν στην ανάγκη διεύρυνσης του χώρου που διαρκώς συρρικνώνεται, έχοντας απολέσει ένα πολύ σημαντικό δυναμικό του παρελθόντος. Συνεπώς το άνοιγμα και η αποδοχή της διαφορετικότητας ανθρώπων, προερχόμενων από διαφορετικές κουλτούρες, διαφορετικά πολιτισμικά και θρησκευτικά πλαίσια, είναι αναμενόμενη και θεμιτή. Η ανάλυση των στρατηγικών και των πολιτικών που εφαρμόζουν, για να συμπληρώσουν τον αριθμό των μελών τους ώστε να επιβιώσουν, δίνοντας τελικά την εικόνα μια ανεκτικής και πλουραλιστικής κοινότητας, είναι το θέμα που θα τεθεί σε όλο το κεφάλαιο.

Οι νεοεισερχόμενοι «δυτικοί» περνούν απαρατήρητοι και μάλλον είναι καλοδεχούμενοι, μιας και το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό τους status ανταποκρίνεται στις προδιαγραφές των παλαιών μελών. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τους αφιχθέντες για παράδειγμα, από την Αλβανία. Οι δύο κόσμοι υπάρχουν και συγκρούονται στη λογική των παλαιών μελών της κοινότητας, οι οποίοι, αφού βρίσκονται στο χώρο αυτό από τη γέννησή τους, είναι σε θέση να παρατηρήσουν και να βγάλουν συμπεράσματα για το προφίλ των νεοεισερχόμενων. Από ότι φαίνεται η ηγεσία επιθυμεί το άνοιγμα το πυλών, το ποίμνιο όμως έχει τις ενστάσεις του και αυτό δημιουργεί τριγμούς ακόμα και αποχωρήσεις μιας και η σύσταση «αλλοιώνεται».

Υπάρχει συρροή Αλβανών οικονομικών μεταναστών ιδιαίτερα μετά το 1993, αλλά και ανθρώπων άλλων εθνικοτήτων οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις είναι περαστικοί, λόγω των οικονομικών συνθηκών. Κάποιες φορές όμως παραμένουν, ενισχύοντας το δυναμικό της κοινότητας. Κατά το πλείστον αυτό είναι αποδεκτό και οι ενστάσεις που υπάρχουν από μερίδα παλαιών πιστών, πως είναι πιθανόν να αλλοιωθεί το ύφος της κοινότητας, δεν λαμβάνονται υπόψιν μπροστά στο γεγονός της ενίσχυσης του δυναμικού, που σε αυτή τη χρονική στιγμή είναι και το ζητούμενο. Αυτό το άνοιγμα δεν περιλαμβάνει μόνο ανθρώπους που στο παρελθόν είχαν άλλη θρησκευτική τοποθέτηση, αλλά και άτομα που βρίσκονται σε δυσκολίες εξαιτίας των προσωπικών επιλογών τους.¹⁸

Ο τόπος, κοινός σε όλα τα μέλη της κοινότητας τα οποία δέχθηκαν να δώσουν συνεντεύξεις. Οι Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες τόνωσαν αριθμητικά την κοινότητα, την ενίσχυσαν και πρόσθεσαν σε αυτή μια ποικιλία, που ίσως δεν ήταν αρεστή στα παλαιά μέλη της κοινότητας, αλλά ήταν απολύτως απαραίτητη για να συνεχίσει να υπάρχει, μέσα στο διηνεκές των υπολοίπων θρησκευτικών κοινοτήτων του Βόλου, έχοντας μια ισχυρή και υπολογίσιμη

¹⁸ Στο τέταρτο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά σε άτομα που βρίσκονται σε πρόγραμμα απεξάρτησης, και στη συμβολή της Ευαγγελικής κοινότητας.

παρουσία. Παράλληλα διακρίνεται απογοήτευση για την εξέλιξη αυτή, δηλαδή για τις επιλογές της κοινότητας όσον αφορά την εισροή νέων μελών και την ποιοτική αλλοίωση της ομάδας, που μέχρι πριν λίγα χρόνια διατηρούσε το υψηλό της πνευματικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο.

Ο Β.Α κάνει αναφορά στους Αλβανούς μουσουλμάνους που εντάχθηκαν στους κόλπους της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου: *«Υπάρχουν πάρα πολλοί Αλβανοί οι οποίοι επηρεάστηκαν από το Ευαγγέλιο και μεταστράφηκαν στην Ευαγγελική πίστη. Οικογενειάρχες και τα παιδιά τους είναι πιο πολύ Έλληνες και από τους εδώ Έλληνες»*. Η προβεβλημένη αυτή ανεκτικότητα για τους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες, δεν φάνηκε στις συνεντεύξεις των Ε.Π. και Φ.Σ. Οι συγκεκριμένες αφηγήτριες, θεωρούν πως η αθρόα εισροή μεταναστών από την Αλβανία, αλλοίωσε όχι μόνο τη φυλετική ομοιομορφία που υπήρχε παλαιόθεν στην κοινότητα, αλλά την υποβάθμισε και πνευματικά, εισάγοντας γλώσσα, άσματα και τρόπους επικοινωνίας που δεν υπάκουαν στο προϋπάρχον πρωτόκολλο.

Ο Β.Α συνεχίζει λέγοντας: *«Επειδή γνωρίζουν το παρελθόν τους, ότι είναι Αλβανοί, τα τρία τέσσερα Αλβανάκια που είναι εντός της Ευαγγελικής κοινότητας γνωρίζουν άλλα τρία τέσσερα πέντε που είναι εκτός. Επειδή για τα παιδιά έχουμε προγράμματα συγκεκριμένα, κάνουμε κανονικό μάθημα εκεί πέρα, ιστορίες από την Αγία γραφή, ψέλνουμε, κάνουμε σκετσάκια, εκδηλώσεις, κοινά γεύματα για παιδιά, κάνουμε δραστηριότητες που τους αρέσει, παιχνίδια και άλλα»*. Η βιωματική διδασκαλία ως μαθησιακή προσέγγιση εφαρμόζεται εδώ ως πολύ αποτελεσματική στις μικρές ηλικίες. Ο Β.Α συνεχίζει: *«Πολλές φορές αυτά τα παιδιά τα δικά μας, να το πω έτσι, αν και ακούγεται λίγο άσχημο, φέρνουνε στην εκκλησία παιδιά από τη γειτονιά τους, Αλβανάκια. Τώρα οι οικογένειές τους είναι μουσουλμανικές οικογένειες. Οπότε οι γονείς τους, παρότι είναι μουσουλμάνοι, επειδή ξέρουν (πώς το ξέρουν) ότι τα παιδιά τους ακούνε καλά λόγια, ηθικά πράγματα ακούνε, και κάνουν παρέα με τα παιδιά της γειτονιάς, τα ξέρουν τα παιδιά και τους γονείς τους, σου λέει, ας πάνε, καλό πράγμα θα κάνουνε. Την Κυριακή το πρωί, αντί να κάνουν κάτι άλλο και να χάνουν το χρόνο τους, καλύτερα να πάνε εκεί στους χριστιανούς που τους αρέσει κιόλας»*.

Η απεικόνιση που μας κάνει ο Β.Α. δείχνει το πώς τα παιδιά των Αλβανών μεταναστών προτιμούν την Κυριακάτικη λειτουργία από το ποδόσφαιρο ή άλλο παιχνίδι, μιας και καταλαβαίνουν ότι *«κάτι γίνεται εκεί πέρα»*: *«Οπότε το ένα φέρνει το άλλο. Θέλεις να έρθεις και εσύ; Έλα»*. Οι γονείς τους όμως δεν έρχονται. *«Ο μπαμπάς και η μαμά είναι μουσουλμάνοι. Το ξέρουμε ότι έρχονται με τη συγκατάθεση των γονέων τους. Οι Αλβανοί είναι πιο κοσμικοί*

μουσουλμάνοι. Αυτό είναι μια εξήγηση. Αν τρεις τέσσερις φίλοι τους φεύγουν από τη γειτονιά και πάνε στην εκκλησία είναι εύκολο και άλλοι τρεις τέσσερις να ακολουθήσουν και να πάνε», συμπληρώνει ο Β.Α.

Τα παιδιά απασχολούνται κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, ιδιαίτερα κατά την διάρκεια του κηρύγματος, όπου εκεί υπάρχουν δυο τρεις δασκάλες που τα παραλαμβάνουν. Αυτό παρατηρήθηκε και μετά την επιτόπια έρευνα στο χώρο της Προτεσταντικής Εκκλησίας του Βόλου. Τα παιδιά το πρώτο μισάωρο παρακολουθούσαν με ησυχία τα λειτουργικά δρώμενα και στη συνέχεια αποχωρούσαν από τον εκκλησιαστικό χώρο, στον οποίο παρέμεναν μόνο οι ενήλικες. *«Πηγαίνουν πίσω και έχουν το δικό τους μάθημα. Παιχνίδι, δραστηριότητα, συνδυάζεται με μάθημα από την Αγία γραφή, δεν είναι τίποτα βαρέως τύπου, πράγμα που είναι δύσκολο να γίνει στην ορθόδοξη».* αναφέρει ο Β.Α.

Η εικόνα έχει ως εξής: τα παιδιά κάθονται μπροστά το πρώτο μισάωρο της Κυριακάτικης λειτουργίας και παρακολουθούν συμμετέχοντας με ύμνους–προσευχές, ειδικά προετοιμασμένες για αυτά, και στη συνέχεια κυρίες της Ευαγγελικής Εκκλησίας, οι οποίες ασκούν το ρόλο της δασκάλας, τα παραλαμβάνουν για κατήχηση μέχρι το πέρας της λειτουργίας. *«Ευχάριστο, πολύ πιο χαλαρό»* αναφέρει ο Β.Α. Είναι κάτι που αφορά όλα τα παιδιά τα οποία συμμετέχουν στην Κυριακάτικη λειτουργία.

Η μειονότητα εντάσσεται στη μειονότητα. Η Αλβανική μουσουλμανική μειονότητα του Βόλου δίνει τη συγκατάθεσή της στη νέα γενιά Αλβανών να παρακολουθήσει την διαδικασία. Ίσως στην προσπάθειά τους για κάποια μορφής ένταξη, οι Αλβανοί που ως επί το πλείστον είναι μουσουλμάνοι, δίνουν την άδειά τους στα παιδιά τους να ενταχθούν σε ένα χώρο που επίσης θα μπορούσε να εννοηθεί μειονοτικός. Δεν κάνουν την «αναμενόμενη» ενσωμάτωση, δηλαδή στο Ορθόδοξο Χριστιανικό πλήθος. Μάλλον όμως η Ευαγγελική μειονότητα προσλαμβάνεται ως κομμάτι του χριστιανικού κόσμου, δηλαδή, αποκτούν τελικά πρόσβαση στην πλειονότητα η οποία τους παραχωρεί θέση στην ομοιομορφία που είναι απαραίτητη.

Η πρόσβαση αυτή μπορεί να συνεπάγεται και μια εργασιακή αποκατάσταση, που, αν και σποραδική, τους προσφέρει εισόδημα όπως αυτό προκύπτει από τα λεγόμενα της αφηγήτριας δεύτερης αφηγήτριας Φ.Σ., σε συνδυασμό με τα λεγόμενα του Β.Α.: *«Για να εισέλθεις στους κόλπους της κοινότητας δεν χρειάζεται καμία διαπίστευση. Είναι μια πολυπολιτισμική εκκλησία. Έχουμε πολλούς Αλβανούς. Στην αρχή όλοι έρχονται από περιέργεια. Θα με πεις πονηρή. Βλέπουν ότι είσαι δοτικός και σου λένε κάτι μπορούμε να πάρουμε Μπορεί να με βολέψουν σε μια θέση. Μπορεί να μας δώσουν κάτι, έχουμε και αποθήκη με ρούχα και τρόφιμα –το καλάθι του φτωχού.*

Σε χρήμα δεν μπορεί να δώσει γιατί είναι φτωχή εκκλησία. Ποτέ δεν λέει όχι σε κανένα. Και έχουμε πολλούς. Λίγοι είναι Ευαγγελικοί. Έχουμε αποδεκατιστεί τώρα γιατί έχουν φύγει πολλοί για μετανάστευση. Και οι Αλβανοί έφυγαν, να φανταστείς». Η αναφορά στους «περαστικούς» κρύβει αντιφάσεις. Υπάρχει ανοχή, γιατί πιθανόν κάποιοι εξ αυτών να θελήσουν να ευαγγελιστούν και έτσι να παραμείνουν ως επίσημα μέλη, μιας και ο μειούμενος αριθμός δείχνει να ανησυχεί την ηγεσία αλλά και το ποίμνιο.

« Προσπαθούσαμε να τους φέρουμε μέσα...»

Η Ε.Π. αναφέρει: *«Μετά το 1993 άρχισαν να έρχονται πολλοί Αλβανοί και κάτι ξένοι που ερχόταν στην εκκλησία για φιλανθρωπία περισσότερο. Μετά τους βοηθούσαμε. Και προσπαθούσαμε να τους φέρουμε μέσα, κατάλαβες..... στο κόλπο...»* *«Αυτοί αφού βρήκανε φροντίδα κάποιος να τους νοιάζεται κάποιοι να βοηθάνε, μείνανε».* Οι άνθρωποι αυτοί εξακολουθούν να είναι μέλη της κοινότητας. Είναι περισσότερο από φανερό ότι η αφηγήτρια διακρίνει δόλο. Σαν μια συνομωσία, ένα παρασκήνιο, μια άτυπη μυστική συμφωνία μεταξύ των μελών. Το «κόλπο» είναι στρατηγική, είναι τρόπος προαποφασισμένης δράσης. Έτσι *«θα τους φέρνανε μέσα».* Και αν είναι Αλβανοί, δεν πειράζει, αρκεί να *«έρθουν μέσα».* Η Ε.Π. προσθέτει αναφερόμενη στα νέα μέλη: *«Βοηθήθηκαν στην αρχή και ενσωματώθηκαν με το περιβάλλον της εκκλησίας».* Οι Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες ήρθαν «μέσα» και ενσωματώθηκαν με το περιβάλλον της εκκλησίας. Δεν έγιναν ένα με τους παλαιούς πιστούς αλλά ο σκοπός επετεύχθη. Οι Αλβανοί έλυσαν εν μέρει το οικονομικό τους πρόβλημα, μιας και τα παλαιά μέλη τους προσέφεραν εργασία και εκείνοι με τη σειρά τους, δυνάμωσαν αριθμητικά την εκκλησία με την παρουσία τους, εκφράζοντας έτσι την ευγνωμοσύνη τους.

Στους Pfeiffer et al (2007) μια μελέτη για την επέκταση του Πεντηκοστιανισμού στις ανεξάρτητες εκκλησίες της Αφρικής αναφέρονται τα εξής. Με βάση τη μελέτη της Πεντηκοστής και θεμάτων υγείας στην πόλη Chimoio της Μοζαμβίκης το 2002-03, που επικεντρώθηκε στην στάση απέναντι πρόσφατη κοινωνική αλλαγή, υποστηρίζεται ότι υπάρχει διαρθρωτική προσαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες έχουν βαθύνει την οικονομική ανισότητα και επιδεινώνουν την κατάσταση των νοικοκυριών. Αυτό επηρεάζει τους άνδρες και τις γυναίκες με διαφορετικό τρόπο. Οι γυναίκες ζητούν όλο και περισσότερο πνευματική βοήθεια, για την αναπαραγωγή ή για προβλήματα υγείας από Εκκλησίες της Πεντηκοστής, ενώ οι άνδρες πληρώνουν τους παραδοσιακούς θεραπευτές για να αναλάβουν με «απόκρυφες» πρακτικές θέματα που σχετίζονται με την απασχόληση. Δεν υπάρχει απόλυτη συμβατότητα με τους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες, όμως το γεγονός ότι αμφότεροι

στρέφονται σε εκκλησιαστικό χώρο για να αναζητήσουν βοήθεια, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι εκκλησίες αποτελούν πόλο έλξης για τους αδύναμους.

Η Ε.Π δείχνει απογοήτευση για την αλλαγή του παλαιού σκηνικού που τόσο υποδειγματικά είχε στηθεί από εύπορους, μορφωμένους Βολιώτες. Σύμφωνα με αυτή την θέση, η άμιλλα χάθηκε και τώρα πια «ξένοι» παρεισέφρησαν και άλλαξαν την όψη της κοινότητας. Αυτοί οι «ξένοι» δέχθηκαν βοήθεια από τα μέλη της κοινότητας, είτε ως αποτέλεσμα καλής προαίρεσης, είτε ως στρατηγική επιβίωσης.

Κυρίαρχο θέμα είναι το συμβολικό και οικονομικό κεφάλαιο των νεοεισερχόμενων, που με την παρουσία τους «αλλοίωσαν» το ύφος της κοινότητας. Από τη μία έδωσαν την απαραίτητη αριθμητική τόνωση, από την άλλη κατά την ομιλήτρια υποβάθμισαν το επίπεδο της κοινότητας. Λέει η Ε.Π.: *«Ήταν οικογένειες που ήταν μορφωμένοι»,* αναφέρει περιγράφοντας τις παλαιές οικογένειες τις προερχόμενες από το Βόλο *«ήταν διαβασμένοι είχαν οικονομικό υπόβαθρο. Βοηθούσαν την Εκκλησία οικονομικά. Από το μισθό τους έβγαζαν το 1/10 και το έδιναν στην εκκλησία. Και οι δύο γονείς μου το έκαναν».* Και συνεχίζει αναφερόμενη στους μετανάστες, αμφισβητώντας την πραγματική τους πίστη, αφήνοντας να εννοηθεί η ύπαρξη άλλων στόχων. *«Είναι και κόσμος, τι κόσμος... Φτωχοί ψάχνουν να βρουν τη μοίρα τους εδώ... Και μια φορά το μήνα γίνονται κάτι τραπέζια και τρώνε όλοι μαζί. Και όλοι αυτοί μπαίνουν στη λειτουργία και εντάσσονται τώρα. Και άμα θες να πιαστείς από κάπου και να βρεις μια στέγη.... Και μαύροι και Νιγηριανοί και τέτοιοι...Όταν ήμουν εγώ ερχόντουσαν».* Αμφότεροι ευνοούνται από το άνοιγμα των πυλών, μια άτυπη συμφωνία που δεν κατανοείται με τον ίδιο τρόπο και από τις δυο μεριές μιας και το επίπεδο δεν είναι όμοιο, αλλά, δίνει τη δυνατότητα και στις δυο πλευρές να επιβιώσουν.

Στο Finlay (2001) αναλύεται η υπόθεση που εξελίχθηκε στην Ιρλανδία μετά τον πόλεμο μεταξύ Προτεσταντών –Καθολικών, τον πόλεμο Λόντοντερι -Ντέρι και την απήχηση που είχε όλο αυτό το σκηνικό στον πληθυσμό. Χωρίς να είναι θρησκευτικός πόλεμος, ενσωματώνεται στα πιο λαϊκά στρώματα προσδίδοντάς τους ταυτότητες. Η υπόθεση αφορά μια επανεμφάνιση της προτεσταντικής υπεροχής στη Βόρεια Ιρλανδία και μια κριτική της επικρατούσας συναίνεσης. Στην ουσία πραγματεύεται και αναλύει, την σύγκρουση ταυτοτήτων. Την υπεροχή της προτεσταντικής ταυτότητας η οποία είχε «σφυρηλατηθεί» το δέκατο έβδομο αιώνα και εξακολουθεί να ασκεί μια επιρροή πάνω στην βορειο-προτεσταντική φαντασία με δόσεις ανωτερότητας, αρνούμενη να προσαρμοστεί στις ισχύουσες σημερινές συνθήκες. Σύγκρουση

ταυτοτήτων έχουμε και στην Ευαγγελική κοινότητα, με το αίσθημα της υπεροχής, να ίπταται πάνω από την προτεσταντική φαντασία των παλαιών πιστών.

Εκτός συνέντευξης και με την ψηφιακή μηχανή αποτύπωσης κλειστή, γίνεται αναφορά της Ε.Π. στον Αλβανό βιβλιοπώλη (μέλος της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου και ιδιοκτήτη Ευαγγελικού βιβλιοπωλείου) ο οποίος, κατά τα λεγόμενα της ομιλήτριας, αντικαθιστά τον ποιμένα στο κήρυγμα, όταν αυτό είναι απαραίτητο, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι αλβανικές προσευχές να είναι πλέον κομμάτι του λειτουργικού. «Οι προσευχές γίνονται στα αλβανικά» αναφέρει η Ε.Π. δηλώνοντας με αυτό τον τρόπο τη δυσaréσκειά της για την «μιαρή» γλώσσα. Η αλβανική γλώσσα εισβάλλει σε ένα χώρο που, ως τότε, διαφύλασσε την ταυτότητά του κάνοντας χρήση μόνο της «έγκυρης» ελληνικής. Κατά το Bourdieu (1999) η γλώσσα, ως μέσο επικοινωνίας, θα πρέπει να εξετάζεται και ως μέσο συμβολικής εξουσίας, όπου η «συμβολική εξουσία» νοείται από τον Bourdieu όχι τόσο ως ένας ειδικός τύπος εξουσίας, όσο μια έκφανση διαφόρων μορφών εξουσίας, όπως εκτυλίσσονται στην κοινωνική ζωή. Για τον Bourdieu υπάρχει «γλωσσική αγορά» δηλαδή προσφορά προτεινόμενων γλωσσικών προϊόντων από κοινωνικά χαρακτηρισμένους ομιλητές, μέσα σε ένα κοινωνικά καθορισμένο χώρο κατά την ίδια χρονική στιγμή. Το «γλωσσικό κεφάλαιο» που κατείχαν τα μέλη της κοινότητας και το οποίο θα μπορούσαν να προβάλλουν, ανταλλάξουν ή αυτό που θα εξισορροπούσε την αριθμητική αδυναμία, δίνοντας προβάδισμα στο πνευματικό status, τώρα εξασθενεί, διαφοροποιείται, υποβαθμίζεται.

Έτσι το επίπεδο διαμορφώθηκε ως εξής σύμφωνα με τα λεγόμενα της αφηγήτριας: από μια κοινότητα που αποτελούνταν από εύπορες και επιφανείς οικογένειες σε μια κοινότητα φτωχών και ανήμπορων. Οι Αλβανοί πιστοί υπερετερούσαν και έτσι «αλλοιώθηκε» η σύσταση και οι στόχοι της κοινότητας. Τα ήθη χαλάρωσαν προς αποφυγή νέων απωλειών.

«Τι να πω άλλο για να σε εντυπωσιάσω»

Ο αφηγητής Β.Α. επισημαίνει το εξής αναφερόμενος στον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου: «Αλβανοί έμειναν μόνο δυο οικογένειες. Οι άλλοι επέστρεψαν πίσω. Επίσης κυρίες από χώρες Ευαγγελικές, παντρεμένες με Βολιώτες, Φιλανδές, Βρετανίδες, Γερμανίδες, τι να πω άλλο για να σε εντυπωσιάσω, από τη Δομινικανή Δημοκρατία από τη Βραζιλία. Κάποιες είναι εγγεγραμμένες». Είναι «πολυπολιτισμική» η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου. Άνθρωποι από διαφορετικές ηπείρους συναθροίζονται στην Ευαγγελική Εκκλησία. Αυτοί οι άνθρωποι θα παραμείνουν και θα αποτελέσουν το νέο δυναμικό, όπως φαίνεται, πλαισιώνοντας την παλαιά κάστα πιστών που φθίνει.

Η Φ.Σ. αναφερόμενη στα νέα μέλη σημειώνει πως τελευταία μια οικογένεια Ρομά επισκέπτεται συχνά την εκκλησία. Το ύφος της και ο τόνος είναι συμπονετικός, για να καταλήξει όμως: *«Σε κάθε ομάδα που δρα για τον άνθρωπο υπάρχουν κάποιοι που θέλουν να εκμεταλλευτούν. Έχουν δοθεί σημάδια ότι πλησιάζουν κάποιοι για να πάρουν»*. Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες, Έλληνες Ρομά, αποτελούν ομάδες που, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, πλαισιώνουν το βασικό ιστό των παλαιών Ευαγγελικών φέρνοντας καινούρια στοιχεία και, όπως προανέφερα, ένα γλωσσικό κώδικα, που δεν συνάδει με τη «γλωσσική αγορά» της κοινότητας.

Ο Bourdieu αναφέρει: *«Η γλωσσική αγορά είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο και ταυτόχρονα πολύ αφηρημένο. Πρόκειται για μια ορισμένη κοινωνική κατάσταση, λίγο ως πολύ επίσημη και τελετουργικοποιημένη, για ένα ορισμένο σύνολο συνομιλητών, περισσότερο ή λιγότερο υψηλά ιστάμενων στην κοινωνική ιεραρχία»*. Επίσης ότι *«η γλωσσική ικανότητα δεν είναι μια απλή τεχνική ικανότητα, αλλά μια καταστασιακή ικανότητα, εφόσον με άλλα λόγια, όλες οι γλωσσικές εκφράσεις και όλοι οι ομιλητές δεν είναι ίσοι, το γλωσσικό κεφάλαιο είναι η εξουσία πάνω στους μηχανισμούς διαμόρφωσης των γλωσσικών τιμών»* (1999:27-28). Εδώ η κοινωνική διαφοροποίηση με κεντρικό άξονα τη γλώσσα είναι αναπόφευκτη. Το γλωσσικό κεφάλαιο που έχει στην κατοχή της η συγκεκριμένη ομάδα *«πρέπει»* να προστατευθεί και να διατηρηθεί. Οι νεοεισερχόμενες γλώσσες των αλβανόφωνων και των ελληνόφωνων Ρομά, είναι *«μιαρές»*, αλλά το κόστος το γνωρίζουν οι κάτοχοι του συγκεκριμένου γλωσσικού κεφαλαίου. Πιθανόν η μελλοντική φιλοδοξία των κατόχων του είναι να εισάγουν μηχανισμούς τέτοιους που θα διαφυλάξουν από τη μια το γλωσσικό κεφάλαιο και από την άλλη θα μνήσουν και θα ενσωματώσουν τους νεοεισερχόμενους. Οι *«γλωσσικές τιμές»* του Bourdieu, τότε θα κάνουν και πάλι limit up.

Η αίσθηση ότι η ευαγγελική κοινότητα ψάχνει νέα μέλη ενισχύεται σε κάθε λέξη. Μέσα από το πλήθος των ανθρώπων που θα έλθουν, ίσως κάποιοι τελικά να μείνουν. Υπάρχει το δέλεαρ της προσφοράς υλικών αγαθών, που συνοδεύεται από λόγο ανεκτικότητας και αλληλεγγύης. Ένα ακόμα στοιχείο που μας φέρνει πιο κοντά στο συμπέρασμα πως ο κίνδυνος της αριθμητικής υποβάθμισης είναι ορατός από την ηγεσία της κοινότητας, είναι η παρότρυνση να εγγραφούν τα μέλη στο δυναμικό της εκκλησίας επίσημα, δηλαδή στους ονομαστικούς καταλόγους της κοινότητας. Η Φ.Σ προσθέτει πάνω σε αυτό: *«Για να έχει μέλη η εκκλησία, ποιος ξέρει. Για να μπορούμε να κάνουμε επιτροπή αν θέλουμε, να κάνουμε μια αίτηση στον υπουργό, να του πούμε ότι θέλουμε αυτό το πράγμα. Γιατί τελικά εκεί ανήκω, γιατί να είμαι και μέλος;»* Η αφηγήτρια πείθεται παρά τους αρχικούς ενδοιασμούς της να ενταχθεί και επίσημα

στο δυναμικό της εκκλησίας, ενισχύοντας με την παρουσία της αριθμητικά την δύναμη της κοινότητας. «*Τα τελευταία χρόνια εντάχθηκαν καμιά δεκαριά μέλη*» αναφέρει η Φ. Σ. Λίγοι, αν σκεφτεί κανείς την εισροή μεταναστών στην Ελλάδα και στη πόλη του Βόλου μετά το 1992.

Η μαρτυρία της Φ.Σ. ενισχύεται από τα λεγόμενα του Β.Α. και μπορεί να φωτίσει το θέμα της ανοχής της κοινότητας στους «αταίριαστους» νεοεισερχόμενους. Λόγω της ιδιαιτερότητας του μικρού μεγέθους της, η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου δείχνει ένα πιο κοσμικό πρόσωπο. Είναι αναγκαίο «κακό», αλλά δεν γίνεται αλλιώς, και έτσι παραλλάζει το προφίλ της και προσαρμόζεται στις επιταγές.

Ο Β.Α. αναφερόμενος στον χαρακτήρα της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου, που για εκείνον είναι πιο κοσμικός σε σχέση με άλλες Ευαγγελικές κοινότητες, π.χ. της Θεσσαλονίκης, στην οποία ήταν μέλος μέχρι να εγκατασταθεί στο Βόλο, προσθέτει μια νέα παράμετρο στην έρευνα. Ίσως αυτό δίνει και μια εξήγηση για την είσοδο στην ανθρωπών που ανήκουν στον Ορθόδοξο Χριστιανικό χώρο. Παρατίθεται αμέσως μετά.

Practical ή nominal/Περί κοσμικότητας

Έτσι στην ερώτηση που αφορά στη συμβατότητα μεταξύ της Ευαγγελικής κοινότητας Θεσσαλονίκης (όπου ανήκε στο παρελθόν) και του Βόλου, ο Β.Α. απαντά: «*Εδώ υπάρχει μια ιδιαιτερότητα. Είναι πολύ μικρότερη εκκλησία. Εδώ υπάρχει η έννοια της κοινότητας και της ευαγγελικής ενορίας. Υπάρχει μια παράδοση πολλών ετών. Εκατόν πενήντα χρόνια θα κλείσει από το 1870. Υπάρχουν πολλοί Ευαγγελικοί που είναι nominal, είναι κοσμικοί Ευαγγελικοί, κάτι το οποίο στην Ελλάδα είναι σπάνιο. Συνήθως ο Ευαγγελικός είναι της πράξης, πιστός practical Evangelical και όχι nominal. Λίγοι θα πάνε κάθε Κυριακή στην εκκλησία. Λόγω του ότι η εκκλησία αυτή έχει μια διαφορετική ιστορία. Στο Βόλο υπάρχει το χαρακτηριστικό ότι υπάρχουν πολλοί Ευαγγελικοί που είναι κοσμικοί. Οι οποίοι στην Ευαγγελική Εκκλησία μπορεί να έρχονται περιστασιακά. Αν τους ρωτήσεις τι είσαι θα πούνε Ευαγγελικοί. Αλλά.... στην εκκλησία δεν έρχονται συχνά*».

Ο όρος nominal που ο αφηγητής χρησιμοποιεί με την έννοια του κοσμικός, εάν μεταφραστεί πιστά έχει την έννοια του κατ' όνομα, εικονικός, πλασματικός, in name only. Ίσως τελικά η έννοια που χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση ως όρος να ήταν με την έννοια του κοσμικού. Ο ορισμός του «κοσμικού πιστού» είναι ασαφής. Δεν τηρεί απαρέγκλιτα τη συνθήκη την οποία επιβάλλει η πίστη του στο δόγμα; Δεν είναι τακτικός στην συμμετοχή

του στα θεία δρώμενα; Προφανώς η έννοια του κοσμικός ταυτίζεται με το άνοιγμα σε άλλες ομάδες. Ο χώρος έχει πεδίο για «άλλους», που πιθανόν στο μέλλον θα ενταχθούν.

Ο Β.Α αναφέρει: *«Στην Ευαγγελική Εκκλησία του Βόλου είναι ενδεχόμενο να συναθροίζονται εβδομήντα με ογδόντα άτομα μια τυπική Κυριακή πρωί. Από αυτούς πόσοι είναι μέλη; Είκοσι με είκοσι πέντε άτομα. Δεν είναι παραπάνω. Όλοι οι υπόλοιποι είτε είναι Ευαγγελικοί, οι οποίοι δεν ενδιαφέρθηκαν να ζητήσουν να γίνουν μέλη, είτε Ορθόδοξοι οι οποίοι έρχονται στην Ευαγγελική γιατί τους αρέσει το κήρυγμα που ακούγεται σε απλή γλώσσα. Τους αρέσουν οι ύμνοι¹⁹ ενδεχομένως, τους αρέσει η συντροφιά εκεί, αλλά η πλειονότητα δεν είναι μέλη». Και, «υπάρχουν κάποιοι που είναι εκεί επειδή η οικογένειά τους ήταν Ευαγγελικοί. Αν τους ρωτήσεις τι είσαι; Ευαγγελικός. Αλλά στο μητρώο μελών της εκκλησίας δεν είναι εγγεγραμμένος. Αν σε κάποια εκκλησία πάει στην Ευαγγελική θα πάει. Μπορεί μια φορά το χρόνο (γελά), τη δεκαετία, περιστασιακά».*

Οι Ορθόδοξοι πάνε Ευαγγελική.....

Στο σημείο αυτό διακρίνεται ίσως ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα των συνεντεύξεων, η προσέλευση Ορθόδοξων Χριστιανών στην Ευαγγελική Εκκλησία. Αυτό είναι ένα καινούριο στοιχείο και δίνει μια άλλη δυναμική στο ρόλο της κοινότητας.

«Έρχονται πάρα πολλοί Ορθόδοξοι στην Ευαγγελική Εκκλησία» αναφέρει ο Β.Α. Ρωτώ για τη συχνότητα «Υπάρχουν άνθρωποι Ορθόδοξοι, κυρίες, κύριοι, παιδιά που έρχονται κάθε Κυριακή. Την Κυριακή, την Τετάρτη (ημέρα μελέτης). Δεν κάνουν συνάθροιση. Ενώ δεν είναι μέλη της Ευαγγελικής κοινότητας, είναι Ορθόδοξοι. Κάτι τους άρεσε, έχουν κάποιο λόγο».

Πώς το ξέρεις ότι είναι Ορθόδοξοι, είναι η επόμενη ερώτηση. (Πέντε χρόνια είναι μέλος). *«Τυχαίνει να το γνωρίζω. Στα πέντε χρόνια που είμαι εδώ στην εκκλησία, γνωρίζω ποιοι είναι οι παραδοσιακοί Ευαγγελικοί Βολιώτες και ποιοι δεν είναι, και επίσης δεν είμαστε 80.000 κόσμος. Είμαστε ογδόντα άνθρωποι. Τους ξέρω με τα μικρά τους ονόματα».*

Αν θα το τοποθετούσε σε εκατοστιαία βάση κάνοντας μια πρόχειρη αναλογία ο Β.Α απαντά: *«Ποσοστό 70% 30%. Δηλαδή τριάντα ευαγγελικοί και εβδομήντα οι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, όχι Καθολικοί. Έχουμε καλές σχέσεις με την καθολική αλλά δεν έχουμε Καθολικούς που έρχονται στην Ευαγγελική Εκκλησία».*

¹⁹ Ύμνοι που πατούν σε κλίμακες δυτικής μουσικής σύνθεσης, με τη Γερμανία να πρωτοστατεί στη παγκόσμια μουσική σκηνή. Μια «ανώτερη» παράδοση που εφάπτεται της Χριστιανικής. Μελωδίες με μορφή ανοδική σε majore που κτίζονται προσθετικά. Στην επίσημη εκδοχή ο ύμνος δεν είναι τραγούδι.

Συνεπώς το ποσοστό των Ορθόδοξων Χριστιανών υπερτερεί και ξεπερνά κατά πολύ εκείνο των Ευαγγελικών στην Κυριακάτικη συνάθροιση. Αυτό εγείρει ερωτήματα για το ποιοι και γιατί προτιμούν την Ευαγγελική Κυριακάτικη συνάθροιση και όχι την Ορθόδοξη. Η απόσταση της Ευαγγελικής από την Ορθόδοξη εκκλησία στο Βόλο είναι περίπου πενήντα μέτρα.

Εδώ έχει ενδιαφέρον μια διχογνωμία που υπάρχει μεταξύ των αφηγητών Β.Α και της αφηγήτριας Φ.Σ., που αφορά στην προσέλευση των Ορθόδοξων. Στην ερώτηση αν Ορθόδοξοι παρακολουθούν τις λειτουργίες, η Φ.Σ. απαντά: *«Σπανίως Ορθόδοξοι.... Έρχονται, έρχονται. Κάποιες φίλες. Έρχονται για να δούνε. Δεν είναι φανατικοί πιστοί»*. Δεν είναι σίγουρη για τον αριθμό και την θρησκευτική τοποθέτηση των παρευρισκομένων. Στο ερώτημα αν τελικά το μεγαλύτερο ποσοστό είναι προτεστάντες απαντά *«όχι όλοι Ευαγγελικοί είναι, ίσως Διαμαρτυρόμενοι ή Πεντηκοστιανοί, και κάποιες κυρίες από τον Άγιο Δομίνικο. Μια φορά το χρόνο κάνουμε μια συγκέντρωση γυναικών για να δοξάσουμε το Θεό. Έρχονται Καθολικοί, Εβραίοι, έρχονται και από την Ορθόδοξη»*. Μια τελετή που συγκεντρώνει ενδιαφέρον πολλών και διαφορετικών δογμάτων πιστών, τελετή που έχει χαρακτήρα έστω και ετήσιο, επανένωση ασυμβίβαστων παλαιόθεν αντιλήψεων, απαράβατων φραγμών, που όμως καταστρατηγούνται προς στιγμήν. Ένα άλλο ζήτημα που αναδείχθηκε κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων είναι η συνάντηση των τριών δογμάτων, δηλαδή Ορθόδοξων, Προτεσταντών και Καθολικών, κυρίως τις μέρες των Χριστουγέννων.

Ο αφηγητής Β.Α. δίνει μια άλλη διάσταση στην αναφορά που γίνεται στην κοινή συνάθροιση των τριών δογμάτων με πρωτοβουλία των γυναικών στη παγκόσμια ημέρα κοινής προσευχής. Τότε και μόνο τότε τρεις κυρίες της καθολικής συναντώνται με τις κυρίες από την Ορθόδοξη και την Ευαγγελική Εκκλησία. Συνεπώς η Καθολική κοινότητα του Βόλου προτιμά την αυτόνομη και ανεξάρτητη λειτουργία της, δεν επιθυμεί κοινές συνενυρέσεις, δεν κάνει ανοίγματα προς την Ευαγγελική κοινότητα, απλά παρίσταται όταν αυτό είναι απαραίτητο. Το prestige και το status της Καθολικής κοινότητας δεν επιτρέπει κινήσεις και ανοίγματα τέτοιου τύπου.

Ο Β.Α αναφέρεται στην ένταξη νέων μελών, μιας και ο κίνδυνος αριθμητικής υποβάθμισης της κοινότητας είναι γι' αυτόν ορατός: *«Κάποιες εκκλησίες έχουν αύξηση κάποιες έχουν μείωση. Η ιδιαιτερότητα είναι η εξής. Δεν έχουμε κανένα άγχος στην Ευαγγελική κοινότητα να κάνουμε τους άλλους Ευαγγελικούς. Στον πυρήνα της πίστης μας αυτό δεν υπάρχει. Δε λέμε έλα στην Ευαγγελική να σωθείς. Αυτό που έχουμε σαν οραματισμό δεν είναι η Ελλάδα να γεμίσει με*

Ευαγγελικούς. Η παράδοση είναι τόσο ισχυρή στην Ελλάδα Δεν υπάρχει περίπτωση να γίνει». Μάλλον έχουν άγχος. Ο αφηγητής αμύνεται με τη στάση αυτή. Η ανοχή που δείχνουν στους «αταίριαστους άλλους» το αποδεικνύει. Κάνουν άνοιγμα, «αποδέχονται» τη διαφορετικότητα και επιτρέπουν την παρείσφρηση ανθρώπων που αλλοιώνουν το προφίλ, αλλάζουν τη δομική σύσταση και φέρνουν μια νέα πραγματικότητα στους κόλπους της κοινότητας. Ο αφηγητής έρχεται σε αντίφαση με την πραγματικότητα.

Κατανοώντας ποιος είναι ο στόχος των επίμονων ερωτήσεων, ο Β.Α. απαντά: *«Υπάρχει περίπτωση οι φοιτητές να λένε σε συμφοιτητές 'έλα στην Ευαγγελική'; Υπάρχει. Κι εγώ λέω σε συναδέλφους 'έλα στην Ευαγγελική' και κάποιος άλλος μπορεί να λέει στους γείτονές του, και εγώ λέω στους γείτονές μου». Στόχος κατά τα λεγόμενα του αφηγητή δεν είναι να έρθουν άνθρωποι ώστε να αυξηθεί ο αριθμός των μελών αλλά να έρθουν άνθρωποι για να «σωθούν»: «Δε λέμε έλα στην Ευαγγελική για να σωθείς. Λέμε πίστεψε στο Χριστό για να σωθείς».*

Ο Β.Α υποστηρίζει πάλι κάτι αντιφατικό με την πραγματικότητα, ότι δηλαδή η ποσότητα δεν είναι ο στόχος και η επιδίωξη της κοινότητας. Αυτό δεν συνάδει με την «προτεσταντική ομογενοποίηση» που φιλοδόξησαν στο παρελθόν να επιβάλλουν τα προτεσταντικά κύματα. Στον Σμυρναίο διαβάζουμε ότι «από τη μελέτη των ιεραποστολικών κειμένων γίνεται σαφές ότι θεμελιώδης επιδίωξη αυτού του γιγαντιαίου εγχειρήματος ήταν η προτεσταντική ομογενοποίηση της οικουμένης, ως μια απαραίτητη προετοιμασία για τον ερχομό της Δευτέρας Παρουσίας» (2006:54). Το «δεν με νοιάζει αν θα πιστέψει» είναι διάσπαρτο, επίμονο, γεμάτο αγωνία.

Στο Robins (2004) γίνεται αναφορά σε ένα ιδιότυπο του Χριστιανισμού, όπου οι πιστοί λαμβάνουν τα δώρα του Αγίου Πνεύματος. Ο τύπος οργάνωσης, την οποία ο συγγραφέας ονομάζει P/c εξασπλώνεται με ταχείς ρυθμούς λόγω της παγκοσμιοποίησης, προσαρμόζεται ανάλογα με τις κοινωνικές συνθήκες, αναπαράγει τον εαυτό της, και υπολογίζεται ως μια από τις μεγάλες επιτυχίες της σύγχρονης εποχής. Ο συγγραφέας τη χρησιμοποιεί για να ερμηνεύσει τις δύο υπάρχουσες θεωρίες: την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία εξευρωπαϊστικής ομογενοποίησης, και στην άλλη πλευρά, τη διαφοροποίηση, καθώς ο κάθε πολιτισμός διατηρεί τη διακριτότητα, μετά την επαφή με άλλες κουλτούρες, δεσμεύοντας στοιχεία αλλά με τους δικούς του όρους. Στην Ευαγγελική κοινότητα, υπάρχει διακριτότητα μεταξύ των ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες, οι οποίοι έχουν όμως τη δυνατότητα εάν επιθυμούν, να αντλήσουν από τη μια αλλά και να φέρουν στοιχεία, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο να ομογενοποιηθούν.

Οι θέσεις και οι προτάσεις της κοινότητας είναι πιο εύκολα υλοποιήσιμες και εγγύτερα σε πνεύμα ελευθερίας, πράγμα που πιθανόν να αποτελεί ακόμα και σήμερα δέλεαρ για τους αναποφάσιστους. Συνεπώς και κλείνοντας εδώ, το περιθώριο που αφήνει η επίσκεψη στην εκκλησία μέσα σε πλαίσιο ελευθερίας αποσκοπεί στο να δώσει στους υποψήφιους την δυνατότητα

επιλογής, η οποία όμως, είναι τελικά ελεγχόμενη από το παλαιό δυναμικό της κοινότητας. Με λίγα λόγια οι νεοεισερχόμενοι απολαμβάνουν τον αέρα της ελεύθερης βούλησης, πράγμα όμως επίπλαστο και ελεγχόμενο.

Στον Buckser (2010) γίνεται αναφορά στην εβραϊκή μειονότητα της Κοπεγχάγης και στον τρόπο επιβίωσής της. Η κοινότητα διατηρεί μεγάλη ζωτικότητα («great vitality») παρά τον κατακερματισμό των μελών της παραμένοντας ισχυρή με τον εξής τρόπο: δεν προωθείται από την κοινότητα ένα ενιαίο μοντέλο εθνικής ταυτότητας, αλλά η κοινότητα παρέχει στα μέλη της ένα συμβολικό χώρο μέσα στον οποίο μπορούν να έχουν τις δικές τους αντιλήψεις, για τον εαυτό τους και την ομάδα. Τέτοιοι συμβολικοί χώροι γίνονται όλο και πιο απαραίτητοι για τις εθνοτικές ομάδες, στις σύγχρονες κοινωνίες όπου είναι δύσκολο να διατηρηθεί μια κρατούσα άποψη. Στους Ευαγγελικούς του Βόλου έχουμε ίσως κάτι παρόμοιο. Ένα συμβολικό χώρο, αλλά και πεδίο για να υπάρξουν διαφορετικές απόψεις μελών, που θα βοηθήσουν με την ύπαρξή τους και μόνο, στη διατήρηση της κοινότητας.

«Δεν υπάρχει κρυφή ατζέντα.....»

Η αναφορά του Β.Α στην ερώτηση που τίθεται αν ο ίδιος πιστεύει πως πίσω από όλα αυτά δεν υπάρχει κανένα κίνητρο, απαντά σύντομα και με απόλυτη βεβαιότητα: *«Δεν υπάρχει καμία κρυφή ατζέντα. Η Ευαγγελική Εκκλησία έχει παρουσία εκατόν πενήντα χρόνια. Σιγά τους αριθμούς των Ευαγγελικών. Μια αποτυχία, αν το θέλαμε έτσι».*

Συνοψίζοντας η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου παρουσιάζεται «ανοιχτή» στις μεταναστευτικές ροές, επιθυμεί ενσωμάτωση νέων μελών, έστω και άτυπα, επιτρέποντας ακόμη και σε αλλόθρησκους να «δοκιμάσουν» να «εξερευνήσουν» και να ενταχθούν στο χώρο της. Ευρωπαίοι, Αμερικανοί, Αφρικανοί, Αλβανοί και Ρομά, μπορούν να γίνουν τακτικοί ή περιοδικοί παρατηρητές και πιθανόν να ενταχθούν στο δυναμικό της. Με οικονομική και ψυχολογική στήριξη οι νέοι πιστοί, περνώντας μια δοκιμαστική περίοδο ένταξης, έχουν την ευκαιρία αν το επιθυμούν να γίνουν ενεργά μέλη. Η γλώσσα είναι αποδεκτή, το ίδιο και η διαφορετική κουλτούρα. Το πολιτισμικό υπόβαθρο δεν παίζει πρωτεύοντα ρόλο μπροστά στο στόχο της κοινότητας, που κινδυνεύει με μείωση του δυναμικού της. Τα παλαιά μέλη που δυσανεστούονται από αυτή την τακτική, πείθονται να συνδράμουν στο σκοπό αυτό. Η κοινότητα προσπαθεί να επιβιώσει δείχνοντας αυτό που φαίνεται ως αλληλεγγύη. Εμφανίζεται πιο διαλλακτική, δείχνει ανοχή και συγκατάβαση. Το παλαιό status δείχνει να αντικαθίσταται από ένα πνεύμα πιο διευρυμένο, αφήνοντας τα στεγανά της δομής και του ύφους που στο παρελθόν διατηρούσε. Είναι μια αναγκαία πρακτική επιβίωσης και, και αυτό το γνωρίζει πολύ καλά και ο ποιμήν και το ποίμνιο.

Η κοινότητα πρέπει να προσποιηθεί πως όλα αυτά της είναι αρεστά. Πρέπει να δείξει προς τα έξω ότι είναι ανοικτή και δεκτική σε όλους. Αυτό όμως δεν ισχύει και στο εσωτερικό της, όπου υπάρχουν τριγμοί και δυσαρέσκεια. Το κύρος της μειώνεται, το ύφος αλλάζει, και τα παλαιά μέλη δυσαρεστούνται. Οι προσευχές στα αλβανικά, ή η αντικατάσταση του ποιμένα τους από κάποιον αλβανικής καταγωγής δεν τους βρίσκει σύμφωνους. Άλλοι το υπομένουν και άλλοι, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, αποχωρούν.

3. «Νερό στο κρασί»: Η λίστα-Τα διαζύγια-Οι παραβάτες και η αλλαγή στρατηγικής

Μπροστά στον κίνδυνο απωλειών η κοινότητα έχει αναθεωρήσει τις αρχές της, άτυπα, και δίνει προβάδισμα στην βούληση των ανθρώπων έναντι του καταστατικού. Έτσι, ενώ τον πρώτο καιρό της σύστασής της το τυπικό ήταν τείχος, και σε περίπτωση παραβίασης η παραγκώνιση των μελών ήταν επιβεβλημένη, στην συνέχεια, και πιθανόν κάτω από την πίεση της αριθμητικής συρρίκνωσης, αναθεωρεί. Θα εξετάσω δυο περιπτώσεις παλαιών πιστών που αποχώρησαν, καθώς και απόψεις πιστών που δείχνουν συγκατάβαση ακλουθώντας ακόμη και σήμερα τους κανόνες που η κοινότητα επιτάσσει.

Στο παρελθόν, σε περίπτωση «παραβατικής» συμπεριφοράς και συγκεκριμένα, όταν κάποιο μέλος αποφάσιζε να πάρει διαζύγιο, ή να προβεί σε μεικτό γάμο, η κοινότητα αντιμετώπιζε και διαχειριζόταν το συμβάν ακολουθώντας κατά γράμμα το καταστατικό της Ευαγγελικής Εκκλησίας, επιδεικνύοντας έτσι μια άτεγκτη στάση. Το πριν και το μετά είναι εντελώς διαφορετικά. Στο παρελθόν η πολυτέλεια της αριθμητικής σταθερότητας έδινε προβάδισμα στη αυστηρή δογματική γραμμή. Στη πορεία όμως φάνηκε πως η υπερβολική αυστηρότητα είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια σταθερών και μόνιμων μελών. Δημιούργησε τριγμούς στο εσωτερικό της κοινότητας και έτσι η στάση αυτή παρουσιάζει τάσεις «ελάφρυνσης», άτυπα, σιωπηλά, και έχοντας τη συναίνεση όχι μόνο των μελών αλλά και της τοπικής ηγεσίας.

«Ζειςδε ζεις»

Ο Ν.Π. νουθετήθηκε σύμφωνα με τις αρχές του Ευαγγελικού δόγματος και ως την ενηλικίωσή του συναναστράφηκε εξ ολοκλήρου με ανθρώπους που ήταν μέλη της συγκεκριμένης κοινότητας. Υπηρέτησε πιστά τις ιδέες που του εμφύσησαν ως μέλους της προτεσταντικής κοινότητας τα άλλα μέλη, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και μέχρι τα τριάντα του χρόνια, οπότε και επήλθε η ρήξη. Η σύζυγος επιλέχθηκε μέσα από τους κόλπους της Ευαγγελικής κοινότητας και η μετέπειτα συζυγική του ζωή ακολούθησε πιστά ένα δρόμο σύμφωνο με τις επιταγές της, παρότι βρέθηκε μακριά από την άμεση επιρροή αυτής λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων.

Μετά το διαζύγιό του αποπέμφθηκε από τους κόλπους της κοινότητας μιας και η πράξη του αυτή θεωρήθηκε μεμπτή και ασύμβατη με τις Ευαγγελικές αρχές και επιταγές. Από τότε και ως σήμερα βρίσκεται εκτός κοινότητας και, παρά την αποπομπή του, εκφράζεται με περισσή ευγένεια και σεβασμό κατά τις αναφορές του σε αυτή. Υπάρχουν διάσπαρτα ίχνη πικρίας και νοσταλγίας κατά την διάρκεια της αφήγησής του.

Οι βασικές ενότητες που θα μπορούσε να χωριστεί η αφήγηση είναι δύο. Η περίοδος που ο Ν.Π. ήταν ενεργό μέλος της Ευαγγελικής Εκκλησίας και η περίοδος μετά την αποπομπή του από την κοινότητα, πράγμα που του έδωσε την δυνατότητα του αναστοχασμού. Ο Ν.Π. αφηγείται τη σύντομη συζυγική του σχέση, αναφέροντας ότι η σύζυγος «επιλέχθηκε από λίστα». Εθελοντικά η ίδια είχε προσεταιρισθεί το Ευαγγελικό δόγμα ένα χρόνο νωρίτερα. Ο Ν.Π. αναφέρει: «Είχα ένα ψυχαναγκασμό με αυτό...». Η διήγησή του είναι λεπτομερειακή και δείχνει αμεσότητα. «Ακόμα και η επιλογή της συζύγου πρέπει να είναι από μέσα. Λες ότι πρέπει να είναι άνθρωπος πιστός και μάλιστα ένας και έχεις την εικόνα ότι θα είναι ένας. Αυτό που διδάσκανε στην εκκλησία είναι ότι θα έχεις τη δυνατότητα να παντρευτείς μια φορά μόνο. Ακολουθούσαμε αυτή την αρχή. Επιβεβλημένη πειθαρχία. Ζειςδε ζεις. Μπαίνεις σε μια σχέση γάμου μόνο και μόνο επειδή δεν μπορείς να ζήσεις σαν νέος, δεν μπορείς να βγεις, δεν θέλεις να βγεις επειδή θέλεις να ακολουθήσεις τη βιβλική αρχή, δεν θέλεις να παρασυρθείς που σημαίνει να δημιουργήσεις σχέσεις δεξιά και αριστερά...Διδασκόμασταν ότι θα έχεις την ερωτική επαφή που θέλεις μόνο μέσα στο γάμο. Αυτό επηρέασε όλο το ζήτημα γάμου, επηρέασε από την επιλογή της συζύγου. Κοιτάς, παίρνεις ένα κατάλογο μελών, εντάζει τάκα- τάκα -τάκα, κοιτάς ποια είναι τα μέλη, αυτός όχι, ο άλλος όχι, μμμμμμ ωραία εδώ, πάμε εδώ.....Δεν είναι έτσι, δεν είναι τρόπος που κάποιος επιλέγει να ζήσει με κάποιον άλλο και το λέω τώρα φυσικά...».

Η επίδραση της κοινότητας είναι εμφανής στον τρόπο σκέψης του υποκειμένου και τις δράσεις του αφήνοντάς το να πιστεύει ότι τελικά ενεργεί με δική του βούληση.

Η θρησκευτική πειθαρχία ήταν επιβεβλημένη κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου και οι περαιτέρω ερωτικές εμπειρίες απαγορευμένες. Ο Ν.Π αφηγείται: «Θα σηκωθείς, θα διαβάσεις από την Αγία Γραφή ένα κομμάτι, μετά θα προσευχηθείς και μετά θα κάνεις ο,τιδήποτε άλλο θέλεις». Το νέο ζευγάρι έφερε μαζί με τις αποσκευές του και την συλλογική μνήμη της κοινότητας τηρώντας κατά γράμμα τις ρήσεις της ηγετικής ομάδας. Το καταστατικό της κοινότητας μεταβιβάστηκε αυτούσια. Τα μέλη υποτάχθηκαν στον κυρίαρχο λόγο και η θρησκευτική ηθική υπερίσχυσε στην συζυγική καθημερινότητα.

Ο Halbwachs αναφέρει για τους διαπαιδαγωγούμενους πιστούς, οι οποίοι όμως απομακρύνονται από τον βασικό ιστό, ότι «ο πιστός διατηρεί στη μνήμη του ορισμένα σημαντικά γεγονότα που έχει διδαχτεί από τη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση, στα οποία η θρησκευτική πρακτική του επιστράτη την προσοχή, αλλά μόνο και μόνο επειδή η σκέψη του στρέφεται συχνά σε αυτά, και μαζί του και η σκέψη των άλλων, αυτές οι ιδέες πραγματικών γεγονότων έχουν γίνει ιδέες πραγμάτων. Στην ιδέα που έχει για τη λειτουργία, τη θεία μετάληψη, τις γιορτές, υπεισέρχεται

ολόκληρο σύνολο με άλλες ιδέες που αναφέρονται στη σύγχρονη κοινωνία και στα μέλη της...η ανάμνηση εξαφανίζεται σχεδόν, πίσω από τις σύγχρονες αναπαραστάσεις...»(2013:231). Έτσι λοιπόν και μετά την απομάκρυνσή του αφηγητή, λόγω εργασίας, από τον άμεσο έλεγχο που του ασκούσε η συγκεκριμένη κοινότητα, η ανάμνηση θάμπωσε παρά την προσπάθεια διατήρησής της.

Και φτάνουμε στην ανατροπή και στην οριστική ρήξη, η οποία ήταν επακόλουθο της εμπρόθετης δράσης του υποκειμένου αλλά καθόλου θεμιτή και αποδεκτή από την Ευαγγελική κοινότητα. Εδώ το άτομο αντιτίθεται στον ηγεμονικό λόγο και φέρνει την ανατροπή. Παίρνει διαζύγιο σε μια περίοδο που το συμβάν, για την Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου, αποτελούσε παράβαση και μάλιστα πολύ σοβαρή.

Στον Buckser (2003) γίνεται αναφορά στην εβραϊκή κοινότητα της Κοπεγχάγης, η οποία είναι από τις πιο φιλελεύθερες κοινότητες της Ευρώπης. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έχει παραγκωνίσει το τελετουργικό κομμάτι. Η ηγεσία της κοινότητας εκτελεί με μεγάλη αυστηρότητα το τελετουργικό μέρος της πίστης διατηρώντας επίσης αυστηρά τις Ορθόδοξες μορφές. Το άρθρο εξετάζει πώς αυτή η ορθόδοξη κυριαρχία συνεχίζεται παρά τη συχνά δυναμική έκφραση δυσaráσκειας της φιλελεύθερης πλειοψηφίας. Αυτό δημιουργεί τριγμούς μεταξύ της παραδοσιακής ηγετικής ομάδας που επιθυμεί να διατηρήσει τον έλεγχο, και των μελών τα οποία ως ενταγμένα μέλη μιας σύγχρονης κοινωνίας, αντιστέκονται και αλληλεπιδρούν απρόβλεπτα. Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου έχει πολλές ομοιότητες με αυτό που ο Buckser παρουσιάζει σε ένα βορειο-ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Το διαζύγιο λοιπόν ήταν η επιλογή του αφηγητή, λόγω ασυμφωνίας χαρακτήρων δεκαοκτώ χρόνια πριν. Ο ίδιος αντιμετώπισε την άκαμπτη τότε στάση της ηγετικής ομάδας, που συνέχιζε να τηρεί το παραδοσιακό προφίλ και να μην αποδέχεται τέτοιου είδους παραβάσεις. Δεκαοκτώ χρόνια πριν, η ομάδα των Ευαγγελικών, δυνατή και συμπαγής, μπορούσε να έχει την πολυτέλεια της αυστηρής στάσης.

Στην ερώτηση πώς αντιμετώπισε η Ευαγγελική κοινότητα το διαζύγιο ο αφηγητής Ν.Π. απάντησε πως αφού ο ίδιος «δεν μπορούσε να είναι πια πρότυπο» για την Ευαγγελική κοινότητα «έπρεπε να αποχωρήσει». Συγκεκριμένα αναφέρει: *«Κοίτα, είχε μια αμηχανία, φαντάσου ότι αυτό είχε γίνει πριν δεκαοκτώ χρόνια, αρά λοιπόν στην Ευαγγελική κοινότητα πριν δεκαοκτώ χρόνια υπήρχε.....,τα διαζύγια δεν ήταν τόσο διαδεδομένα, δεν είχαν ξεκινήσει να βγαίνουν στην επιφάνεια. Επειδή έπαιζα μουσική στη Ευαγγελική Εκκλησία στο Βόλο αλλά και σε διάφορα συνέδρια, ήμουν κατά κάποιον τρόπο ένα πρότυπο. Δηλαδή είσαι μπροστά, χειρίζεσαι τον ήχο, παίζεις, οπότε όλος ο κόσμος ψάλλει στο δικό σου παίξιμο. Οπότε είσαι ένα πρότυπο. Δεν θέλανε να έχουν κάποιον εκεί*

μπροστά ο οποίος να είναι ένα κακό πρότυπο, και κακό πρότυπο θεωρούσαν κάποιον που έχει διαλύσει, όπως λέγανε, το γάμο του ή έχει χωρίσει».

Και συνεχίζει: «Για μας, σου είχα πει, το να παντρευτείς είναι μόνο μια φορά....Όταν χωρίζεις δεν μπορείς να παίζεις (εννοεί μουσικό όργανο) και να οδηγείς τον κόσμο στη λατρεία του Θεού. Η κοινότητα σε βγάζει έξω....Λέει κάπου ότι η γυναίκα που έχεις πάρει είναι μοναδική για όλη σου τη ζωή. Δεν υπάρχει περιθώριο να έχεις κάνει λάθος γιατί ο Θεός θα επιλέξει για σένα την κατάλληλη γυναίκα και πρέπει να ζήσεις με αυτή. Οπότε όταν αυτό διαλύεται, όταν χωρίζεις, δεν μπορεί να ανεβαίνεις έτσι και να οδηγείς τον κόσμο στη λατρεία του Θεού». Το καταστατικό το γνώριζε απέξω. Εδώ θα αναφέρω ότι μου χάρισε το Καταστατικό της Ευαγγελικής Εκκλησίας, αφού έψαξε στο σπίτι του πατέρα του, (οι γονείς δεν είναι πια στη ζωή), μαζί με άλλα βιβλία τα οποία αφορούσαν στην κοινότητα, λέγοντάς μου «αυτό το κάνω για τους γονείς μου (να πάρω μέρος στην έρευνα), τους το χρωστώ».

Παραθέτω μερικά σημεία από το Καταστατικό της Ευαγγελικής Εκκλησίας που αφορούν την πιθανή παρέκκλιση μέλους:

«1. Παν κοινωνόν μέλος επί μέρους εκκλησίας το οποίον: α) παρεκκλίνει της πίστεως και της δογματικής διδασκαλίας της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας ή β) συμπεριφέρεται κατά τρόπο σκανδαλώδη και μη συντελούντα εις τη δόξαν του Ονόματος του Κυρίου Ιησού Χριστού ή μη προάγοντα την ηθικήν καθαρότητα της εκκλησίας ή γ) δια πράξεών του παρακωλύει την προαγωγήν ή εκπλήρωσιν των σκοπών και του έργου της εκκλησίας ή δ) καθ' υποτροπήν παραβαίνει ή ασεβεί προς τας διατάξεις του Καταστατικού ή προς τας αποφάσεις της γενικής συνελεύσεως των κοινωνικών μελών της εκκλησίας ή του Πρεσβυτερίου αυτής, αποκόπτεται εκ της εκκλησίας ως κοινωνόν μέλος αυτής.

2. Την περί αποκοπής κοινωνού μέλους της εκκλησίας αναλαμβάνει το Πρεσβυτέριον. Περί της διαδικασίας της αποκοπής και της ασκήσεως ενδίκου μέσου κατά της αποφάσεως του Πρεσβυτερίου εφαρμόζονται οι ορισμοί του άρθρου 136 περί 'Εκκλησιαστικής Πειθαρχίας' 3. Πάσαν αποκοπήν κοινωνού μέλους της εκκλησίας το Πρεσβυτέριον ανακοινώνει εντός ευλόγου χρόνου εις τα κοινωνά μέλη αυτής ή δια της δημοσίας απ' άμβωνος αγγελίας, σημειούται δε η σχετική μεταβολή εις το οικείον μητρώον» (Άρθρον 129, παρ.1-2-3 του Καταστατικού Χάρτη της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας).

Σαφές και σύμφωνο το καταστατικό με τα λεγόμενα του αφηγητή Ν.Π., παρόλο που κάποιοι από τους άλλους αφηγητές δήλωσαν άγνοια για παρόμοια περιστατικά, πράγμα που οδηγεί στο

συμπέρασμα πως σήμερα υπάρχει χαλαρότητα στην εφαρμογή κατά γράμμα, των άρθρων του καταστατικού της Ευαγγελικής Εκκλησίας.

Στην ερώτηση αν αποχώρησε μόνος, ο Ν.Π. απαντά κάθετα και με σιγουριά: *«Όχι! Η κοινότητα με έβγαλε στην άκρη γιατί κάποια στιγμή ενώ... ενώ όλα τα χρόνια σε καλούν ή πηγαίνεις και χωρίς να σε καλέσουν γιατί έχεις γίνει μέλος, γιατί έχει γίνει συνήθεια. Είσαι το βασικό μέλος κάποιον συνεδρίων πανελληνίων. Οπότε σου λένε, κοίταζε φέτος δεν μπορείς να έρθεις, συγγνώμη δεν μπορείς να παίζεις για μας γιατί... Το έκανα εθελοντικά, είχα μάθει να το κάνω, είχα εκπαιδευτεί...».*

Ο ρόλος του αφηγητή στη κοινότητα ήταν βασικός μιας και υπήρξε ο κεντρικός μουσικός και έπαιρνε μέρος εκτός από την εβδομαδιαία λατρεία, σε συνέδρια, συναυλίες και γενικά σε όλες τις εκδηλώσεις της κοινότητας.

Θεωρεί ότι χρησιμοποιήθηκε από την κοινότητα: *«Βλέπεις δηλαδή ότι σε χρησιμοποιούν...ένοιωθα δηλαδή σαν όλα τα χρόνια τα υπόλοιπα να είσαι χρήσιμος, χωρίς όμως να αξιολογείται στην πραγματικότητα, στο βάθος, αυτό που προσφέρεις. Αξιολογείς τρίτους, τέταρτους παράγοντες, συμπεριφορά που στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορούσαν μόνο την προσωπική μου ζωή και όχι την κοινωνική μου συμπεριφορά. Να πω πως είχα βίαιη, εριστική συμπεριφορά προς άλλους ανθρώπους να πω ναι, έχεις λόγο να τον βγάλεις. Αλλά για αυτά που συμβαίνουν στη ζωή του, να τον απομονώσεις είναι...το βρήκα άσχετο. Οπότε στεναχωρήθηκα, ναι. Και βέβαια ήταν αφορμή για να δω και τον πραγματικό κόσμο με τα μάτια. Τότε συνειδητοποίησα τι συμβαίνει, πώς λειτουργεί... Ήταν ευκαιρία να δω την πλευρά αυτή».*

Ο Ν.Π. δηλώνει λοιπόν πως η κοινότητα λειτουργεί (λειτουργούσε, μάλλον) με τιμωρητικό τρόπο, δεν δέχεται παραβιάσεις του δογματικού χώρου της και, έχοντας την πολυτέλεια να το κάνει, αποπέμπει τους παραβάτες, χωρίς να αναγνωρίζει τις προσπάθειές τους και τη μακροχρόνια συμβολή τους. Τότε λοιπόν πριν δεκαοκτώ χρόνια, η κοινότητα εφάρμοζε το καταστατικό της κατά γράμμα.

Οι σχέσεις του με την κοινότητα είναι πια τυπικές. *«Σαν επισκέπτης όμως, όχι σαν μέλος»*, αναφέρει. *«Μπορώ να πάω, δεν υπάρχει κανείς στην πόρτα που να σου πει ότι δεν θα μπεις. Όταν μετά από πολύ καιρό πήγα στην εκκλησία μάλιστα, με καλωσορίσανε κιόλας... πώς καλωσορίζεις κάποιον επισκέπτη. Δηλαδή είσαι απέξω και έρχεσαι να παρακολουθήσεις».* Πιθανότατα επιθυμούν την επιστροφή του, μιας και όταν προέβηκαν στην αποπομπή του, το έκαναν με την αίσθηση της αριθμητικής βεβαιότητας, που τους έδινε τη δύναμη της υπεροχής και της άνετης επιβολής του κανονιστικού μοντέλου.

«Τώρα ζαλίζεσαι....»

Η σημερινή του ζωή δεν έχει αναστολές, δηλαδή τις αναστολές του παρελθόντος. «Τώρα ζαλίζεσαι», αναφέρει ο Ν.Π. μιλώντας για την ελευθερία που νιώθει. «Νιώθεις μεγαλύτερη ελευθερία και επιπλέον ξέρεις να τη διαχειριστείς κιόλας, δεν πρέπει να πας κάπου αν δε θέλεις. Κυριακή ή Τετάρτη απόγευμα λειτουργία». Προχώρησε στη ζωή του ο αφηγητής, έμεινε έξω από την «οικογένεια» ή έστω από αυτό που θεωρούσε οικογένεια. Ανέτρεψε -τουλάχιστον έτσι δείχνει -τον κυρίαρχο λόγο. Διαχειρίστηκε τη ζωή του, άλλαξε κατεύθυνση, και λειτούργησε ως μονάδα πια, δίχως να υπολογίζει τις συνέπειες. Εμπρόθετη ατομική δράση έναντι κατευθυνόμενης συλλογικής δράσης.

Για τον πληροφορητή το ασυνείδητο μαζί με το τραύμα (η αποπομπή από την κοινότητα), οδήγησε στην ανάγκη διοχέτευσης του δυναμικού του και τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών αναπαράστασης. Μια εναλλακτική γλώσσα για τον αφηγητή, ήταν και είναι η ίδια η τέχνη. Μέσα από το θεραπευτικό δυναμικό της δημιουργικότητας, εξερεύνησε τον εαυτό του και εντάχθηκε αλλού.

Η Ε.Π μιλά για το ίδιο θέμα, και εδώ θα ήθελα να σημειώσω ότι ένα μεγάλο ποσοστό απογόνων των παλαιών Ευαγγελικών οικογενειών που παραδοσιακά υπήρξαν στήριγμα της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου, διάγει μοναχικό βίο.

Για το θέμα του γάμου η θέση της ομιλήτριας Ε.Π. αναπτύσσεται ως εξής: «Θα είχα πρόβλημα αν παντρευόμουν και πήγαινα έναν Ορθόδοξο. Αν δεν παντρευόμουν Ευαγγελικό θα είχα πρόβλημα να με αποδεχτούνε, θα είχε πρόβλημα η κοινότητα...Γονείς που έχουν παιδιά και είναι στην Ευαγγελική Εκκλησία συνήθως παντρεύονται με Ευαγγελικούς. Σαν να διαλέγεις από λίστα. (Η λίστα ακούγεται δεύτερη φορά). Αν δεν είναι από το Βόλο είναι από τη Λάρισα, την Κατερίνη, και γι' αυτό κάνουν κατασκηνώσεις το καλοκαίρι, κάνουν συνέδρια». Προφανής και επιβεβλημένη ενδογαμία. Τρόπος γνωριμίας και επαφής των μελών πανελλαδικά με στόχο να παραμείνει η κοινότητα αλώβητη από αντιλήψεις που ίσως παρεισφρέοντα να «αλλοιώσουν» το χαρακτήρα της. Η κοινότητα δεν ήθελε τους «ξένους», τους αλλόθρησκους. Επιθυμούσε και επέβαλε την ενδογαμία, φοβούμενη ότι τα «ξένα σώματα» θα αλλοίωναν το χαρακτήρα της. Επέβαλλε την ομοιογένεια, μιας και είχε την πολυτέλεια να το κάνει. Απομονωνόταν από την ευρύτερη κοινωνία του Βόλου και επιθυμούσε μόνο «δικά της παιδιά» που θα συνέλλεγε από τις κοινές συνευρέσεις προτεσταντών στην Ελλάδα.

Θα μπορούσαμε να το δούμε συγκριτικά με το θέμα μιας κοινότητας προτεσταντών της Β. Ιρλανδίας. Στον Southern(2007) προβάλλεται ο ισχυρισμός ότι η προτεσταντική κοινότητα στην Βόρεια Ιρλανδία αποξενώνεται όλο και περισσότερο. Ενωτικοί πολιτικοί, Προτεστάντες ηγέτες,

αλλά και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αναφέρουν ότι υπάρχει μια αποξένωση της προτεσταντικής κοινότητας. Ωστόσο υπάρχει μια ασάφεια, όχι μόνο για τη διάρκεια, αλλά και για τους παράγοντες που οδηγούν στην αποξένωση. Το άρθρο επιχειρεί να διερευνήσει το φαινόμενο από τρεις αλληλένδετες πλευρές: την πολιτική, την πολιτισμική, και τη γεωγραφική. Μέσα στο άρθρο υποστηρίζεται ότι με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται μια σαφέστερη κατανόηση των παραγόντων της προτεσταντικής αλλοτρίωσης. Το πλαίσιο είναι σαφώς διαφορετικό αλλά η αποξένωση που οφείλεται σε γεωγραφικούς, πολιτισμικούς και πολιτικούς παράγοντες, δείχνει να έχει ομοιότητες, με την Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου που αρχικά επιθυμούσε να έχει στο χώρο της μόνο ανθρώπους που είχαν ασπαστεί το δόγμα παλαιόθεν. Επιθυμούσε την ενδογαμία και τις συνενώσεις μόνο με άτομα απολύτως συμβατά με τη δική της θρησκευτική και δογματική τοποθέτηση. Αυτό στη πορεία, όπως θα δούμε, αλλάζει με ταχείς ρυθμούς στα πλαίσια αποφυγής της αποξένωσης. Ο χώρος εμπλουτίζεται με νέους πιστούς και ας μην έχουν τα «απαραίτητα» χαρακτηριστικά.

«Νερό στο κρασί»

Αυτό είναι το παρελθόν, όπως και η ομιλήτρια Ε.Π. υποστηρίζει: *«Κοίταξε, υπάρχει πολύ νερό στο κρασί τα τελευταία χρόνια, πάρα πολύ νερό. Παλιά ήτανΛόγω έλλειψης μελών... Βέβαια άλλαξε η κοινωνία».* Δηλαδή στο παρελθόν απαραίτητη προϋπόθεση για να έχεις την αποδοχή των υπολοίπων ήταν ο γάμος με μέλος της κοινότητας. *«Δε θα σε κάνουν μέλος αν φέρεις Ορθόδοξο ή άθεο... Κάποια φορά μου είπαν, ήθελαν να γίνω μέλος, εγώ δεν ήθελα και είπαν ότι για να γίνεις μέλος πρέπει να παντρευτείς οπωσδήποτε Ευαγγελικό. Μη διανοηθείς και..... φέρεις κανένα ορθόδοξο».* Το «νερό στο κρασί» ως στρατηγική επιβίωσης, επιτρέπει πια τους Ορθόδοξους συζύγους, αφήνει το πεδίο πιο ελεύθερο, και ανέχεται «παραβιάσεις» γιατί δεν μπορεί να κάνει αλλιώς. Οι μεικτοί γάμοι δεν συζητούνται στο εσωτερικό της αλλά επιτρέπονται. Η αφηγήτρια Φ.Σ. αποκάλυψε πως ο σύζυγός της, πριν πάρει διαζύγιο, ήταν Ορθόδοξος. Η ίδια ως τακτικό μέλος της Ευαγγελικής Εκκλησίας, στην Κυριακάτικη λειτουργία παρίστατο συνοδευόμενη από τον Ορθόδοξο σύζυγο. Μεικτός γάμος, μια καινοτομία που πραγματικά είναι ενδεικτική μιας κατάστασης που ακόμα παραμένει αδιευκρίνιστη. Σε ένα ίσως μεταβατικό στάδιο όσοι μεικτοί γάμοι μπορούσαν να αποτραπούν, γινόταν μια άτυπη προσπάθεια από τα μέλη της κοινότητας, αλλά στην περίπτωση που κάποιο μέλος είχε προβεί ήδη σε αυτή την ενέργεια, χωρίς η κοινότητα να έχει δώσει τη συγκατάθεσή της, υπήρχε αποδοχή.

Η Ε.Π. μιλά για την περίοδο μετά το θάνατο της μητέρας που είχε αποκοπεί εντελώς από την κοινότητα και έγινε προσπάθεια επανένταξής της από τα λοιπά μέλη, αλλά οι όροι για το μεικτό γάμο ήταν σαφείς, και δεν τη βρήκαν σύμφωνη. Αποστασιοποιήθηκε, χωρίς δεύτερη σκέψη και δεν

επιθυμεί όπως είπε «καμία σχέση μαζί τους». Στη συνέχεια η Ε.Π αναφέρεται στην προσωπική ιστορία άλλης ομιλήτριας, πράγμα που μας δείχνει ότι οι ιστορίες ταξιδεύουν στο εσωτερικό της κοινότητας και είναι δύσκολο να μείνουν κρυφά ακόμα και πράγματα που είναι πολύ προσωπικά. Αυτό είναι που την κάνει να τοποθετηθεί με τρόπο απόλυτο: «Όχι. Δεν θέλω να ζαναπάω». Ο κρίκος των γονέων που τη συνέδεε έσπασε και, κατά τα λεγόμενα της, δεν υπάρχει. καμία νοσταλγία, μόνο η αίσθηση της ελευθερίας, πράγμα που αναφέρεται για δεύτερη φορά, μιας και είναι παρατήρηση επίσης και του ομιλητή Ν.Π.

Το υποκείμενο παρότι είναι ολοκληρωτικά κοινωνικό κατασκεύασμα, είναι σε θέση, έως ένα βαθμό, να βιώσει διαφορετικές πραγματικότητες βασισμένες σε δικές του αξίες, όπως και οι αφηγητές Ν.Π. και Ε.Π. Η Ευαγγελική κοινότητα εκείνη τη στιγμή απώλεσε δυο μέλη της, πολύ ενεργά μέλη, που ανήκαν στο «σκληρό πυρήνα» του δυναμικού της. Αν αυτό συνέβαινε σήμερα μάλλον τα λοιπά μέλη της κοινότητας, καθώς και η ηγεσία, θα ενεργούσαν πολύ διαφορετικά.

Ο άνθρωπος «υπάρχει, εμφανίζεται, βγαίνει στη σκηνή και μόνο μετά ορίζει τον εαυτό του» (Sartre 1956:18). Ο άνθρωπος γίνεται κάτι, καθώς αντιμετωπίζει διάφορες καταστάσεις μέσα στον κόσμο. Αν αποφύγει να τις αντιμετωπίσει, είναι σαν αποφεύγει την ίδια του την ελευθερία. Ο αυθεντικός άνθρωπος επιλέγει ελεύθερα και αναλαμβάνει την ευθύνη των επιλογών του. Τα παραδείγματα Ε.Π. και Ν.Π. επιβεβαιώνουν αυτό τον ισχυρισμό. Κυριολεκτικά γεννήθηκαν μέσα σε αυτή την κοινότητα και επέλεξαν να αποχωρήσουν, δίνοντας προβάδισμα στην προσωπική ελευθερία και την ατομική βούληση και κλείνοντας το κεφάλαιο «Ευαγγελική κοινότητα».

Η αφηγήτρια είναι Φ.Σ. προσφάτως διαζευγμένη. Δεν ήταν κάτι που επιθυμούσε αλλά οι συγκυρίες ήταν τέτοιες που παρότι προσπάθησε με όλες της τις δυνάμεις να μείνει στο γάμο, δεν τα κατάφερε, μιας και δεν είχε τη συναίνεση του έτερου ημίσεως. (Ο σύζυγος ήταν Ορθόδοξος). «Ο ποιμένας μου είπε, να ξέρεις ότι είναι διαζύγιο, και διαζύγιο είναι χωρίζεις». Με επισκέψεις στο σπίτι ο πάστορας στηρίζει την αφηγήτρια σε αυτή την επίπονη διαδικασία, η οποία δεν είναι ούτε σύντομη ούτε και αναίμακτη. Της εφιστά την προσοχή: «Σκέψου καλά Φ., να είσαι προσεχτική, ό,τι θέλει η καρδιά σου, αλλά για να μην πονέσεις εσύ». Μια ανθρώπινη αντιμετώπιση, κάτι που θα έλεγε οποιοσδήποτε δικός της άνθρωπος. Ο ποιμένας άλλαξε στάση και συμφώνησε με τη λύση του διαζυγίου. Δεν το απέτρεψε, δεν το απέρριψε, αλλά συμφώνησε και έδωσε τη συγκατάθεσή του. Η κοινότητα πρέπει να επιβιώσει, συνεπώς το καταστατικό, πρέπει έστω και άτυπα να αναθεωρηθεί. Είναι βασικό μέλος η αφηγήτρια. Καταγεγραμμένη στους καταλόγους, υπολογίσιμη. Δεν μπορεί ένα απλό διαζύγιο να σημάνει απώλεια ενός τόσο χρήσιμου μέλους.

Στο θέμα πως αντιμετωπίζεται το διαζύγιο από τα άλλα μέλη, η Φ.Σ απαντά: *«Δυστυχώς...Τίποτα, όταν υπάρχει λόγος...»*. Δεν είναι απαραίτητο να γνωστοποιηθεί, αλλά αργά ή γρήγορα τα μέλη της κοινότητας θα λάβουν γνώση για το συμβάν. Γενικά το διαζύγιο δεν είναι το «καλύτερο» που μπορεί να συμβεί στη ζωή των πιστών.

Η επιθυμία της Φ.Σ. για την αναδόμηση της ζωής της μετά το διαζύγιο είναι μειωμένη, σχεδόν ανύπαρκτη, στη παρούσα φάση, αλλά ο ποιμένας την προτρέπει να ξαναφτιάξει τη ζωή της: *«Να βρεις έναν άνθρωπο εν κυρίω πιστό, γιατί είσαι ακόμα νέα»*, είναι η συμβουλή του Μ.Μ. κατά τα λεγόμενα της αφηγήτριας, χωρίς να ξεκαθαρίζει αν εννοεί Ευαγγελικό ή Ορθόδοξο. Συνεχίζοντας ο Μ.Μ. τοποθετεί ένα θραύσμα του παρελθόντος στη συμβουλή του εκφράζοντας μερικώς και την άποψη των παλαιών Ευαγγελικών: *«Δεν πρέπει να μείνει κάποιος μόνος, αλλά να βρει, όχι οποιονδήποτε, αλλά κάποιον που να είναι πιστός»*. Δεν ξεκαθαρίζεται αν εννοείται Χριστιανός γενικά ή αποκλειστικά Ευαγγελικός.

Ο ποιμένας ακολουθεί στρατηγική συγκατάβασης. Ο Bourdieu αναφέρει: *«Ονομάζω στρατηγικές συγκατάβασης τις συμβολικές εκείνες παραβιάσεις του ορίου, που επιτρέπουν σε κάποιον να έχει τα οφέλη από τη συμμόρφωση προς τον ορισμό και τα οφέλη από την παραβίασή του»* (1999:178). Ο ποιμένας και η κοινότητα ολόκληρη μπορεί πια να παραβιάσει τις «αθάνατες» αλήθειες. Με στρατηγική συγκατάβασης ο ποιμένας δίνει το ελεύθερο να χωρίσουν τα μέλη και μετά να ξαναπαντρευτούν. Ο αφηγητής Ν.Π. ίσως να αιφνιδιαζόταν πολύ αν το μάθαινε.

Η κοινότητα αλλάζει πρόσωπο, αφήνει περιθώρια. Είναι στρατηγική επιβίωσης, είναι τρόπος διατήρησης της δύναμής της. Δεν μπορεί να χάσει άλλους. Τους χρειάζεται όλους.

Ο Δ.Β. θεωρεί τη σχέση των δύο φίλων ισότιμη, και δίνει μεγάλη βαρύτητα στη θέση των γυναικών ιδιαίτερα όσον αφορά το ρόλο τους μέσα στη οικογένεια. Στο θέμα του διαζυγίου είναι κάθετα αρνητικός θεωρώντας *«τραγωδία τον χωρισμό»*. Φέρει βαρέως το διαζύγιο της αδερφής του η οποία ήταν μέλος της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου και συνεχίζει με την ίδια θέρμη να είναι μέλος σε Ευαγγελική κοινότητα των ΗΠΑ, μετά το διαζύγιό της. Η ίδια προέβη και σε δεύτερο γάμο, αλλά η οικογένεια του αφηγητή δεν μπορεί ακόμα να ξεπεράσει το γεγονός θεωρώντας το πληγή ανοιχτή. Στη συνέχεια και γενικεύοντας το θέμα συμπεραίνει πως *«υπάρχουν πολλά διαζύγια στην Ευαγγελική Εκκλησία» και ο βασικότερος λόγος είναι η ασυμφωνία χαρακτήρων. ...Ο τρίτος στο γάμο είναι ο θεός. Ειλικρινής εμπιστοσύνη προς το Θεό»*. Υπάρχουν λοιπόν πολλά διαζύγια στην Ευαγγελική εκκλησία, αλλά οι διαζευγμένοι παραμένουν μέλη της. Η αλλαγή στρατηγικής της κοινότητας είναι εμφανής. Αφού δεν μπορεί να αποτραπεί το διαζύγιο, ας αποτραπεί η φυγή άλλων μελών. Ο χρόνος δείχνει να είναι σύμμαχος των διαζευγμένων της Ευαγγελικής κοινότητας.

Μπορούν πλέον να είναι μέλη και μετά το χωρισμό. Ο αφηγητής Ν.Π. αποπέμφθηκε για κάτι τέτοιο λίγα χρόνια πιο πριν.

Ο Δ.Β. είναι ηπίων τόνων, αθλητής, και από ότι φαίνεται συμβιβασμένος με τις επιταγές, ίσως έχοντας διδαχτεί την αυτοσυγκράτηση είτε μέσα στους κόλπους του Ευαγγελικού περιβάλλοντος, είτε γιατί ως αθλητής είναι προαπαιτούμενο να έχει συγκεκριμένο καθημερινό και απαράβατο κώδικα: *«Αν παντρευόμουν δεν θα ήθελα μια άθρη σύντροφο. Θα επιθυμούσα η ζωή της γυναίκας που θα επέλεγα να εναρμονίζεται με την Ευαγγελική Εκκλησία»*. Αν και *«η πλειοψηφία των γυναικών που συναναστρέφομαι είναι Ορθόδοξες»*, αναφέρει μιλώντας για τις παρέες του. Με αυτό δεν αντιμετωπίζει καμία δυσφορία και αισθάνεται θετικά.

«Υπάρχει τάση ελάφρυνσης της αυστηρότητας...»

Ο αφηγητής Β.Α μιλά για την αυστηρότητα και πιθανόν τον τιμωρητικό ρόλο της εκκλησίας, αν υπάρξει παραβίαση του θρησκευτικού της κώδικα, καθώς και την ακραία περίπτωση της αποπομπής κάποιου, πράγμα που ακούστηκε στις συνεντεύξεις του Ν.Π και Ε.Π.: *«Ποια στάση κρατά η εκκλησία για αυτούς που παρεκκλίνουν είναι κάτι που μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και μεταβάλλεται και γεωγραφικά. Υπάρχουν κάποιες εκκλησίες που είναι πιο αυστηρές. Κάθε εκκλησία είναι διαφορετική. Δεν υπάρχει μια αστυνομία Ευαγγελικών που να σε συλλάβει αν παρεκκλίνεις»*. Και συνεχίζει: *«Εξαρτάται από τη δογματική απόχρωση της εκκλησίας. Κάποιες είναι αυστηρότερες και κάποιες πιο ανοιχτές. Υπάρχει τάση ελάφρυνσης της αυστηρότητας»*. Είναι σαφές ότι διακρίνει την αλλαγή της στάσης της κοινότητας, της οποίας είναι μέλος, χωρίς να εξηγεί το λόγο της «ελάφρυνσης». Όσον αφορά την κοινότητα του Βόλου και την πιθανή αποπομπή κάποιου επειδή δεν τηρήθηκαν τα εσκαμμένα, ο Β.Α. απαντά: *«Στα πέντε έτη που είμαι εδώ έχουν έρθει μέλη στην εκκλησία, δεν έχουν διαγραφεί μέλη. Υπάρχουν κάποιες γραμμές στο καταστατικό της εκκλησίας τέλος της γραμμής έχει διαγραφεί από μέλος της εκκλησίας. Για να φτάσει η διαδικασία εκεί υπάρχουν βήματα τα οποία γίνονται. Μια σειρά από διαδικασίες. Είναι καταγεγραμμένα τα βήματα. Δεν έχω δει κάτι τέτοιο. Δεν υπονοώ ότι κάτι τέτοιο δεν γίνεται. Γίνεται. Αφού το γράφει το καταστατικό. Δε θα συμμετάσχει π.χ. σε διαδικασία ψηφοφορίας. Αν κάποιος αποπεμφθεί δεν θα έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στη διαδικασία. Σε θέματα κομβικά»*.

Δεν είναι απολύτως σίγουρος ο αφηγητής για το τι μέλλει γενέσθαι με τον αποκλίνοντα, είναι όμως βέβαιος πως υπάρχει τρόπος επαναφοράς του στους κόλπους αν επιδείξει μεταμέλεια και σωφροσύνη. Συνεπώς ο παραβάτης μπορεί να επανέλθει αν το επιθυμεί πλέον. Δεν πειράζει τόσο πολύ πια. Με μεταμέλεια μπορεί να «κερδίσει» τη θέση του και πάλι. Κέρδος διπλό και για το μέλος, αλλά και για την κοινότητα που δεν θα έχει απώλειες.

Επιστρέφοντας στον Δ.Β. και στο θέμα του ποιες διαπιστεύσεις και εγγύα πρέπει να έχει ένα νέο μέλος που επιθυμεί την ένταξή του στο χώρο της κοινότητας των Ευαγγελικών, η απάντηση είναι σαφής: *«Θέλει χρόνο, να ακούσει και να αποδεχθεί τις βασικές αρχές της χριστιανικής πίστης»*. Εστιάζει τη δυσκολία στον τρόπο τήρησης των χριστιανικών αρχών και είναι κατηγορηματικός όσον αφορά την παρέκκλιση από αυτές, ιδιαίτερα ως μέλος της δικής του κοινότητας: *«Δεν είναι εύκολη η χριστιανική ζωή»*.

Μπορεί να υπάρξει και δοκιμαστική περίοδος χάριτος για τον-την παραβάτη: *«Η Ευαγγελική κοινότητα δεν του γυρίζει την πλάτη, δεν έχει επικριτικό πνεύμα. Δεν έχει τιμωρητικό ρόλο η κοινότητα ή ο πάστορας. Δεν έχουν το δικαίωμα να τιμωρούν»* αναφέρει ο Δ.Β. Μετά από επανάληψη της ερώτησης για το αν έχουν σημειωθεί τέτοιες στάσεις και αν υπήρξε σφοδρότητα και τιμωρητικός χαρακτήρας σε κάποιες περιπτώσεις απαντά: *«Αν κάποιος το έκανε, υπερέβαλε και η αυστηρότητα έκανε κακό... Κάποια μέλη εξωθήθηκαν σε έξοδο και αυτό ήταν άδικο»*. Μάλλον δεν συμφωνεί με τη σκληρή τακτική που ακολουθήθηκε, αλλά διστάζει να επεκταθεί μη θέλοντας να δώσει μεγαλύτερη ένταση στο θέμα. Επίσης είναι στενός φίλος του Ν.Π. -ο οποίος δεν είναι πια μέλος λόγω του διαζυγίου του.

Υπάρχει η σκέψη και η ανησυχία, πράγμα που στο παρελθόν δεν θα συζητούνταν καθόλου. Ο Δ.Β. πιθανόν αναθεωρεί, ξανασκέφτεται, βλέπει την κοινότητα να αλλάζει μορφή και τους παιδικούς του φίλους να απουσιάζουν από τη διαδικασία που για εκείνον είναι πολύ σημαντική. Τα μέλη αλλάζουν στάση επίσης. Υπάρχουν απώλειες και αυτό τους ανησυχεί όλους. Πρέπει να επιβιώσουν και αυτό είναι το σημαντικότερο. Διακρίνω ότι η αλλαγή στάσης της κοινότητας παρουσιάζεται την τελευταία εικοσαετία. Το ασφαλές πλαίσιο επέτρεπε στο παρελθόν, στην κοινότητα, να τηρεί χωρίς παρεκκλίσεις το καταστατικό της. Η δογματική ακαμψία όμως, ενόψει της ανησυχιακής υποβάθμισης της κοινότητας, μετατράπηκε σε μια πιο μειλίχια στάση και ένα πρόσωπο πιο συγκαταβατικό και εναρμονισμένο με τις σύγχρονες κοινωνικές πραγματικότητες. Είναι στρατηγική επιβίωσης η αλλαγή του προφίλ της κοινότητας. Δεν επιδέχεται άλλες απώλειες, όπως αυτή του Ν.Π., ο οποίος αποδέχτηκε την αποπομπή χωρίς να κάνει καμία προσπάθεια επανένταξης, ή της Ε.Π., η οποία κυριολεκτικά «γύρισε σελίδα». Ήταν σοβαρό πλήγμα για το δυναμικό της κοινότητας. Τα διαζύγια, καθώς και οι μεικτοί γάμοι, επιτρέπονται πια, πιθανόν ήσυχα και σιωπηλά και κανείς δεν αντιτίθεται σε αυτό. Η κοινότητα αποδέχεται τους καινούριους κανόνες, το αυστηρό καταστατικό παρακάμπτεται και δεν υπάρχει δυσφορία. Όλοι συμφωνούν με την καινούρια προοπτική και δέχονται τις αλλαγές προς όφελος της κοινότητας. Ο χρόνος έδειξε πως η άκαμπτη στάση σε ένα πλαίσιο που διαρκώς μεταβάλλεται, δεν προσφέρει το παραμικρό. Ζημιώνει την κοινότητα, και κάνει τα μέλη της να αισθάνονται εγκλωβισμένα, σε ένα χώρο που δεν είναι

συμβατός με τη σύγχρονη εποχή. Ο τιμωρητικός ρόλος της ομάδας, δεν συνάδει με την εποχή, αλλά ούτε και με την τάση των ανθρώπων που θέλουν να γνωρίζουν, να αναζητούν, να ερωτεύονται και να διαθέτουν τους εαυτούς τους όπου και όπως εκείνοι επιθυμούν.

Το αξιακό σύστημα της Ευαγγελικής κοινότητας αλλάζει, με ή χωρίς τη συγκατάθεση του θεσμικού πλαισίου. Η δυναμική του παράγοντα άνθρωπος, που έχοντας κριτική σκέψη, νου, και γνώση, έδωσε νέα πνοή και νέο σχέδιο το οποίο καθόλου δεν ομοιάζει με το «κατ'επιταγήν». Αναγκαστικά προσαρμόστηκε η κοινότητα, ξέχασε την ομοιογένεια, και επέτρεψε στον κόσμο της να έχει προσωπική ζωή.

4. Σιωπηλές δράσεις

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναδείξω την προσπάθεια της κοινότητας να γίνει ορατή κάνοντας συντονισμένες προσπάθειες και δίνοντας έμφαση στις έννοιες «βοηθώ» και «επεκτείνομαι». Οι δράσεις είναι ήσυχες, «σιωπηλές», δείχνοντας μια αλτρουιστική διάθεση, υποκαθιστώντας και σε πολλές περιπτώσεις ακόμα και το ρόλο της πολιτείας. Με ύφος συμπάθειας, παρέχουν υπηρεσίες στους «χτυπημένους» από τη ζωή και τις επιλογές τους. Σε άλλες περιπτώσεις στήνουν εξέδρες και φωνάζουν δημόσια αυτό που πρεσβεύουν. Προσπαθούν να γίνουν ορατοί, αλλά διακριτικά, με την αίσθηση πάντα του μειονοτικού, άρα της έλλειψης πλεονεκτήματος. Το πλεονέκτημα το έχει η Ελληνική πολιτεία με το επίσημο θρήσκευμα.

Μέρος Α

Σχέσεις με την ομάδα εξουσίας.

Θα ξεκινήσω όμως αντίστροφα. Από τα γενικά στα πιο ειδικά. Από τη στοχοθεσία της ευαγγελικής κοινότητας θα περάσω στον τρόπο αντιμετώπισης, καθώς και στο status των θρησκευτικών μειονοτήτων, το οποίο συζήτησα και στο πρώτο κεφάλαιο (Οι Ευαγγελικοί της Ελλάδος μέσα στο πλαίσιο των θρησκευτικών μειονοτήτων), επικεντρώνοντας ειδικά το ενδιαφέρον στην Ευαγγελική κοινότητα. Αυτό έχει σημασία να το τονίσω ξανά, διότι δικαιολογεί τους τρόπους δράσης της κοινότητας και δίνει μια καλή εξήγηση στην στρατηγική που ακολουθείται από τους μειονοτικούς πληθυσμούς.

Από τον ομιλητή Β.Α. αναφέρθηκε ο όρος κρυφή ατζέντα. Ο όρος συνδηλώνει μια ολόκληρη αλληλουχία πραγμάτων σχετικά με την αντιμετώπιση των θρησκευτικών μειονοτήτων στον ελλαδικό χώρο που έχει ως αποτέλεσμα η δράση τους να είναι σιωπηλή. Με άλλα λόγια η στάση της πολιτείας καθορίζει και τους τρόπους δράσης τους. Επειδή υπήρξαν ενταγμένοι σε ένα σύστημα που δεν σεβόταν τη διαφορετικότητα, οι κινήσεις τους, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για δράση, γίνεται προσπάθεια να μην «προκαλούν». Η δράση ή οι δράσεις αυτές, έχουν καμουφλαρισμένο το στόχο λόγω της μέχρι πρόσφατα δυσμενούς θέσης τους στο θρησκευτικό-νομοθετικό στερέωμα. Έτσι, με μια δεύτερη ανάγνωση, μπορούμε να διακρίνουμε τον «πραγματικό» σκοπό αυτών, δηλαδή την ενίσχυση του αριθμού τους με κινήσεις που θα περάσουν από το θρησκευτικό–πολιτειακό σύστημα, απαρατήρητες.

Διακρίνεται διαφωνία μεταξύ των πληροφορητών όσον αφορά τον όρο κρυφή ατζέντα. Όσοι παραμένουν στους κόλπους της Ευαγγελικής επιρροής, ενίστανται στην περίπτωση ερώτησης που οδηγεί σε συμπεράσματα που δείχνουν στόχους που υποκρύπτονται με τη πρώτη

ματιά, και αμυνόμενοι υπερασπίζονται την αλτρουιστική προσπάθεια της κοινότητας τους, που είναι και σύμφωνη με το πνεύμα της Ευαγγελικής διδασκαλίας.

«Οι ευαγγελικοί στην Ελλάδα είναι μέσα στο πλαίσιο της Ορθόδοξης εκκλησίας»

Όσον αφορά το θέμα του «μερίσματος» που θα μπορούσε να λάβει η Ευαγγελική Εκκλησία από την πιθανή επιστροφή των ανθρώπων σε τόπους θρησκευτικής λατρείας ο Β.Α. απαντά: *«Σε παγκόσμιο επίπεδο αυξάνεται, στην Ευρώπη μειώνεται όσον αφορά το ευρύτερο προτεσταντικό δόγμα. Η αθεΐα αυξάνεται, η θρησκευτικότητα μειώνεται, ο γνωστικισμός αυξάνεται. Δεν είναι διαφορετική η τάση στην Ελλάδα. Γιατί τόσοι λίγοι Ευαγγελικοί στην Ελλάδα; Η απάντηση δεν είναι δύσκολη. Γιατί στην Ελλάδα υπάρχει μια πολύ συγκεκριμένη παράδοση, ισχυρότατη, η οποία καθορίζει εν πολλοίς την ταυτότητα την Ελληνική. Είναι η Ορθόδοξη Εκκλησία. Αυτό αν το αρνηθεί κάποιος, μάλλον εθελουφλεί. Οπότε οι Ευαγγελικοί στην Ελλάδα είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μας αρέσει δε μας αρέσει η Ορθοδοξία βοήθησε τον ελληνισμό να σταθεί στα πόδια του. Καταγράφω μια πραγματικότητα».* Τα λόγια του αφηγητή Β.Α αναφέρονται στις σχέσεις εκκλησίας–κράτους στην Ελλάδα καθώς και τον καθοριστικό ρόλο της Ορθοδοξίας στην ιεραρχική τοποθέτηση των θρησκευτικών μειονοτικών ομάδων. Έχοντας παραθέσει το νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα στο πρώτο κεφάλαιο, θα αναφέρω τις εμπειρίες όλων των ομιλητών για τη σχέση τους και γενικά τη ζωή τους μέσα στον κόσμο των ορθοδόξων. Θα αναδειχθούν με τον τρόπο αυτό οι ρατσιστικές συμπεριφορές και η ανάγκη διατήρησης μιας συμπαγούς ομάδας, η οποία θα φέρει τα χαρακτηριστικά μιας ενωμένης προτεσταντικής οικογένειας που θα καταφέρει να παραμείνει αλώβητη έξωθεν.

«Ο Γιάννης φοβάται το θεριό και το θεριό το Γιάννη»

Τα λόγια του ποιμένα Μ.Μ. της Ευαγγελικής Εκκλησίας είναι καταδεικτικά της σχέσης που υπάρχει με την ομάδα θρησκευτικής εξουσίας. Σχέση που δομήθηκε στο πέρασμα των ετών, πέρασε δυσκολίες, αμφιταλαντεύτηκε. Η Ευαγγελική Εκκλησία επιβίωσε, με απώλειες ίσως, με δυσαρέσκεια, με λειτουργική δυσανεξία και από τα δυο μέρη, αλλά διατηρήθηκε, χάρη στις προσπάθειες των πιστών, που θα εξετάσω στη συνέχεια. Ο Μ.Μ. αναφέρει:

«Θα χρησιμοποιήσω την παροιμία, ο Γιάννης φοβάται το θεριό και το θεριό το Γιάννη. Το θεριό, συγγνώμη για τη λέξη, είναι η μεγάλη εκκλησία, είναι η Ορθόδοξη Εκκλησία. Οι σχέσεις δεν ήταν καλές αλλά δεν υπήρχαν και επεισόδια τα οποία συνέβησαν. Οι μεν δεν δεχόταν τους δε. Εάν οι Ορθόδοξοι θεωρούσαν τους Ευαγγελικούς αιρετικούς, οι Ευαγγελικοί θεωρούσαν τους Ορθόδοξους μη χριστιανούς. Κλείστηκαν, απέκτησαν και στη πορεία μια νοοτροπία και κουλτούρα μειονοτικού, και

αυτό, όταν ήρθα,²⁰ ήταν ένας από τους στόχους να το βοηθήσω να το αποβάλουμε, γιατί δεν έχουμε τίποτα για να ντραπούμε, δεν κάναμε κάτι μεμπτό και δεν χρειάζεται να έχουμε μια τέτοια νοοτροπία. Είμαστε εδώ, καλούμαστε να ορίσουμε εμείς τον εαυτό μας και όχι οι άλλοι να μας ορίζουν και να έχουμε μια παρουσία θετική στην πόλη μας. Εμείς αγαπάμε την πόλη μας και θέλουμε το καλό της, δεν θέλουμε το κακό της.. Αρνούμαστε πολλά από τα οποία μας προσάπτουν όπως επίσης και δεν δεχόμαστε τον προσηλυτισμό. Ο προσηλυτισμός είναι κακό πράγμα. Βέβαια ο προσηλυτισμός δεν γίνεται από τη μια πλευρά μόνο, υπάρχει και ο αντίστροφος προσηλυτισμός. Να σας πω κάτι για τον αντίστροφο προσηλυτισμό. Όταν το παιδί μου έχει σπουδάσει και θέλει να γίνει δάσκαλος ή δασκάλα, αλλά είναι προϋπόθεση να είναι Ορθόδοξος, αυτός είναι αντίστροφος προσηλυτισμός. Όταν σαν αγόρι πάω στο στρατό αλλά δεν μου επιτρέπεται να γίνω αξιωματικός, εάν δεν αλλάξω, αυτός είναι αντίστροφος προσηλυτισμός και κάτι χειρότερο. Είναι και κρατική βία και με άσχημο τρόπο. Το κράτος λειτουργεί σαν το μακρύ χέρι της εξουσίας. Και η εκκλησία πέφτει σε αυτή την παγίδα. Απαξιώνει την ίδια της την αποστολή και τον ίδιο ο Χριστό και το μήνυμά του». Ο πάστορας της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου, Μ.Μ., με τρόπο σαφή και σε διάστημα δυο παραγράφων, εξηγεί τους λόγους που η ηγέτιδα θρησκευτική ομάδα στην Ελλάδα επιβάλλεται. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα λεγόμενα άλλων αφηγητών, οι οποίοι έχουν υποστεί τις συνέπειες του χριστιανο-ορθόδοξου προσανατολισμού της Ελλάδας.

«Άντε βρε αιρεतिकέ»

Οι φίλοι του Β.Α. κατά το πλείστον ήταν από την Ευαγγελική Εκκλησία. Οι γονείς του δεν έκρυψαν ποτέ την ταυτότητά τους και δεν φαίνεται από τα λεγόμενα, να αντιμετώπισαν ιδιαίτερα προβλήματα από τη συμβίωσή τους με άλλους. Βέβαια αναφέρει ότι «είχαμε κάποιους στη γειτονιά κακότροπους γείτονες οι οποίοι δημιουργούσαν κάποιο πρόβλημα. Κάποια παιδιά τα επηρέαζαν αυτοί οι γείτονες και (είναι λιγάκι αστείο), όταν παίζαμε π.χ. μπάλα και τσατιζόταν κάποιος, μπορεί να έλεγε άντε βρε αιρεतिकέ. Αλλά, εντάξει τώρα, καταλαβαίνεις. Ήτανε πάνω στο θυμό. Όπως θα μπορούσα να πω και εγώ άντε βρε κοντέ (ο αφηγητής είναι πολύ ψηλός), εκείνος θα έλεγε άντε βρε αιρεतिकέ. Δεν με επηρέαζε να παίζω με τα άλλα παιδιά».

Ίσως ο συσχετισμός να μην είναι απολύτως συμβατός, μιας και στην πρώτη περίπτωση θίγεται ο θρησκευτικός προσανατολισμός μιας ολόκληρης ομάδας, με τις παραδόσεις τον τρόπο ζωής και τις συνήθειες. Χαρακτηριστικά της μειονοτικής ομάδας της οποία ήταν μέλος, χωρίς

²⁰ Μελετιάδης, Μελέτιος Γεννήθηκε το 1960 στον Νέο Μυλότοπο του Νομού Γιαννιτσών. Το 1994 χειροτονήθηκε και ανέλαβε τη θέση του ποιμένα της ΕΕΕ Βόλου, την οποία διατηρεί έως σήμερα. Από το 2002 είναι πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Γενικής Συνόδου της ΕΕΕ, ενώ από το 2014 είναι και εκδότης του επίσημου περιοδικού της ΕΕΕ Αστήρ της Ανατολής. Υπήρξε μέλος πολλών συνοδικών επιτροπών και αντιπροσωπειών της ΕΕΕ σε οικουμενικά συνέδρια.

όμως λόγω ηλικίας να έχει κατανοήσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της και έτσι να μπορεί να υποστηρίξει τις θέσεις που τη διέπουν. Έτσι το «κοντός» ήταν ένα χαρακτηριστικό, που δεν μπορούσε να αντισταθμιστεί με τον χαρακτηρισμό αιρετικός. Σαν παιδί αυτό ίσως λειτουργούσε ως σημείο εκτόνωσης και πιθανής μείωσης του πλήγματος που δέχτηκε, χωρίς όμως οι όροι να είναι ίδιας ισχύος.

Ο Β.Α. θυμάται ένα δάσκαλο ο οποίος μετά από κάποιας μορφής ειδίκευση στη Γερμανία και γνωριμία με Προτεστάντες, τον κάλεσε μέσα στην τάξη και του είπε: *«Δε μου λες είσαι Ευαγγελικός; Εγώ έκτη δημοτικού. Κατουρήθηκα πάνω μου. Ξέρω εγώ τι να πω; Λέω, μάλιστα. Έλα., έλα λίγο να σου πω. Πηγαίνω εκεί και μου λέει. Οι Ευαγγελικοί είναι καταπληκτικοί άνθρωποι. Εγώ τους γνώρισα από κοντά. Και άρχισε να μου λέει καλά λόγια. Εκτός από αυτό δεν μπορώ να θυμηθώ τίποτε άλλο από δασκάλους και καθηγητές»*. Οι περισσότεροι φίλοι του προέρχονταν από την Ευαγγελική Εκκλησία. Όσοι συγγενείς του είχαν διαφορετική θρησκευτική τοποθέτηση αναφέρονται απλά, χωρίς να γίνεται επισήμανση για κάποιας μορφής σχέση, και η αναφορά εγκαταλείπεται σχεδόν αμέσως.

Η Φ.Σ. αναφέρεται σε λαϊκές προκαταλήψεις, που υπάρχουν για τους Ευαγγελικούς: *«Υπάρχουν κάποιοι που πιστεύουν πως πατούμε τις εικόνες, ή μας συγκρίνουν με τους μάρτυρες του Ιεχωβά. Μας θεωρούν αιρετικούς»*. Και εκφράζει την επιθυμία της: *«Θα είναι ευχής έργον να ενωθούν όλες οι εκκλησίες μαζί, να μην υπάρχει αυτή η έννοια αιρετικός. Με έχουν αντιμετωπίσει ως αιρετική. Ηρθε μια πελάτισσα μια φορά και έφερε μια φίλη της και είχα εγώ ένα ημερολόγιο που έγραφε ωραία εδάφια. Αυτή ήτανε πολύ φανατική ορθόδοξη και της είπα ότι είναι από την Ευαγγελική και τότε σταυροκοπήθηκε και είπε απαπαπαπα.. Και εγώ γέλασα βέβαια και της λέω, μα και εγώ πιστή είμαι, και λέει όχι, όχι, αιρετική, αιρετική.... αιρετική. Γέλασα γιατί και το Χριστό αιρετικό τον λέγαν. Τη στιγμή που διαβάζω την Αγία Γραφή, δεν νομίζω....»*. Διακρίνω τη δυσκολία «συρραφής». Ο κόσμος τους σε κάθε ευκαιρία αμφισβητείται και χλευάζεται. Η σιγουριά και η αυτονομία του Ορθόδοξου είναι προφανής και αυτό λειτουργεί αποκαρδιωτικά, αποδομώντας έστω και στιγμιαία την κοσμοθεωρία του μειονοτικού.

«Καλά Γιεχωβάς είσαι;»

Ο Δ.Β. στο γυμνάσιο αντιμετώπισε ρατσιστική συμπεριφορά, μιας και διαφοροποιήθηκε ο ίδιος στις απόψεις των συμμαθητών του ορθώνοντας ανάστημα και θέτοντάς τους υπόψιν ότι υπάρχει και αυτή η εκδοχή: *«Όταν έθεσα κάποιες απόψεις μου όχι δογματικές αλλά με την έννοια της Γραφής, και έλεγα, παιδιά, αφού η Γραφή λέει αυτό, εμείς γιατί κάνουμε αυτό; Εκεί στο γυμνάσιο που άρχισα να αντιλαμβάνομαι κάποια πράγματα, μου λέγαν, καλά, Γιεχωβάς είσαι; Καλά το πρώτο*

πράγμα που σου λένε είναι καλά Γιεχωβάς είσαι; Το να διαβάσει κάποιος τη Γραφή είναι προνόμιο μόνο των Γιεχωβάδων; Δεν είναι προνόμιο των Ορθόδοξων; Εσείς δεν διαβάζετε τη Γραφή; Τι την έχετε μονάχα κλειστή; Οι Ορθόδοξοι, η Ορθοδοξία βασίζεται πάνω στην Αγία Γραφή. Εκεί υπήρχε η μεγάλη πλάνη και η άγνοια. Και όταν ερχόμουν αντιμέτωπος με αυτό εκεί ένιωθα τη μεγάλη διαφοροποίηση, απέναντι στα άλλα τα παιδιά. Ενώ κατ'ουσίαν πιστεύαμε τα ίδια πράγματα, δεν τα πράττανε γιατί τους ήταν άγνωστα. Λες και ήταν άθεοι λες και δεν μεγαλώσανε σε αυτό το έθνος. Ρε παιδιά είναι δυνατόν να λέτε αυτά τα πράγματα, να θεωρείτε γραφικό κάποιον που διαβάζει τη γραφή, πάει το πρωί στην εκκλησία στη Ορθόδοξη, έστω Ορθόδοξη. Συνειδητοποιείς κάποια πράγματα και αρχίζεις και έρχεσαι σε αντιπαράθεση. Βλέπεις το λογικό με το παράλογο και αντιπαράτιθεσαι. Από ένα σημείο και μετά άρχισε να με ενοχλεί και ο διαχωρισμός Ορθόδοξος-Ευαγγελικός. Αυτό το διαχωρισμό δύσκολα τον αποδέχομαι. Δεν έχω κανένα πρόβλημα να νουθετηθώ από ιερείς ορθόδοξους που δεν διακατέχονται από εμμονές και προκαταλήψεις. Η πρώτη εκκλησία όταν συστάθηκε δεν είχε καμία ταμπέλα, Ορθόδοξος, Ευαγγελικός, Προτεστάντης, έτσι τα έφτιαζαν οι άνθρωποι. Επειδή μας αρέσει να παίρνουμε τη γραφή και να τη φτιάχνουμε στα μέτρα μας και να κάνουμε οπαδούς γύρω από αυτό. Εγώ ποτέ δεν τα ξεχώρισα. Που πηγαίναμε στην Ορθόδοξη και καθόμασταν στα έδρανα, που καθόμασταν δίπλα στον ψάλτη...».

Θεωρήθηκε γραφικός από τους ορθόδοξους συμμαθητές του όταν υποστήριζε την απευθείας ανάγνωση της Γραφής χωρίς άλλες εκδοχές. Κατά τη γνώμη του οι ορθόδοξοι συμμαθητές του δεν έκαναν πράξη τις ρήσεις των Γραφών και αυτή ακριβώς ήταν και η διαφοροποίησή του καθώς και το σημείο τριβής του με τους συνομήλικους του. Οι τριγμοί αυτοί τον έφεραν πολλές φορές απέναντί τους, γι' αυτό και υπήρξε μερίδα που τον θεώρησε γραφικό. Αυτό όμως που τον ενοχλούσε περισσότερο ήταν ο διαχωρισμός Ευαγγελικών, Καθολικών και Ορθόδοξων. Ο ίδιος δεν είχε πρόβλημα να νουθετηθεί από ορθόδοξους. Αναφέρει: «*Εμμονές υπάρχουν σε όλα τα δόγματα*» όμως «*αισθανόμουν ζεστά στην ορθόδοξη εκκλησία... Αισθανόμουν δέος στην ορθόδοξη εκκλησία. Όλη αυτή η μεγαλοπρέπεια μου δημιουργούσε μια ψυχική κατάνυξη*». Το ήθελε πιθανόν ο Δ.Β. να γίνει μέλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας αλλά, η «κοινότητα συναισθήματος» (Appadurai 1996), με δεσμούς «συμφερόντων, σκέψεων ή αισθημάτων» (Connerton 1989:37) δημιούργησε τη συγκεκριμένη σύμβαση, τοποθετώντας και οριοθετώντας τους ανθρώπους της κοινότητας σε συγκεκριμένα πλαίσια. Η ενόχληση του Δ.Β. δημιουργείται από τη θεοποίηση των αγίων. Δε θεωρούνται ότι μπορεί να έχουν θέση στη ιεραρχία ως ισότιμα μέλη με το Θεό, μιας και επρόκειτο για απλούς ανθρώπους. Αυτό είναι ίσως κομβικό σημείο και διαφορά του Ευαγγελικού με τον Ορθόδοξο. Οι άγιοι ως απλοί άνθρωποι δεν μπορούν να εξισωθούν με τον ένα και μοναδικό Θεό. Ο Δ.Β. επιθυμεί τη σύγκλιση, είναι θετικός προς το

Ορθόδοξο ιερατείο: «Υπάρχουν πολλοί Ορθόδοξοι ιερείς που αναγκάζονται να συμμορφωθούν ενώ τα βλέπουν όλα αυτά, ξέρουν όμως ότι αν διαφοροποιηθούν θα θεωρηθούν γραφικοί και αιρετικοί...Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ιγνάτιος με το δικό μας τον πάστορα έχουν τρομερά φιλικές σχέσεις. Σημαίνει ότι τα σημεία σύγκλισης είναι πολύ δυνατά. Και ο Ιγνάτιος²¹ είναι από τους ιερείς εκείνους τους συνειδητοποιημένους. Ξέρει τι του γίνεται και ξέρει σε ποιον πιστεύει».

«Το θεριό, συνγνώμη για τη λέξη, είναι η μεγάλη εκκλησία, είναι η Ορθόδοξη Εκκλησία»

Ο αφηγητής Ν.Π. κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του βρέθηκε ακούσια στο χώρο αυτό. Οι γονείς του είχαν ενστερνιστεί πλήρως τις αρχές του Ευαγγελικού δόγματος και η ενσωμάτωσή του στην ομάδα ήταν αναμενόμενη. Εδώ θα πρέπει να αναφέρω την «ανυπακοή» των γονέων σε βασικό τομέα της Ευαγγελικής αρχής: τη βάπτιστη των παιδιών στην Ορθόδοξη Εκκλησία για την αποφυγή του κοινωνικού στιγματισμού. Παρόλο δηλαδή που υπήρχε στράτευση, αυτή δεν απέκλεισε την εμπρόθετη δράση των ανθρώπων που ίσως βαθιά μέσα τους δεν πίστευαν καθ'ολοκληρία, αυτό που ο κλειστός κοινωνικός ιστός επέτασσε και έδρασαν κατά βούληση όταν επρόκειτο για το μέλλον και την τύχη των παιδιών τους. Αυτή ήταν η άποψή του Ν.Π. για τους γονείς του και για την συγκεκριμένη πράξη στην οποία προέβηκαν. Θα μπορούσε να μοιάζει με καταναγκασμό, αλλά Ο Ν.Π σχολιάζοντάς τη αναφέρει: «Ήταν έξυπνοι άνθρωποι».

Ο πληροφορητής Ν.Π. αναφέρει: «Θυμάμαι ότι είχα ένα δικό μου κόσμο πάντα, ένας κόσμος διαφορετικός από τον κόσμο των άλλων παιδιών, γι' αυτό δεν είχα παρέες. Δε θυμάμαι να είχα παρέες σαν παιδί». Μιλά για εσωστρέφεια της κοινότητας. Μια στάση που η κοινότητα τήρησε είτε από φόβο, είτε διότι τα χρόνια εκείνα δεν θεωρήθηκε απαραίτητο και αναγκαίο το «άνοιγμα».

Αναφέρει επίσης: «Μου είχαν λείψει οι υπόλοιπες παρέες λόγω της εκκλησίας. Τώρα νιώθω ότι θα μπορούσαμε να είχαμε κάνει πιο πολύ παρέα αν δεν ήμασταν τόσο απασχολημένοι με την Ευαγγελική εκκλησία. Αυτό μας κρατούσε πάντα απασχολημένους. Μας κρατούσε σε μία επαφή με την εκκλησία όχι απομόνωσης αλλά ίσως ενός ευγενικού περιορισμού».

Το παλαιότερο νομικό πλαίσιο καθώς και η επιρροή της Εκκλησίας στον ελλαδικό χώρο ήταν τα βασικά εμπόδια στην περαιτέρω ανάπτυξη των Ευαγγελικών κοινοτήτων. Υπάρχουν αρκετές παράμετροι που «επιβάλλουν» στους πολίτες του Ελληνικού κράτους να έχουν ένα συγκεκριμένο θρησκευτικό προσανατολισμό και να διοχετεύουν τα θρησκευτικά συναισθήματα,

²¹ Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος Γεωργακόπουλος. Χειροτονήθηκε το 1988.

από τα οποία μαθαίνουν να διακατέχονται, προς μια καθορισμένη κατεύθυνση Αυτό έχει άμεση σχέση με τη μετέπειτα συμπεριφορά, καθώς και τη διαχείριση των Ευαγγελικών δράσεων.

Ο Κοκοσαλάκης μιλώντας για τα όρια θρησκείας-κράτους στην Ελλάδα αναφέρει: «Η θρησκεία και το κράτος δεν έχουν διακριτά όρια και οι εθνικές ταυτότητες επανορίζονται. Η αυτονομία έθνους κράτους -δημιούργημα της νεωτερικότητας- εξασθενεί και αλλοιώνεται και έτσι οι παλιές διασυνδέσεις έθνους και θρησκείας αναβιώνουν. Ίσως τα φαινόμενα να είναι συγκυριακά ή παροδικά. Ο Gellner υποστήριξε ότι «ο ορθολογισμός ήταν η εκκοσμικευμένη συνέχεια του μονοθεϊσμού αλλά οι αξίες του ιουδαιο-χριστιανισμού είναι βαθιά ριζωμένες και διάχυτες στην ευρωπαϊκή κοινωνία» (2002:88). Η εκκλησία σήμερα στην Ελλάδα δίνει την εντύπωση σταθερότητας και της εξασφάλισης της ταυτότητας, παρουσιάζεται σαν αντίσταση στην αφομοίωση, και δίνει στους Έλληνες φαντασιακές ξεχωριστές ταυτότητες. Βήματα για να φανεί η Ελλάδα στα πλαίσια της Ευρώπης ως ένα κοσμικό κράτος έχουν γίνει αλλά οι πρακτικές της Ορθοδοξίας παραμένουν παρωχημένες και η εκκλησία συνδέεται στην ελληνική συνείδηση με δόξες περασμένες. Η Ελληνική Εκκλησία διατηρεί το ρόλο του προστάτη και η Ορθοδοξία είναι ακόμα φανερή σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής των Ελλήνων.

Είναι η Ελλάδα κοσμικό κράτος; Η Φουντεδάκη αναφέρει: «Κοσμικό θεωρείται το κράτος που αποδεσμεύεται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, που δεν υποστηρίζει ούτε κάποιο θρήσκευμα, ούτε τον αθεϊσμό, αλλά αντιμετωπίζει όλους τους πολίτες ισότιμα. Στην Ελλάδα η προσπάθεια απογαλακτισμού του κράτους από την εκκλησιαστική αγκάλη μέσω της εκκοσμίκευσης συγκρούεται με την προμετωπίδα: ‘Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδας’»(2002:184,204).

Ο Καραμούζης αναφέρεται στον εβδομαδιαίο προσηλυτισμό στον οποίο υποβάλλονται οι πολίτες του Ελληνικού κράτους κατά την φοίτησή τους στα ελληνικά σχολεία: «Σε ένα κράτος που προστατεύει συνταγματικά την ανεξίθρησκεία, οι μαθητές καλούνται σε εβδομαδιαίο προσηλυτισμό στο Ορθόδοξο Χριστιανικό δόγμα, επαφή σε αμιγώς εκπαιδευτικό επίπεδο με την θρησκεία ως έννοια και ως ιδεολογία. Και ας μη ξεχνούμε ότι η θρησκεία επιχειρεί να ανατροφοδοτεί νοηματικά το περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων ‘αναδημιουργώντας’ ουσιαστικά σε ένα επίπεδο ιερών επικαθορισμών την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ‘αναδημιουργίας’ αυτής είναι αφενός η διασύνδεση της κοινότητας με την ιερότητα της υπέρτατης δύναμης, αφετέρου η δημιουργία ενός περικλειστού συστήματος αξιολογικών κανόνων και συμβολικών αναπαραστάσεων στους οποίους ο άτομο οφείλει να συναίνεση προκειμένου να έχει νόημα η παρουσία του στον κοινωνικό χώρο» (2010:41).

Ο Χιωτάκης αναφερόμενος στην έννοια της εκκοσμίκευσης λέει: «Στην Ελλάδα δεν υπάρχει σαφής διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην θρησκευτική και στην κοσμική πλευρά του κράτους γιατί η θρησκεία εξακολουθεί να διαδραματίζει ένα εξαιρετικά σημαντικό ρόλο. Τα θρησκευτικά τελετουργικά επιτελούν και σημαντικές πολιτικές λειτουργίες. Με τον όρο εκκοσμίκευση (secularization) εννοούμε αρχικά μια θεώρηση που έχει ως επίκεντρο τις ανθρώπινες επιθυμίες και ανάγκες οι οποίες όμως προσεγγίζονται κατεξοχήν με γήινες και όχι μεταφυσικές ή υπερφυσικές αναφορές» (2002:329). Επίσης ότι «η ανθρώπινη θεώρηση στο πλαίσιο ενός σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους που έχει διαχωριστεί από τις παραδοσιακές θρησκευτικό-πολιτικές δομές εξουσίας, «απομαγικοποιείται και αποιεροποιείται σαν απόρροια ίσως ωρίμανσης του υποκειμένου κάτω από τις κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται στο άμεσο και στο ευρύτερο περιβάλλον του» (2002:336).

Ο Κόκκινος μιλώντας για την απρόσκοπτη επιλογή θρησκεύματος αναφέρει: «Στην Ελλάδα υπάρχουν δυο επίσημες εξουσίες, κράτος και θρησκεία, που πρέπει να παρέχουν προστασία η μια στην άλλη και μάλλον επιδιώκουν κοινούς σκοπούς. Η εκκλησία επαγρυπνεί όσον αφορά την εκπαίδευση, ελέγχοντας οποιοδήποτε έντυπο ή βιβλίο που δύναται ίσως να είναι βλαπτικό προς τους εκκλησιαστικούς κανόνες, τις ιερές παραδόσεις και τα μυστήρια, και παράλληλα ζητά την σύμπραξη των εκάστοτε κυβερνήσεων». Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που, παρόλο που η ανεξιθρησκεία είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη, στην ουσία αυτή η συνταγματική δέσμευση αναιρείται «εφόσον η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και η δυνατότητα απρόσκοπτης επιλογής θρησκεύματος εκλαμβάνεται εκ προοιμίου ως άσκηση πνευματικής βίας και θεωρείται προσηλυτισμός. Ασκώντας θρησκευτικό έλεγχο στην κοινωνία διαμορφώνονται δίκτυα πολιτικού, κοινωνικού και ιδεολογικού ελέγχου της διαφορετικότητας» (1997:103). Για το λόγο αυτό αναγκάζονται οι μειονοτικοί να ακολουθούν στρατηγικές μειονοτικού, δηλαδή να έχουν «κρυφές ατζέντες».

Γενικά οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα συναντούν αναρίθμητα νομικά και διοικητικά εμπόδια στην άσκηση της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Η αναφορά στην ελληνική πραγματικότητα που αφορά στην θρησκευτική τοποθέτηση των πολιτών και στις συνέπειες που απορρέουν από αυτή θα μπορούσε να κλείσει με τη φράση του ποιμένα της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου «Όταν είσαι μειονότητα τίποτε δεν είναι αυτονόητο». Συνεπώς δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς, την αγωνία των ανθρώπων της Ευαγγελικής κοινότητας, να ξεχωρίσουν από το συμπαγές μείγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος. Να ξεχωρίσουν και να διαφυλάξουν τις αξίες τους, χρησιμοποιώντας στρατηγικές και τρόπους με σκοπό την

επιβιώσή τους. Συνεπώς «η κρυφή ατζέντα» όρος που χρησιμοποιήθηκε αρνητικά βέβαια από τον ομιλητή Β.Α. είναι η μυστική στρατηγική που ακολούθησε η κοινότητα, προκειμένου να «επιπλεύσει» και να συνεχίσει να υπάρχει μέσα στην καλά οργανωμένη Χριστιανική Ορθόδοξη Εκκλησία της πόλης του Βόλου.

Μέρος Β

Δράσεις- δημόσια σφαίρα

Εστιάζοντας λοιπόν σε δεύτερη φάση στις δράσεις της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου, θα ξεκινήσω με τον Β.Α. ο οποίος, δίνοντας το στίγμα των δράσεων, εξηγεί πως τελικά ο στόχος δεν είναι ποσοτικός αλλά ποιοτικός.

«Οι δραστηριότητες της Ευαγγελικής κοινότητας είναι πολύ πιο ευρύτερες σε σχέση με το αποτέλεσμα των ανθρώπων οι οποίοι μεταστρέφονται και γίνονται Ευαγγελικοί. Αυτό δεν το βλέπουμε σαν αποτυχία οι Ευαγγελικοί. Γιατί αν ήταν η ατζέντα μας 'Ελάτε να γίνουμε Ευαγγελικοί', θα βρίσκαμε τρόπο να το κάνουμε. Άλλες οργανώσεις, -εμείς δεν είμαστε οργάνωση-οι οποίες δραστηριοποιούνται, βρίσκουν τρόπους να το κάνουν. Πως το κάνουνε; Έχουν κάποιο management, κάποιο τρόπο να το κάνουνε. Και κάποιοι τους ζηλεύουν. Εγώ δεν τους ζηλεύω». Εδώ διακρίνεται η άποψη του αφηγητή για τη δράση άλλων θρησκευτικών ομάδων, οι οποίες στην προσπάθειά τους να εμπλουτίσουν τους κόλπους τους με νέα μέλη, για να αυξηθούν αριθμητικά, δρουν με αθέμιτα προς την θρησκευτική αντίληψη των Ευαγγελικών. Συνήθως υπονοούνται οι Μάρτυρες του Ιεχωβά από τους οποίους αποστασιοποιούνται και λόγω χάσματος στην θρησκευτική πρακτική και, πιθανόν, λόγω σύγχυσης όσον αφορά τα χαρακτηριστικά τους. Ας μην ξεχνά κανείς την προσβολή που αισθάνονται όταν οι άνθρωποι τους αποκαλούν «Ιεχωβάδες».

Οι δράσεις της κοινότητας, παρότι είναι σχετικά «σιωπηλές», έχουν μια δόση αυτοπροσδιορισμού και προσπάθειας να γίνει εκείνη ορατή. Ο καθαρισμός των δημόσιων δρόμων από μέλη της κοινότητας μια ή δυο φορές το χρόνο με ένδυμα που ξεκάθαρα αναγράφει τα στοιχεία της θρησκευτικής τους ταυτότητας, έχει ως στόχο να γίνουν ορατοί, παράλληλα με τη δράση που φανερώνει περιβαλλοντική συνείδηση.

«Θα καθαρίζεις τα σκουπίδια τους»

Ο Β.Α. αναφέρει: *«Θα μπορούσαμε να ζητήσουμε δημοσιότητα, αλλά δεν τη θέλουμε. Θα μπορούσαμε να πάρουμε ένα δημοσιογράφο να είναι εκεί. Δεν το κάνουμε ποτέ. Αν θέλαμε δημοσιότητα θα την είχαμε. Ο λόγος που το κάνουμε: Είμαστε διάκονοι-υπηρέτες του Θεού στο να*

φροντίζουμε τη φύση». Και συνεχίζει: «Είναι σαν να είσαι ιδιοκτήτης ενός σπιτιού που πολλοί άνθρωποι μπαίνουν και βγαίνουν κάθε μέρα. Αλλά είναι δικό σου. Μπαίνουνε ρυπαίνουνε, κάνουν φασαρία ρίχνουν σκουπίδια, το βρωμίζουν, τους τοίχους τους μαυρίζουν. Τι θα κάνεις δικό σου είναι το σπίτι! Θα καθαρίζεις τα σκουπίδια τους. Αυτοί μπορεί να συνεχίσουν να ρυπαίνουν. Δεν πειράζει. Εγώ θα ξανακαθαρίσω. Δεν πειράζει. Δικό μου είναι. Γιατί είναι δικό μου. Το πονάω. Το δικό μου όχι με την έννοια της ιδιοκτησίας, αλλά είναι του Θεού η δημιουργία».

Η έννοια του δικό μου, δικό σου, είναι κάτι που ακούστηκε και σε άλλες συνεντεύξεις. Ο Ν.Π αναφέρει χαρακτηριστικά πως «*λειτουργούν σαν να τους ανήκει*», σαν να «*υπερυψούνται*», σαν να έχουν οριστεί τοποτηρητές του Θεού και ελέγχουν την ιδιοκτησία, σαν επιστάτες μας περιουσίας που έχει ανάγκη από φύλαξη και επιστασία, και οι Προτεστάντες είναι εκ Θεού ορισμένοι να προστατεύουν σιωπηλά και χωρίς φανφάρες²² και πολλά λόγια. Ορατοί διακριτικά και μαζί αόρατοι, μιας και δεν επιθυμούν να προκαλούν το κοινό αίσθημα, λέγοντας ότι δεν έχουν ανάγκη να τους προσέξει κάποιος, γιατί γνωρίζουν καλά τη θέση τους στο θρησκευτικό οικοδόμημα. Η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών είναι θεμέλιο του Προτεσταντισμού. Η κυρίαρχη ιδέα του Προτεσταντισμού για την κοινή δράση με αποτέλεσμα την ευημερία του συνόλου.

Στην Omri (2008) γίνεται αναφορά στην προτεσταντική κοινότητα του Knoxville του Tennessee. Η κοινότητα των προτεσταντών δραστηριοποιείται με ακτιβιστικές δράσεις. Οι προτεστάντες του Knoxville ασχολούνται με πίστη η οποία βασίζεται στον ακτιβισμό και την κοινωνική ευαισθητοποίηση. Ένας Ευαγγελικός ακτιβισμός που δείχνει συμπόνια και υπευθυνότητα, αλλά και λογοδοτεί. Δηλαδή μια προσωπική ευθύνη που συνδέεται με τις θρησκευτικές επιταγές, που απορρέουν από την συνολική ρουμπρίκα της χριστιανικής ιεραποστολής. Τα δώρα της θείας χάριτος είναι μια αμοιβαία υποχρέωση των πιστών και πρέπει να αποδοθούν στους αποδέκτες, με τη μορφή ακτιβιστικής δράσης. Αρχίζουν να χρησιμοποιούν την τεχνολογία, πράγμα που το βλέπουμε και στην κοινότητα των Ευαγγελικών, η οποία έχει δική της ιστοσελίδα²³ και προφίλ στο Facebook. Κερδισμένος όποιος χρησιμοποιεί την τεχνολογία. Βγαίνουν από τα στενά πλαίσια του ναού, δραστηριοποιούνται στο διαδίκτυο, δημοσιοποιώντας τις δράσεις τους και έτσι έχουν μεγαλύτερη απήχηση, στο νεανικό κοινό.

Μια άλλη δράση αφορά τη μέριμνα της κοινότητας για τους πρώην χρήστες ναρκωτικών, τα άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης. Ο OKANA²⁴ είναι στα πλαίσια των δράσεων της Ευαγγελικής κοινότητας. Τα μέλη της κοινότητας φροντίζουν να έρχονται σε επαφή με άτομα που βρίσκονται στη διαδικασία απεξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες. Κάθε Δευτέρα πρωί στην

²² Φανφάρα: μουσική πανηγυρικού χαρακτήρα εκτελούμενη από χάλκινα όργανα.

²³ <http://www.eeevol.gec.gr/> Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία του Βόλου.

²⁴ OKANA: Οργανισμός κατά των ναρκωτικών. Διακόσιοι είναι σήμερα οι θεραπευόμενοι πρώην χρήστες ναρκωτικών στον OKANA Βόλου.

παλαιά πτέρυγα του νοσοκομείου του Βόλου χορηγείται μεθαδόνη στα άτομα που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης. Στο σημείο αυτό λοιπόν, έξω ακριβώς από το χώρο του νοσοκομείου όπου μαζεύονται οι άνθρωποι αυτοί, για κάποιες ώρες βρίσκεται μικρή ομάδα Ευαγγελικών προσφέροντας σάντουιτς και τσάι.

Ο Β.Α. κάνοντας αναφορά στις δράσεις της κοινότητας: *«Αυτό σαν δυναμική κάποτε φθίνει και κάποτε είναι πιο ισχυρό, δεν είναι σταθερό. Όμως εν πολλοίς υπάρχει (Αναφορά στις γενικότερες δράσεις της κοινότητας). Για παράδειγμα κάθε Δευτέρα που μαζεύονταν οι ναρκομανείς γιατί ήταν η ώρα που χορηγούνταν η μεθαδόνη, πηγαίναμε με ένα ζεστό τσάι το χειμώνα και σάντουιτς. Τι κάναμε; Στήναμε ένα τραπέζι και ερχόταν κόσμος».*

Ήρθε κάποιος από αυτούς στην εκκλησία; Ο Β.Α. αναφέρει: *«Για την ακρίβεια κανένας από τους ναρκομανείς. Αλλά ένας πατέρας και μια μητέρα. Έκτοτε έρχεται στην εκκλησία. Αλλά ο σκοπός μας δεν είναι αυτός. Δεν έχουμε επιδίωξη πίσω από το τσάι. Δίνουμε το τσάι. Βοηθάμε τους ανθρώπους που είναι δυστυχισμένοι, τσακισμένοι. Πάμε και βοηθάμε».* Η κοινότητα βοηθά και συμπαραστέκεται στους «αδύναμους», σιωπηλά, κρυφά, εκεί που κανένας άλλος δεν το έχει σκεφτεί. Τσάι στους ναρκομανείς, είναι κάτι που η Ελληνική πολιτεία δεν θα σκεφτόταν. Μια στρατηγική που μπορεί να αποδώσει κάποια στιγμή και να φέρει στο χώρο της κοινότητας ευγνώμονες πιστούς.

Η Φ.Σ. αναφέρει ότι: *«Οι κυρίες από τον Άγιο Δομνίκο ήρθαν, γιατί κάποιες κυρίες Ευαγγελικές στην Ερμού έχουν ζεστό τσάι και σάντουιτς και τοστ..... όχι όχι τα τοστ τα δίνουν στους ναρκομανείς, κάθε Δευτέρα που παίρνουν αυτό πως λέγεται, ναι μεθαδόνη. Πήγαιναν και δίναν το πρωί ζεστό τσάι και σάντουιτς σε όλους και πήγαιναν και τους μιλούσαν για το Χριστό ή άλλοι πήγαιναν και τρώγαν. Δεν ρωτούσαν καν. Γιατί ο Χριστός αγαπάει. Και αν ενδιαφερόταν κάποιος, ρωτούσε. Δεν έτυχε να ενδιαφερθεί κάποιος. Αλλά πήγαιναν (τους ξέραν) κάθε Δευτέρα και Τρίτη το πρωί πήγαιναν για ζεστό τσάι ή καφέ ή σάντουιτς. Με αγάπη, ξέραν ότι θα πάνε κάποιοι άνθρωποι και με αγάπη θα τους δώσουν αυτό, χωρίς αντάλλαγμα βέβαια. Φυλλάδια όχι».* Δεν ρωτήθηκε για τα φυλλάδια, αλλά μετά από προσωπική παρατήρηση στο χώρο, δεν εντόπισα φυλλάδια. Το γεγονός είναι πως η ίδια το σκέφτηκε και το αρνήθηκε, χωρίς να υπάρξει καμία νύξη γι αυτό.

Ο Β.Α. συνεχίζει αναφερόμενος στα συσσίτια που δίνονται στον Άγιο Νικόλαο²⁵ του Βόλου, κεντρική εκκλησία, πολύ κοντά στο κτίριο της Ευαγγελικής: *«Το ίδιο γίνεται και με το*

²⁵ Άγιος Νικόλαος, ορθόδοξη εκκλησία στο Βόλο.

συσσίτιο της ορθόδοξης εκκλησίας. Τα προηγούμενα χρόνια οι μόνοι νέοι που βοηθούσαν ήταν οι νέοι της δικής μας εκκλησίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία έλεγε: Που είναι οι δικοί μας νέοι, μόνο οι δικοί σας έρχονται. Εμείς δεν έχουμε τη δύναμη, είμαστε μειονότητα, μόνο να συμβάλλουμε μπορούμε». Η σχέση με την Ορθόδοξη σε αυτό το επίπεδο και σε αυτή τη χρονική συγκυρία είναι αγαστή και υπάρχει πνεύμα συνεργασίας.

Ακόμη μια αναφορά από τον Β.Α. στις πρόσφατες δράσεις στην Ειδομένη στον Πειραιά και στη Μυτιλήνη, όπου οι κοντινές γεωγραφικά Ευαγγελικές Εκκλησίες είναι παρούσες, κάνοντας διανομή σάντουιτς, στις Σέρρες με κατασκευές φόρτισης κινητών τηλεφωνικών συσκευών. «Δηλαδή θα πάνε οι μετανάστες να γεμίσουν την εκκλησία των Σερρών;» μας λέει ο Β.Α. «Δεν υπάρχει καμία κρυφή ατζέντα. Η Ευαγγελική Εκκλησία έχει παρουσία εκατόν πενήντα χρόνια. Σιγά τους αριθμούς των Ευαγγελικών. Μια αποτυχία, αν το θέλαμε έτσι». Ο αφηγητής ξεκαθαρίζει το τοπίο, αναφέροντας παράλληλα τον όρο «κρυφή ατζέντα», αποποιούμενος τον ισχυρισμό ότι οι δράσεις αυτές, αποτελούν στρατηγικές επιβίωσης.

Η δράση όμως της Ευαγγελικής κοινότητας δεν περιορίζεται σε αυτά. Ο Β.Α. αναφέρει ότι «Στη Θεσσαλονίκη υπάρχει νοσοκομείο, γηροκομεία δυο κέντρα απεξάρτησης ναρκομανών, το ίδιο και στην Κατερίνη που υπάρχει γηροκομείο από το 1980. Ποτέ δε ζητήθηκαν ταυτότητες Ευαγγελικός ή Ορθόδοξος για να σε δεχτώ, ποτέ. Η επιρροή της Ευαγγελικής Εκκλησίας είναι πολύ ευρύτερη από τον αριθμό των πιστών που πηγαίνουν και συναθροίζονται». Και πάλι εντοπίζεται εδώ η πεποίθηση πως ό,τι γίνεται αποσκοπεί στο καλό, και δεν έχει «άλλο» στόχο.

Οι συναυλίες είναι ένα άλλο πεδίο δράσης. Οι συναυλίες που φέρουν το στίγμα των Ευαγγελικών κοινοτήτων πραγματοποιούνταν ιδιαίτερα στο παρελθόν αρκετά συχνά, ώστε τα μέλη των διαφόρων κοινοτήτων της Ελλάδας να συναντηθούν σε πλαίσιο ψυχαγωγικό, να ανταλλάξουν απόψεις, να γίνουν ορατοί στη δημόσια σφαίρα και να κάνουν όπως ένας αφηγητής ανέφερε «θρησκευτικό καμάκι». Ο όρος δεν είναι δόκιμος αλλά είναι πολύ ενδεικτικός ότι αυτές οι συναυλίες αποτελούσαν και αποτελούν σε λιγότερο βαθμό σήμερα, μιας και γίνονται πολύ λιγότερες, σε σχέση με το παρελθόν, στρατηγικές επιβίωσης.

Ο Β.Α. λέει: «Δεν υπάρχει εκδήλωση στην οποία να μη σηκωθεί κάποιος να πει κάτι πνευματικό. Κεντρικό ζήτημα μέσα στην ευαγγελική λειτουργία είναι το κήρυγμα. Για τρία πέντε λεπτά κάποιος κάτι θα πει. Δε θα πει, θέλετε να γίνετε ευαγγελικοί; (αστείο). Θα μπορούσε πάντως, αν το έχει στην ατζέντα του, να το καταφέρει και από αποτέλεσμα μηδέν να έχει αποτέλεσμα πέντε. Δεν έχουμε αποτέλεσμα μετρήσιμο. Ούτε από ανθρώπους που έρχονται στην εκκλησία την Κυριακή

το πρωί. Εβδομήντα τριάντα στο ξαναλέω άμα θες. Πως γίνεται δηλαδή... Ούτε αυτούς δεν κάνουμε Ευαγγελικούς. Για ποιο λόγο; Δεν είναι αυτή η επιδίωξή μας να πούμε σε κάποιον να γίνει Ευαγγελικός. Υπάρχουν Ευαγγελικοί που είναι χειρότεροι».

Η αναφορά στο εβδομήντα –τριάντα επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στη διάρκεια της συνέντευξης και ακούγεται σαν να επιβεβαιώνεται κάποια προσπάθεια. Δηλαδή ο τόνος της φωνής μοιάζει πανηγυρικός και ο Β.Α. είναι χαρούμενος που συμβαίνει αυτό. Είναι εκεί, άρα κάτι καλό θα γίνεται για να προτιμούν «εμάς», από τους επίσημους και επικρατούντες «άλλους».

Ο Β.Α. καταλήγει: «*Η γραμμή του Ευαγγελικού είναι: Δεν με ενδιαφέρει, μη γίνεις Ευαγγελικός. Αυτό που θέλω είναι να σε βοηθήσω αν έχεις μια ανάγκη, να σε διακονήσω αν έχεις δυσκολία, να σε ταΐσω αν πεινάς, να κάνω μια συναυλία κλασσικής μουσικής και να έρθεις να ευχαριστηθείς*».

Υπάρχουν όμως και κάποιοι που διαφωνούν με το σκεπτικό αυτό και δίνουν άλλη διάσταση στους λόγους για τους οποίους παρέχεται η βοήθεια. Δεν βλέπουν μια αμιγώς χριστιανική προσέγγιση της έννοιας «βοηθώ» αλλά διακρίνουν ιδιοτέλεια στην προσπάθεια αυτή.

Ο αφηγητής Ν.Π. κάνει μια παρατήρηση στα πλαίσια μιας ελεύθερης συζήτησης πάνω στο θέμα του καθαρισμού δημοσίων χώρων ως δράση των Ευαγγελικών ομάδων. «*Φροντίζω τη γη γιατί είμαι ανώτερο ον. Έχω τη θεία χάρη και υπάρχει εντολή από το Θεό. Με κίνητρο ότι ο Θεός το έφτιαξε αυτό το κομμάτι, βγαίνουμε να καθαρίσουμε γιατί βλέπουμε το Θεό μέσα σε αυτό*». Η παρατήρηση «ανώτερο ον» είναι ενδεικτική μιας στάσης που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σνομπισμός, που όμως δεν παρατήρησα ή ένιωσα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Όμως σε συζητήσεις που δεν μαγνητοφωνήθηκαν, ο όρος σνομπισμός είναι κάτι που άκουσα για τις κοινότητες των προτεσταντών.

Ο Ν.Π. αφηγείται τα εξής για τις συναυλίες: «*Πηγαίναμε κάναμε εκστρατείες. Φαντάσου κάναμε ολόκληρες συναυλίες σε όλες τις πλατείες της Ελλάδος, έχουμε γυρίσει, έχουμε στήσει σκηνές, δηλαδή πολύ μεγάλα stage. Έχουν έρθει και μουσικοί από το εξωτερικό με καταπληκτικό εξοπλισμό, παίζοντας συναυλίες, υμνώνοντας το Θεό στις πλατείες, χωρίς άδειες τις πιο πολλές φορές, με επεισόδια με τις αστυνομίες τις πιο πολλές φορές. Και αυτά μόνο και μόνο για να διαδώσουμε το Ευαγγελικό δόγμα*». Το λέει ξεκάθαρα ο αφηγητής εδώ, οι συναυλίες ήταν στρατηγική επιβίωσης. Τρόπος προσέγγισης, νέων πιστών με μουσική, ψυχαγωγία, και μέσα στο πλαίσιο αυτό προσεγγιστική διάθεση.

Ο αφηγητής Ν.Π. μιλά για τις συναυλίες σαν τον πιο συνηθισμένο τρόπο, προσπάθειας να γίνουν ορατοί και να συνομιλήσουν «μουσικά» αρχικά και στη συνέχεια πραγματικά με ανθρώπους που είχαν την πρόθεση να προσεγγίσουν. *«Φτιάχναμε γκρουπ, παίζαμε, κάναμε συναυλίες σε διάφορα μέρη της Ελλάδος, κάτι που είχε μια διάδραση, είχε απήχηση, αυτό ήταν που επιθυμούσα»*. Ως νεαρός μουσικός το όνειρό του πραγματοποιήθηκε μέσα από τις προγραμματισμένες ενέργειες της κοινότητάς του. Η προσέλκυση νέων μελών, ήταν μέσα στα θρησκευτικά καθήκοντα των Ευαγγελικών και ένας έμμεσος και πολύ λαοφιλής τρόπος, ήταν οι συναυλίες σε άλλες πόλεις όπως η Θεσσαλονίκη.

Σε ελεύθερη συζήτηση με πληροφορητή, υπήρξε αναφορά στον τρόπο προσέγγισης των υποψήφιων ατόμων, καθώς και στρατηγική που ακολουθούνταν, ώστε να πεισθούν οι παρευρισκόμενοι που έδειχναν ενδιαφέρον και να έρθουν στο χώρο της εκκλησίας. Θεωρώ πως είναι από τα πιο ενδιαφέροντα κομμάτια της έρευνας, το οποίο όμως έχω ενδοιασμούς να παρουσιάσω λόγω της σχέσης και της καθημερινής επαφής με τα άτομα της κοινότητας.

Ο Δ.Β. για τις συναυλίες επιβεβαιώνει τα λεγόμενα του Ν.Π.: *«Κάποιοι συγκινούνταν από αυτό που άκουγαν και προσπαθούσαν να έρθουν σε επαφή»*. Επιβεβαιώνοντας τον προσηλυτιστικό ρόλο των συναυλιών (*«Η συναυλία είχε σκοπό να προσελκύσει»*), μιλά για το πόσο διευρυμένο είναι το πνεύμα της Ευαγγελικής Εκκλησίας και μπορεί να συμπεριλάβει στους κόλπους της ανθρώπους έχοντας ως στόχο *«να μάθει ο κόσμος πώς να πιστεύει»*, την εκμάθηση του ορθού τρόπου πίστης και λατρείας την οποία κατέχουν κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος τα μέλη της κοινότητας. Βέβαια *«δεν υπάρχει το αλάθητο του Πάπα»*, κάτι που επαναλαμβάνεται συνεχώς σαν να ζητά άφεση στην περίπτωση που κάνει λάθος σε όλα αυτά που ένθερμα υποστηρίζει. Οι συναυλίες απέδιδαν όπως φαίνεται, γι αυτό και οι κοινότητες επένδυναν σε αυτές.

Η Φ.Σ. μιλά για άλλη μια δράση της Ευαγγελικής κοινότητας του Βόλου: *«Γίνονται προσπάθειες από τους φοιτητές που κάνουν κάποιες συγκεντρώσεις-μιλάνε κάτι...κάτι γίνεται. Έχουνε τη νεολαία και μαζεύονται όλα τα παιδιά. Φέτος ήρθαν παιδιά από άλλες πόλεις που είναι Ευαγγελικοί και μοιράζουνεόχι φυλλάδια ,συζήτηση κάνουνε»*. Τι μοιράζουνε δεν μπόρεσα να μάθω. Γενικά οι περισσότεροι πληροφορητές άθελά τους δώσανε κάποιες πληροφορίες.

Μα που γίνεται αυτή η συζήτηση; Η Φ.Σ. λέει *«Στη σχολή. Δεν ξέρω. Κάποιοι συμμετέχουν στα συσσίτια. Πηγαίνουν και προσφέρουν εθελοντική εργασία στον Αγ. Νικόλα. Όχι για να τους προσηλυτίσουν στην Ευαγγελική Εκκλησία. Γιατί τους μιλούν για το Χριστό»*

Στον Άγιο Νικόλα, δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα; Η Φ.Σ. αναφέρει *«Όχι ο γιος του ποιμένα του Μ. πήγαινε και βοηθούσε συνέχεια το παιδί. Και η εκκλησία έδωσε φρούτα στον Αγ.*

Νικόλαο. Δεν πήγαν να κάνουν προσηλυτισμό. Το κάνουν για τη δόξα του Θεού. Για να βοηθήσουν τον άνθρωπο που έχει ανάγκη. Δεν νομίζω ότι ανοίγουν συζήτηση. Στα παιδιά όμως πρέπει να ανοίγουν συζήτηση. Για να έρθουν στην Ευαγγελική. Απλώς βλέπουν τη συμπεριφορά των παιδιών και σου λέει τι συμβαίνει με εσάς. Τους βλέπουν με την παρέα, βλέπουν άλλη κουλτούρα είναι αλλιώς. Σου λέει πάντα είστε πιο ήρεμοι, γιατί, τι συμβαίνει, φαντάζομαι...». Η δράση της κοινότητας επεκτείνεται και στους φοιτητικούς κύκλους. Το μη δόκιμο «θρησκευτικό καμάκι» ίσως να βρίσκει εφαρμογή στους φοιτητές. Κατά την αφηγήτρια η περιέργεια των άλλων φοιτητών είναι που προκαλεί τη συζήτηση. Βλέπουν άλλη κουλτούρα, είναι πιο ήρεμοι οι φοιτητές που είναι μέλη της Ευαγγελικής κοινότητας και αυτό προκαλεί περιέργεια στους υπόλοιπους φοιτητές. Ως «κουλτούρα» η αφηγήτρια εδώ πιθανόν εννοεί την καλλιέργεια των νέων της ομάδας της, το πρᾶο και ήρεμο πνεύμα, το διαφορετικό και πιο υψηλό πνευματικό επίπεδο. Αυτό είναι παιχνίδι στρατηγικής και προσέλκυσης των περιέργων εφήβων; Η Φ.Σ συνοψίζοντας αναφέρει τα εξής: «Έχουμε μείωση, πτώση. Δεν το βλέπουν με ανησυχία. Αν μπορούσαμε να κάνουμε κάτι για να δει ο κόσμος και να πει θέλω να πάω σε αυτή την εκκλησία. Να πάει ο άλλος να σωθεί, να πιστέψει στο Θεό και όχι στα ημίμετρα». Βλέπει με ανησυχία το θέμα του διαρκώς μειούμενου πληθυσμού της κοινότητας. Η αφηγήτρια επιθυμεί η κοινότητα να προβεί σε ενέργειες που θα τη βοηθήσουν να μεγαλώσει και να γίνει και πάλι ισχυρή.

Η προσπάθεια αύξησής τους μέσα από την εισροή καινούριων ατόμων θα ήταν ευχής έργον για την κοινότητα. Γίνονται προσπάθειες και μάλιστα αρκετές να αποφευχθεί συρρίκνωση μιας κοινότητας που αγωνίζεται να επιβιώσει και να κρατηθεί στη θέση και το ύψος που της αναλογεί. Οι δράσεις πιθανόν να είναι άκαρπες, αλλά ίσως και όχι, με τα μέλη να συνεχίζουν την προσπάθεια μέσα από διόδους που φαίνονται σαν να περνάνε απαρατήρητες από την ισχυρή Ορθόδοξη Εκκλησία. Σε έναν αγώνα όμως που είναι άνισος σε σχέση με τη Ορθόδοξη ομάδα, μιας και ως μειονότητα δεν παρέχουν ίσως τα εχέγγυα που θα μπορούσαν να προσελκύσουν τον πιθανό αναζητούντα. Ας μην ξεχνά κανείς και το στίγμα του «αιρετικού», του «Ιεχωβά», που διαμόρφωσε τελικά τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανθρώπων αυτών. Η κρυφή ατζέντα πρέπει να ειπωθεί και ως αποτέλεσμα, φόβου, δυσπιστίας, ανασφάλειας, που καλλιεργήθηκε με την πάροδο των ετών.

Η κοινότητα όμως δεν κλείνεται σε «τελετουργική πανοπλία» (Halbwachs 2013: 229). Αντί να επιδείξει εσωστρέφεια, επιδίδεται σε δράσεις που θα μπορούσαν δυνητικά να φέρουν αποτελέσματα. Διοργανώνει συναυλίες, προσφέρει βοήθεια στους αναξιοπαθούντες, καθαρίζει παραλίες, δρόμους, προσφέρει μέρος του συσσιτίου των απόρων, και «απλώνει το χέρι» προς την Ορθοδοξία. Κάνει άνοιγμα προς τους νέους, επιδεικνύοντας ένα προφίλ καλλιεργημένου

πνεύματος, βοηθά μετανάστες, πρόσφυγες, και προβαίνει σε δράσεις που είναι συμβατές με το ίδιο του χριστιανισμού.

Επιφανόμενη και αναγκαστική η μη προσήλωση της κοινότητας σε παραδοσιακούς τύπους λατρείας, προσπαθώντας να συμβιβαστεί με τη σημερινή παραγωγικότητα, στοχεύει παράλληλα στην αύξηση της δύναμής της. Η κοινότητα αναδιπλώνεται. Είναι στρατηγική επιβίωσης οι δράσεις της, το αποτέλεσμα όμως πιθανόν να μην είναι το προσδοκώμενο. Αυτό συμβαίνει διότι: Η θρησκεία, στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην παράδοση και στο «χειραφετημένο πλήθος». «Μόνο οι ήδη προσηλυτισμένοι προσηλυτίζονται» λέει ο Bourdieu (1999:180). Αν οι στρατηγικές έχουν αποτέλεσμα, είναι γιατί απευθύνονται σε αυτούς που είναι έτοιμοι να ακολουθήσουν.

Οι συναυλίες, η προσεγγιστική προσπάθεια που γίνεται στους αναξιοπαθούντες, οι δράσεις που αφορούν το περιβάλλον, είναι όλες μια προσπάθεια διαχείρισης μια κατάστασης που δεν είναι αναστρέψιμη. Η επιβολή της Ορθόδοξης ηγεμονικής ομάδας κάνει του Ευαγγελικούς να αισθάνονται αδύναμοι και να προχωρούν σε κινήσεις προς διάφορες κατευθύνσεις, που όμως δεν έχουν αποτέλεσμα. Ο τρόπος που λειτουργεί η κοινωνία γύρω τους, κάποιες φορές στιγματίζοντας την προσωπική τους θρησκευτική τοποθέτηση, κάνει τα μέλη της κοινότητας να δρουν με τρόπους αποσπασματικούς και ασυντόνιστους. Η φανερή και πομπώδης ωφελμιστική δράση είναι απαγορευμένη, διότι δημιουργεί τριγμούς στο περιβάλλον το οποίο ζουν. Επιζητώντας την αποδοχή των συμπολιτών τους, και μη θέλοντας να προκαλέσουν, κινούνται προσεκτικά έχοντας πάντα κατά νου ότι ο χρόνος τελειώνει και θα πρέπει να σώσουν το «ναό». Διαβλέπουν πως το τέλος έρχεται και προσπαθούν να κρατήσουν όρθιο ότι έχει απομείνει. Οι σιωπηλές δράσεις είναι αποτέλεσμα της περιρρέουσας κατάστασης, που τους επιβάλλει να περισώσουν το δικαίωμά τους στο θρησκευτικό μέρος. Το πραγματοποιούν αυτό με στρατηγικές μειονοτικού. Μήπως όμως κάνουν μάχη σε λάθος πεδίο; Μήπως πρέπει να βγουν έξω από το ναό ως υλικότητα; Η θρησκευτικότητα παίρνει σήμερα τόσο νέες μορφές....

5. Συμπεράσματα

Συνεχίζω να παρατηρώ την Ευαγγελική κοινότητα καθημερινά, μιας και ο εργασιακός μου χώρος απέχει από το κτίριο της Ευαγγελικής Εκκλησίας μόλις δέκα μέτρα. Από την αρχή της μελέτης μέχρι τώρα, η εικόνα είναι διαφορετική. Μάλλον εντοπίζω απώλειες αφού παρατηρώ τη δράση τους εδώ και δυο χρόνια. Με προβληματίζει το γεγονός πως, παρά τις προσπάθειές τους, ο αριθμός των πιστών είναι μικρός. Είναι μια μετανεωτερική θρησκευτική εποχή, όπου οι θρησκευτικές κοινότητες δεν πείθουν το κοινό, τουλάχιστον με τους συμβατικούς τρόπους.

Θα κλείσω τη μελέτη κάνοντας μια μικρή αναφορά στο ζήτημα της θρησκευτικής νεωτερικότητας. Σκοπός αυτής της σύντομης αναφοράς είναι να συνδέσω το χθες με το σήμερα, το παρελθόν με το παρόν και να αναζητήσω μέσα από αυτή τη διαδικασία, την αιτία της υποτιθέμενης εξαφάνισης των θρησκειών, αλλά και την επαναφορά τους στο προσκήνιο. Η ανάλυση είναι γενική και μπορεί να αναγνωστεί ως προβληματισμός που δημιουργήθηκε κατά την έρευνά μου στην Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου. Δεν είναι αποκομμένη από το γενικότερο πλαίσιο της εργασίας αλλά συμβάλλει στη στοχοθεσία της. Είναι η προσπάθεια τοποθέτησης της συγκεκριμένης θρησκευτικής κοινότητας χωρικά και χρονικά.

Οι θρησκευτικές ομάδες, όπως και η κοινότητα που μελέτησα, προσπαθούν να συμβαδίσουν με τις επιταγές της εποχής. Δεν είναι στατικές ομάδες αλλά μεταβάλλονται και εκσυγχρονίζονται. Στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν, χρησιμοποιούν κάθε δυνατό τρόπο και μέσο. Είναι μια διαπίστωση στην οποία κατέληξα μετά την έρευνα, αλλά και ανατρέχοντας στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία, και συγκρίνοντας με άλλες κοινότητες σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι θρησκείες και συγκεκριμένα ο Χριστιανισμός μεταβλήθηκε με το πέρασμα των αιώνων, προσαρμόστηκε στις συνθήκες και τις επιταγές των εποχών και επιβίωσε παρά το πέρασμά του από διάφορα κανάλια αμφισβήτησης.

Η εκκοσμίκευση-δεμένη άρρηκτα με τον προτεσταντισμό- είχε ως αποτέλεσμα την μερική απομάκρυνση των ανθρώπων από τα θρησκευτικά ιδεώδη της προνεωτερικότητας. Η μετέπειτα επιστροφή των ανθρώπων στους θρησκευτικούς χώρους τροφοδοτεί τον προβληματισμό, για την ανάγκη του ανθρώπου να έχει θρησκευτικό σημείο αναφοράς. Οι κινήσεις και οι πρακτικές του ευρύτερου πλαισίου είναι παρόμοιες με εκείνες της κοινότητας που μελέτησα. Η εκκλησία χάνει το ρόλο που κατείχε στη δημόσια σφαίρα μην μπορώντας να οριοθετήσει σχέσεις, έχοντας απολέσει προνόμια και σύμβολα. Το συμβολικό κεφάλαιο πάνω στο οποίο η εκκλησία είχε εδραιώσει τη θέση της ως μέρος ενός κοινού παρελθόντος, συνιστώντας μηχανισμούς μετάδοσης μηνυμάτων και παραπέμποντας σε σχέσεις εξουσίας, με ένα παρελθόν μέσω του

οποίου διεκδικούσε το παρόν, παραγκωνίζεται από αναδυόμενες αντιλήψεις, που οργανώνουν πεποιθήσεις, σηματοδοτώντας μια νέα εποχή. Το τεράστιο κοινό που εξασφάλιζε η εκκλησία, παίζοντας στην ελεύθερη αγορά γίνεται ένα κοινό που αμφισβητεί, που παύει να συμπαρατάσσεται με την παράδοση, και δειλά στην αρχή, πιο θαρρετά στη συνέχεια αποτάσσεται την πίστη και όντας καχύποπτο πλέον, αποκηρύττει την εκκλησιαστική κηδεμονία.

Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου δείχνει θρησκευτική προσήλωση και επιδιώκει «συνεχιζόμενο κοινό και ρόλους» (Cannell 2010:90) διότι η επιβίωσή της την καθιστά δυναμικά «ασφαλιστική δικλείδα» για την νεωτερική και μετανεωτερική συνέχιση της θρησκευτικής της δραστηριότητας. Όταν λοιπόν έχουμε αλλαγή στις κοινωνικές συνθήκες και η κοινωνία υφίσταται αλλαγή, η θρησκεία πρέπει να πείσει τα μέλη της κοινωνίας ότι είναι μέρος της. Έτσι ενσωματώνεται και αφομοιώνεται, πλαισιώνοντας τα νέα στοιχεία με ένα σύνολο αναμνήσεων και παραδόσεων που κρατά από το παρελθόν και χωρίς να συγκρουστεί κατά μέτωπο με αυτό, εξελίσσεται αναπροσαρμόζεται και εδραιώνει τη θέση της στη μνήμη και στη συνείδηση των ανθρώπων. Είναι μια στρατηγική επιβίωσης, που χρησιμοποιεί η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου. Μιλάμε για αναπροσαρμογή, εξωραϊσμό, αναπλαισίωση, διαδικασίες δηλαδή που σχετίζονται με τη νεωτερικότητα.

Στο πλαίσιο μια στρατηγικής που θα της εξασφαλίσει τη συνέχεια, προσαρμόζεται και αλλάζει προφίλ, υπερβαίνοντας το χώρο που της «διατίθεται» για να επιβιώσει. Η κοινότητα που μελετάται δοκιμάζει ακριβώς αυτό. Μια θρησκευτική αλήθεια οριστική και αμετάβλητη κάνει κοσμική υπέρβαση, στρέφει δηλαδή το εστιακό ενδιαφέρον της σε περιπτώσεις που θα μπορούσαν να της εξασφαλίσουν, πλούσια αποκομιδή (μετανάστες, αλλόθρησκοι, κοινωνικές κατηγορίες που χρήζουν βοήθειας από το κράτος πρόνοιας, κ.ά.).

Η Ευαγγελική κοινότητα, με την προσπάθεια για ευέλικτη στάση προσαρμοσμένη σε πιο μοντέρνες αρχές, με τις αλληλέγγυες δράσεις, και το πιο κοσμικό πρόσωπό της, επιχειρεί να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ της αυστηρής δογματικής αρχής του παρελθόντος και του σύγχρονου κοσμικού παρόντος.

Η Ευαγγελική κοινότητα έχει απώλειες. Μέλη παλαιά αποχώρησαν. Έγιναν κοσμικοί και τώρα η κοινότητα πρέπει ως επιχειρηματίας πρέπει να κάνει «συναλλαγές ευλογημένες» (Coleman 2013:372). Όταν μια κοινωνία μετασχηματίζεται η θρησκεία προχωρά κάπως στο άγνωστο. Τότε είναι που πρέπει οι τάσεις της θρησκείας να αναπροσαρμοστούν, να τεθούν όρια χωρίς όμως να διαρρηχθεί το πλαίσιο των εννοιών. Το νέο πρέπει να ενσωματωθεί και οπωσδήποτε να αφομοιωθεί. Πρέπει να πείσει τα μέλη της ότι είναι μέρος τους, άρα η σύγκρουση κατά μέτωπο αποκλείεται. Και επειδή η κοσμική σκέψη εξελίσσεται πιο γρήγορα

από την θρησκευτική, έχουμε αναπροσδιορισμό του δόγματος και διδασκαλία που ανταποκρίνεται στις ανησυχίες της εποχής. Η συλλογική μνήμη της κοινότητας εμπλουτίζεται με καινούρια στοιχεία, επιδεικνύοντας ένα πιο κοσμικό προφίλ. Δεν περιμένει να συρρεύσουν στρατιές πιστών, απλά επιθυμεί να συγκρατήσει τους παλαιότεν πιστούς και ίσως να φέρει και μερικούς ακόμα. Έτσι χαλαρώνει και ελαστικοποιεί τη στάση της, δίνοντας περιθώριο και σε αυτούς που προβληματίστηκαν ή την προβληματίσαν να επιστρέψουν και να επανενταχθούν. Είναι μια κυκλική διαδικασία, διαρκώς ανατροφοδοτούμενη, η οποία βολεύει πρωτίστως την ίδια την κοινότητα και κατά δεύτερο τους δυσαρεστημένους να επανενταχθούν. Η κοινότητα εξελίχθηκε, συμβαδίζοντας με τη ροή της εποχής έχοντας ως μόνο στόχο, την επιβίωσή της. Οι ποιμένες ως έξυπνοι άνθρωποι, αναπροσαρμόζουν τα ιερά και τα όσια, ακολουθούν το ρεύμα, θέλοντας να δώσουν ρόλο στην ύπαρξή τους. Η κάστα των ιερωμένων που στην αρχή αντιπροσώπευε μια μορφή ηθικής ζωής άτεγκτης, εννόησε σύντομα πως για να υπάρξει δυναμική στη θρησκευτική κοινότητα, έπρεπε να είναι ανοιχτή σε πολλές επαφές, να αποστραφεί το φερμαλισμό και να πετάξει από πάνω της την «τελετουργική πανοπλία».

Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου προσπάθησε, θεωρώντας ότι μετατρέπει την εσωστρέφεια σε εξωστρέφεια. Ξεφεύγοντας από το παραδοσιακό κινήθηκε σε πλαίσια μετανεωτερικά και επέδειξε εξωστρέφεια. Άφησε το κτίριο, την ενδογαμία, την ιδεολογική εσωστρέφεια, και έκανε άνοιγμα, όσο αντέχει, μόνο για την επιβίωση, με κόστος, άλλα στην ποσοτική αποτίμηση, η επιβίωση μετρά περισσότερο. Όπως όλες οι θρησκευτικές κοινότητες, μεγάλες ή μικρές, επέδειξαν ένα κοσμικό χαρακτήρα, που συνδέεται με την νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα, έτσι και η κοινότητα Ευαγγελικών του Βόλου προσπάθησε να προσαρμοσθεί στην αναπόφευκτη κατάσταση που είναι το κοσμικό παρόν. Κοσμικό είναι η αμφισβήτηση, αναφέρει η Cannell, περιγράφοντας τους κύκλους που γίνονται σχετικά με το πρόβλημα της σχέσης της θρησκείας με τη νεωτερικότητα. Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου ακολουθεί τη διαδρομή της για εύρεση νέων θρησκευόμενων, μεταξύ ενός «θρησκευτικού παρελθόντος και ενός κοσμικού παρόντος» (2010: 89).

Ο χρόνος όμως μάλλον δείχνει, πως παρά τις απέλπιδες προσπάθειες, ότι το σκηνικό δεν αλλάζει. Όσο και να αναμορφωθεί το πλαίσιο, όσο και αν η θρησκευτική σκέψη στοχεύσει στην κοσμική σκέψη, η διαχείριση γίνεται όλο και πιο δύσκολη. Δύσκολο είναι να διαχειριστεί τις απώλειες, πιο δύσκολο τους νεοεισερχόμενους, ακόμα πιο δύσκολο να δείξει κοσμικό προφίλ. Το εξωτικό εκτοπίζεται και αντικαθίσταται από το ορθολογικό. Ο χώρος δραστηριοτήτων που δεν είναι άλλος από το κτίριο της οδού Γαμβέτα, παύει πια να προσφέρει το πνευματικό και να το συνδέει με το απτό. Η θρησκεία αμφισβητείται. Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου, παρά

την αναζήτηση του διαφορετικού, δεν καταφέρνει να περισώσει το λειτουργικό της κύκλο. Οι πρακτικές διαχείρισης των θρησκευτικών ομάδων, μέσα σε μια κοινωνία που περνά κρίση, είναι αμφίβολο εάν θα μπορέσουν να αποτρέψουν το «τέλος της θρησκείας».

Στο κείμενο του Coleman (1995) που αφορά στις σύγχρονες μορφές Πεντηκοστιανισμού, αναφέρονται τα λόγια του Harvey Cox: «It was a religion made to travel, and it seemed to lose nothing in translation». Η Ευαγγελική κοινότητα του Βόλου έχασε κάτι στη μετάφραση;

6. Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Agar, Michael 1980. *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. Orlando. London: Academic Press.

Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*. Mineapolis: Minnesota University Press.

Berger, Peter 1999. "The desecularization of the World: a global overview". στο P.Berger (επιμ.) *The Desecularization of the world: o Resurgent Religion and World Politics (pp,1-18)*.Grand Rapids. MI: Eerdmans Publishing Co.

Buckser, Andrew 2010. "Jewish identity and the meaning of community in contemporary Denmark". *Ethnic and Racial Studies* 23(4), 712-734.

Buckser, Andrew 2003. «Religious practice and cultural politics in Jewish Copenhagen» *American Ethnologist* 30(1), 102-117.

Cannell, Fenella 2010. «The Anthropology of Secularism» *Annual Review of Anthropology* 39, 85-100.

Clogg, Richard 1988. *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*. London: Hurst & Company.

Coleman, Simon 2013. « Only (Dis-) Conect: Pentecostal Global Networking as revelation and Concealment» *Religions* 4 (3), 367-390.

Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cox, Harvey 1995. *Fire from Heaven: The Rise of Pentecostal Spirituality and the Reshaping of Religion in the Twenty-first Century*. MA: Addison-Wesley Publishing Company, p.6.

Finlay, Andrew 2001. "Defeatism and Northern Protestant 'Identity'", *The Global Review of Ethnopolitics* (1)2, 3-20.

Gefou-Madianou, Dimitra 1993. "Mirroring Ourselves Through Western Texts: The Limits of an Indigenous Anthropology" Στο Henk Driessen (επιμ.), *The Politics of Ethnographic Reading and Writing. Confrontations of Western and Indigenous Views*. Σααρμπρούκεν: Vetlag Breitenbach (Nijmegen Studies in Development and Cultural Change,τομ.13).

Giddens, Anthony 1976. *New Rules of Sociological Method*. Λονδίνο: Hutchinson Group.

Hastrup, Kristen. 1995. *A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory*. London: Routledge.

Holy, L. 1984. Theory, Methodology and Research Process. In R. Ellen (Ed) *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, (pp. 13-34). London: Academic Press.

Just, Richard. 1988. National Identity: Attitudes toward the Orthodox Church in Greece Στο W.James και D.H. Johnson (επιμ.) *Vernacular Cristianity: Essays in the Social Anthropology of Religion Presented to Godfrey Anti-Clericalism and Lienhardt*, σσ.15-30. Οξφόρδη. JASO Occasional Paper αρ.7.

- Keane, Webb. 2002. Sincerity, "Modernity," and the Protestants. *Cultural Anthropology*. (17)1-65. Michigan: University of Michigan.
- Kertzer, David 1988. *Ritual, Politics & Power*. Yale University Press.
- Marx Karl & Engels Friedrich. 1975. *Collected Works*. London: Lawrence and Wishart.
- Mascarenhas-Keyes, S.1987. "The native anthropologist: constraints and strategies in research". Στο A.Jackson (επιμ.) *Anthropology at Home*. Λονδίνο:Routledge, ASA Monographs.
- Ohnuki-Tierney,Emico 1984. "Native Anthropologists". *American Ethnologist* 11(3), 584-586.
- Omri, Elisha 2008. "Moral ambitions of Grace: The paradox of compassion and Accountability in Evangelical Faith –Based- Activism". *Cultural Anthropology* 23(1),154-189.
- Pfeiffer James, Gimbel-Sherr Kenneth and Augusto Orvaldo Joaquim, 2007. «The Holy Spirit in the Household: Pentecostalism, Gender, and Neoliberalism in Mozambique» *American Anthropologist* 109 (4).
- Robins, Joel 2004. "The Globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity." *Annual Review of Anthropology* (33) 117.
- Sartre, Jean Paul, 1956. *Jeux Son Faits*. Edité par Routledge.
- Soja, Edwart 1996. *Thirdspace, Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*, Oxford: Blackwell.
- Southern, Neil 2007. "Protestant Alienation in Northern Ireland: A Political, Cultural and Geographical Examination" Neil Southern, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 159-180.
- Spradley, James 1980. *Participant Observation*. Νέα Υόρκη:Holt Rinehart and Winston.
- Stocking, George 1992.*The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*, Μάντισον: The University of Wisconsin Press.
- Wilhelm, Kirch1996. "*Vietnam's Internet Interruption*" Boston Globe.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Aderson, Benedict 1997. *Φαντασιακές κοινότητες*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Βαλλιάνος, Περικλής 2014. *Τι είναι Διαφωτισμός*. Συλλογικός Τόμος, Αθήνα: Κριτική.
- Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη. 1998. *Περάσαμε πολλές πόρτες κορίτσι μου*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Βαν Μπούσχοτεν, Ρίκη. 1997. *Ανάποδα Χρόνια*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Weber, Max 2010. *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*. (μετάφραση: Δ. Κούρτοβικ), Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.
- Bourdieu, Pierre 1999. *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Γκέφου- Μαδιανού, Δήμητρα 2011. *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Πατάκης.

- Γκέφου Μαδιανού, Δήμητρα 1998. *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Davie, Grace 2010. *Κοινωνιολογία της θρησκείας*. Αθήνα: Κριτική.
- Δημητράς, Παναγιώτης 2007. *Αναζητώντας τα Χαμένα Δικαιώματα στην Ελλάδα: Η σκοτεινή πλευρά της ελληνικής δημοκρατίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δημουλής, Δημήτρης 1999. *Νομικά Ζητήματα Θρησκευτικής Ετερότητας στην Ελλάδα*. (Συλλογικός Τόμος). Αθήνα: Κριτική.
- Dubisch, Jill 2000. *Το θρησκευτικό προσκύνημα στη σύγχρονη Ελλάδα. Μια εθνογραφική προσέγγιση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Eriksen, Thomas 2007. *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα*. Αθήνα: Κριτική.
- Ζουμπουλάκης, Σταύρος 2002. *Ο θεός στην πόλη*. Αθήνα: Εστία.
- Halbwachs, Maurice 2013. *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Halbwachs, Maurice 2013. *Συλλογική Μνήμη*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Herzfeld, Michael 2016. *Πολιτισμική οικειότητα: Κοινωνική ποιητική στο έθνος- κράτος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hobsbawm, Eric 1994. *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Καραμούζης, Παναγιώτης 2010. «Θρησκευτική εκπαίδευση και διαπολιτισμική Επικοινωνία» *Θεωρείο-παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο* (34-35).
- Κόκκινος, Γιώργος 2002. «*Τα ελληνικά συντάγματα και η ιδιότητα του πολίτη 1844- 1927: Απόπειρα ιστορικής επισκόπησης*». Αθήνα: Ατραπός.
- Κοκοσαλάκης, Νίκος 2002. Παραδοσιακή Θρησκεία και Κοινωνία στην ύστερη Νεωτερικότητα, στο Θ. Λίποβατς, Ν. Δεμερτζής και Β. Γεωργιάδου. *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Κριτική. σ.σ.6-92.
- Μανιτάκης, Αντώνης 2000. «*Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος μεταξύ κράτους και έθνους*», σε «*Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα*». Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. σ.σ.327-342.
- Μπακούνιν, Μιχαήλ 1986. *Θεός και κράτος*. Αθήνα: Ελεύθερος τύπος.
- Ντεμπρέ, Ρεζί 2004. *Η Διδασκαλία της Θρησκείας στο Ουδετερόθρησκο Σχολείο*. Αθήνα: Εστία.
- Παπαπολυχνίου, Σοφία 2008. *Το ανομολόγητο ζήτημα των μειονοτήτων στην ελληνική έννομη τάξη*. Συλλογικό έργο. Αθήνα: Κριτική.
- Παμπούκης, Γιώργος 1999. *Στην Τροχιά του ενός Θεού*. Αθήνα: Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο.
- Παυλίδης, Περικλής 2001. «*Θρησκεία και εκπαίδευση*». *Θέματα Παιδείας*. (4).

Polis, Adamadia 1999. «Ελλάδα: Ένα προβληματικό κοσμικό κράτος». Στο Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.). *Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κριτική.

Ράμφοι, Στέλιος 2000. «Ο Καημός του Ενός: Κεφάλαια της ψυχικής ιστορίας των Ελλήνων». Αθήνα: Αρμός.

Said, Edward 1996. *Οριενταλισμός*, Αθήνα: Νεφέλη.

Σμυρναίος, Αντώνιος 2006. *Στα Ιχνη της Ουτοπίας, Το «Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον» της Σύρου και η Προτεσταντική Ομογενοποίηση της Οικουμένης κατά τον 19^ο Αιώνα*, Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων.

Σμυρναίος, Αντώνιος 2016. *ΤΑ «ΒΟΛΙΩΤΙΚΑ»: Μια προτεσταντική κριτική της κοινωνίας και της εκπαίδευσης του Βόλου*. Βόλος: Αρχείο θεσσαλικών Μελετών.

Τρουμπέτα, Σεβαστή 2000. «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του “άλλου” και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 101-102.

Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος 2004. *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του Πολίτη*. (Συλλογικός Τόμος) Αθήνα: Κριτική.

Φουκώ, Μισέλ 1984. *Περί αλλοτινών χώρων-Ετεροτοπίες., Architecture, Mouvement, Continuite*, (5) 46-49.

Φουντεδάκη, Πηνελόπη 2002. *Θρησκεία και κράτος στην Ευρώπη: Εκκοσμίκευση και λειτουργική διαφοροποίηση*, Στο Λίποβατς, θ.κ.α.(επιμ.) *Θρησκείες και πολιτική στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Κριτική.

Φρομ, Έριχ 1974. *Ψυχανάλυση και θρησκεία*. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

Χορκχάμερ Μ. – Αντόρνο Τ. 1996. *Η Διαλεκτική του Διαφωτισμού*. Αθήνα: Νήσος.

Χιωτάκης, Στέλιος 2002. *Εκκοσμίκευση και ορθόδοξη εκκλησία*, Αθήνα: Κριτική.

Άλλες πηγές

«Αίολος» 1854. Εφημερίδα της Σύρου- Ερμούπολη.

Αθηναϊκό πρακτορείο ειδήσεων 2/5/98. <http://www.amna.gr/>

Διαμαντίδης, Αντώνης 2003. *Λεξικό των -ισμών από τον αβοκαντισμό στον ωφελιμισμό*, Αθήνα: Γνώση.

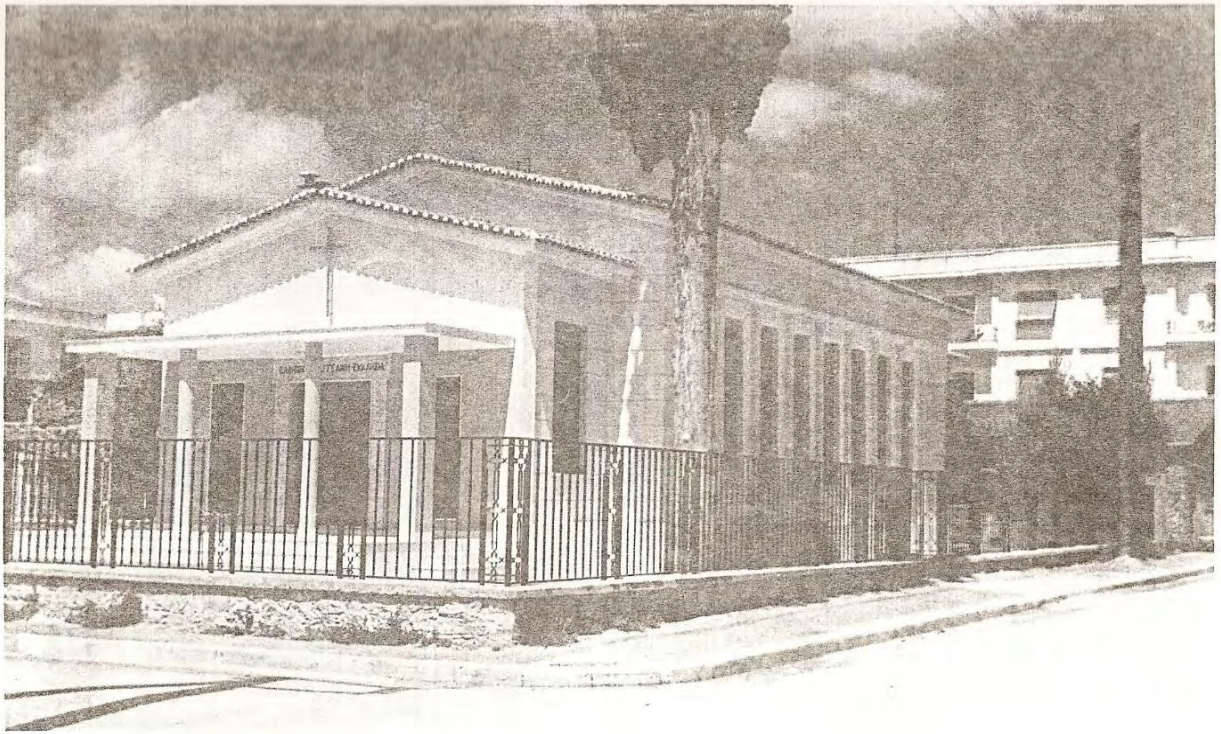
Καθημερινή, εφημερίδα 23/6/2001. <http://www.kathimerini.gr/94679/article/epikairothta/kosmos/to-teixos-den-epese-akomh-sth-v-irlandia>

Καταστατικός Χάρτης της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας, Αθήνα 1993.

Χατζηγιάννης, Δημήτριος 1972. *Ιστορικά Σημειώματα περί της Ευαγγελικής Εκκλησίας Βόλου*, Χειρόγραφο.

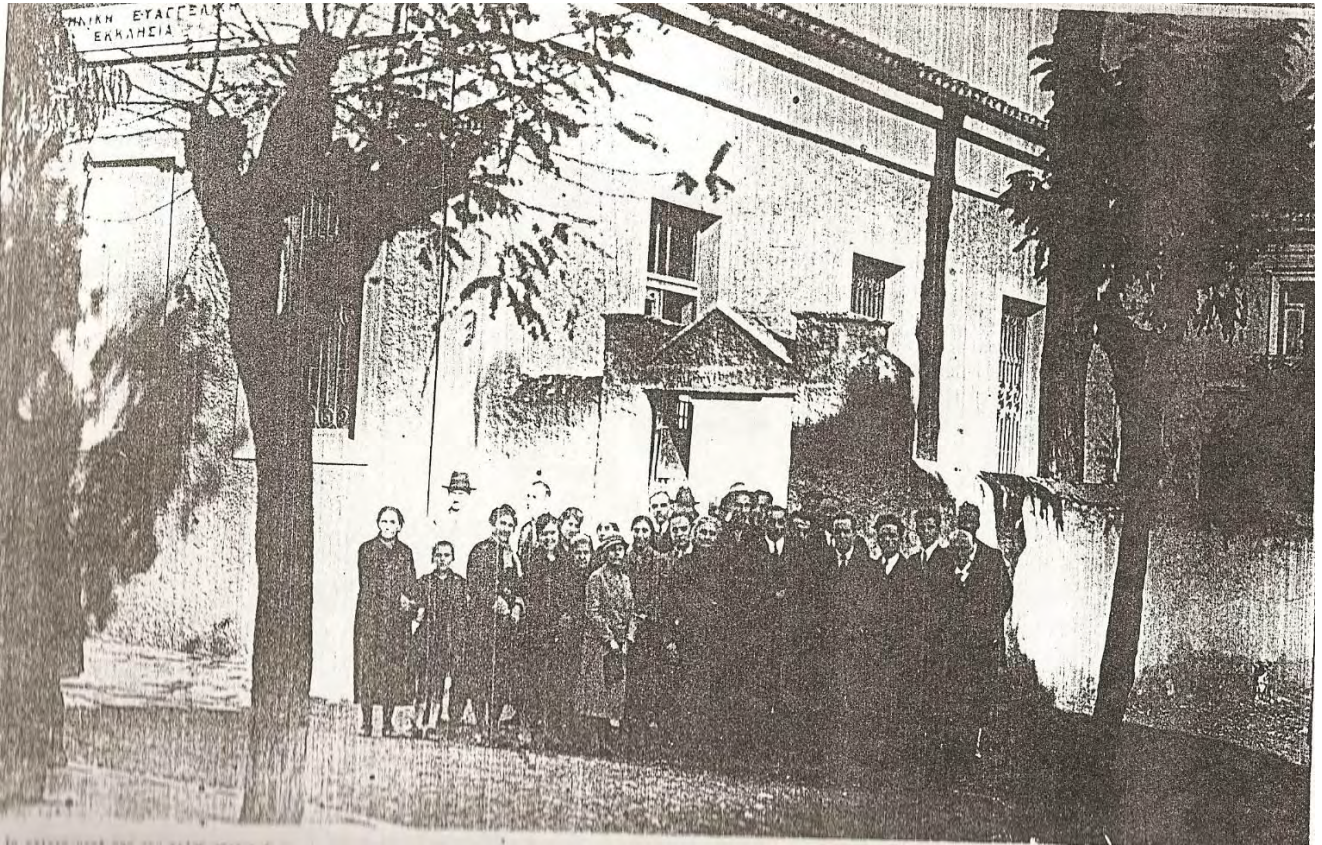
http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/drakopoulos_nomreal.html

7. Φωτογραφίες

Το σημερινό κτίριο της Εκκλησίας (1960)

Το κτίριο της Ευαγγελικής Εκκλησίας το 1960

Το κτίριο μετά την πρώτη επισκευή του 1931- 1932

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1993

Καταστατικός Χάρτης της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας.

Ωράριο λειτουργίας

Ευαγγελική Εκκλησία του Βόλου 2017